

Holocaust i den danske erindring.
En analyse af formidlingen og receptionen af Holocaust i Danmark

Et speciale af Britt Caroline Juul

Københavns Universitet

Afdelingen for Historie

ved

Saxo Instituttet

Vejleder: Karl Christian Lammers

Marts 2005

Indholdsfortegnelse

1. Indledning	1
1.1. Emne og problemstilling	2
1.2. Teori og metode	3
1.3. 'Endlösung', Sho'ah og Holocaust	5
1.4. Hovedtræk i udforskningen af mordet på de europæiske jøder internationalt	6
1.5. Kildematerialet, dets anvendelse og specialets opbygning	12
2. Oktober 43 – et erindringssted i den danske kollektive erindring om Holocaust	14
2.1. Den tyske aktion mod de danske jøder i oktober 1943	14
2.2. Grundtræk i historien om redningen af jøderne i Danmark	15
2.3. Receptionen af og erindringen om Holocaust i Danmark	17
2.4. Del- konklusion	19
3. Den Internationale Militærdomstol i Nürnberg 1945/46	20
3.1. Forbrydelser mod menneskeheden	22
3.2. Formidlingen og receptionen af jødeudryddelsen under Nürnberg-processen	24
3.2.1. Anklageskriftet og åbningen af Nürnberg-processen	25
3.2.2. Krydsforhør af vidnerne	27
3.2.3. Vidneafhøring: Han har fem millioner mennesker på samvittigheden	29
3.2.4. Afhøringer om jødedeportationer og Auschwitz	32
3.2.5. Domsafsigelsen og krigsforbrydernes sidste "svanesang"	34
3.3. Del-konklusion	35
4. Retssagen mod Adolf Eichmann ved Jerusalem-domstolen 1960/61	37
4.1. Den israelske kollektive identitet og bevidsthed om Holocaust	38
4.2. Retssagen mod Adolf Eichmann - det jødiske folks Nürnberg-proces	40
4.3. Formidlingen og receptionen af jødeudryddelsen under Eichmann-processen	42
4.3.1. Historiens uhyggeligste retssag	45
4.3.2. Horn i panden har han ikke	46
4.3.3. Jerusalem-domstolens ret til at dømme Adolf Eichmann	47

4.3.4. Beviser og øjenvidneskildringer	50
4.3.5. Eichmanns vidneudsagn og forsvar	51
4.3.6. Retssagens afslutning, domsafsigelsen og eksekveringen af dommen	53
4.4. Del-konklusion	55
<u>5. Fjernsynsdramaet <i>Holocaust</i> i den offentlige debat</u>	<u>57</u>
5.1. Optakten til og receptionen af <i>Holocaust</i> i USA 1978	57
5.2. Optakten til og receptionen af <i>Holocaust</i> i Vesttyskland 1979	59
5.3. Receptionen af <i>Holocaust</i> i den danske offentlighed 1979	61
5.3.1. Optakten til og receptionen af <i>Holocaust</i> i Danmark 1979	61
5.3.2. <i>Holocausts</i> vanskelige vej til de danske tv-seere	65
5.3.3. Holocaust blev nærværende og konkret i danskernes bevidsthed	68
5.3.4. Et mediefænomen uden baggrund?	70
5.4. Del-konklusion	72
<u>6. Erindringen om Holocaust i Danmark - national mindededag for Holocaust og andre folkedrab</u>	<u>74</u>
6.1. Holocaust i 1990'ernes Tyskland	75
6.2. Ny erindringskultur i Danmark	76
6.3. The Stockholm International Forum on Holocaust og Auschwitz-dagen	78
6.4. Auschwitz-dagens fokus, navn og indhold	79
6.5. Auschwitz-dagen i den offentlige debat	80
6.5.1. Offentlig panel-debat forud for den første afholdelse af Auschwitz-dagen	82
6.5.2. Betragtninger over politiske forpligtelser og erindringen om ofrene	83
6.5.3. Erindringen om Holocaust på Auschwitz-dagen	85
6.5.4. Undervisning og oplysning om folkemord på Auschwitz-dagen 2004	87
6.5.5. Holocaust i fremtidens erindring	88
6.6. Del-konklusion	90
<u>7. Konklusion</u>	<u>91</u>
<u>8. English Summary</u>	<u>96</u>

9. Litteratur og kildefortegnelse	98
Litteratur	98
Tidsskrifter	102
Manuskripter	102
Aviser	102
Internetbaserede kilder	103

1. Indledning

I de første årtier efter Anden Verdenskrig var det nazistiske regimes udryddelse af Europas jøder, det der siden er blevet kaldt Holocaust, nedtonet og søgt fortrængt i den kollektive erindring. Der eksisterede så at sige ingen bevidsthed om jødeudryddelsen i 1940'erne og 1950'erne som et systematiske masse mord. Efter Europas befrielse var der blot få historikere, der beskæftigede sig med mordet på jøderne, og anvendelsen af Holocaust, som begreb for og henvisning til det nazistiske masse mord, blev først anvendt i 1960'erne. Der skulle gå mere end to årtier, før ofrene for det nazistiske regimes forbrydelser i slutningen af 1970'erne kom på den offentlige dagsorden. Det skal derfor forstås i mere end en forstand, at der i begyndelsen ikke var noget Holocaust, som den amerikanske historiker Raul Hilberg skrev:¹

“In the beginning there was no Holocaust. When it took place in the middle of the twentieth century, its nature was not fully grasped. There was a tendency to submerge it in the history of the Second World War, or to treat it as yet another occurrence in a long progression of anti-Jewish acts, or to view it more generally as persecution of a minority. It has taken some time to establish the idea that the Holocaust is a phenomenon *sui generis*, that it is not reducible to something larger, simpler, or more essential, and that it is a field of study by itself.”²

Der havde været kendskab til jødeudryddelsen under krigen, men kun få rapporter og pressedækning af de ubegribelige begivenheder berettede om det nazistiske Tysklands forbrydelser mod det jødiske folk. Efter krigens afslutning og under Nürnberg-processen i 1945/46 kom der yderligere dokumentation og viden om forbrydelserne mod jøderne.³ På trods af dokumentationen, der forelå i 1945/46, blev jødeudryddelsen ikke erkendt som en unik og særlig del af det nazistiske regimes forbrydelser. Det var først langt senere, at mordet på det jødiske folk blev italesat som et systematisk masse mord. Der skulle gå 16 år, før det skete i forbindelse med retssagen mod Adolf Eichmann i 1961. Kidnapningen af Eichmann var afgørende, fordi Israel havde fået fat i en af de hovedansvarlige for jødeudryddelsen, og der var tilmed konkret viden om hans deltagelse i mordet på det jødiske folk.

Både Nürnberg-processen og retssagen mod Eichmann var med til at løfte sløret for chokerende grusomheder mod menneskeheden, men mordet på det jødiske folk blev først for alvor nærværende og konkret med det amerikanske tv-drama *Holocaust* fra 1978. Serien fik en afgørende betydning for erkendelsen og bevidstgørelsen af det nazistiske regimes jødeudryddelse.

¹ Karl Christian Lammers, *Holocaustforskning i Tyskland før og efter 1989*, Foredrag i Minoritetsstudier 09.03. 2004. (MS).

² Raul Hilberg, “Developments in the Historiography of the Holocaust” i, A. Cohen, J. Gelber, C. Wardi (red.), *Comprehending the Holocaust*, 1988, s. 21.

³ Akiba A. Cohen (et.al.), *The Holocaust and the Press. Nazi War Crimes Trials in Germany and Israel*, 2002, ss. 1-2.

Erkendelsen og bevidstheden om Holocaust har for Danmark været noget særligt, fordi hovedparten af de danske jøder blev redet i oktober 1943. Redningen af Danmarks jøder har stået som en solstrålefortælling i den danske historie og kollektive erindring, og har som sådan holdt konfrontationen med mordet på de europæiske jøder ude. Det har betydet, at Danmark ikke på samme måde er blevet stillet over for Holocaust som andre europæiske lande. Det var først flere årtier efter afslutningen på Anden Verdenskrig, at forskere kiggede indad og så på andre aspekter af historien om besættelsestiden, som stod i skyggen af den positive historie om redningen af de danske jøder.

I dag er Holocaust er blevet et nationalt anliggende og ansvar. Spørgsmålet er imidlertid, om Holocaust i dag indgår i den danske selvforståelse og kollektive erindring, samt hvilken betydning den fornyeligt indstiftede Auschwitz-dag har haft for erindringen og bevidstgørelsen af Holocaust i Danmark?

For at undersøge dette samt kendskabet til formidlingen og receptionen af jødeudryddelsen i den danske offentlighed, har de ovenfor nævnte begivenheder ligget til grund for min analyse. Disse historiske begivenheder er valgt på baggrund af, at de har haft afgørende betydning for formidlingen og fortolkningen af mordet på jøderne.

1.1. Emne og problemstilling

Dette speciale handler ikke om jødeudryddelsen som historisk begivenhed. Det handler om hvordan formidlingen og receptionen af jødeudryddelse og Holocaust er indgået i den danske offentlighed fra 1945 og frem til i dag. Selvom al historieskrivning og erindringsproduktion er påvirket af den tid, den bliver til i, er der stor forskel på om fokus rettes mod en historie om en bestemt fortid, eller om fokus rettes mod historien som konstruktion og de betingelser, hvorunder denne konstruktion er blevet til under.⁴

Formålet med specialet er at belyse formidlingen og receptionen af jødeudryddelsen og Holocaust. Fokus vil dog ikke være en traditionel historiografisk undersøgelse, fordi specialet er rettet mod formidlingen og fortolkningen af jødeudryddelsen i pressens dækning af Nürnberg-processen, Eichmann-processen og endelig jødeudryddelsen og Holocaust, sådan som den er fremstået i den offentlige debat fra slutningen af 1970'erne og frem til i dag. Det sidst nævnte vil jeg primært analysere gennem receptionen af det amerikanske fjernsynsdrama *Holocaust* fra slutningen af 1970'erne samt debatten om den danske Auschwitz-dag fra 2003. For at belyse

⁴ Claus Bryld & Anette Warring, *Besættelsestiden som kollektiv erindring. Historie- og traditionsforvaltning af krig og besættelse 1945-1997*, Frederiksberg 1998, s. 18.

eftertidens formidling og reception af nazismens forbrydelser mod det jødiske folk i den danske offentlighed, vil jeg besvare følgende spørgsmål:

- Hvordan er formidlingen og receptionen af jødeudryddelsen og Holocaust indgået i den danske offentlighed efter 1945?
- Hvordan har historien om redningen af de danske jøder i oktober 1943 påvirket formidlingen og receptionen af Holocaust i Danmark og hvorfor?

1.2. Teori og metode

Dette speciale bevæger sig inden for det felt, der hedder erindringshistorie. Det centrale ved erindringshistorie er, at der ikke fokuseres på begivenhederne og processerne, fx jødeudryddelsen og Holocaust, som de fandt sted, men om hvordan det er blevet fortolket og tematiseret i eftertiden.

Erindringshistorie og litteraturen om erindringshistorie er vokset eksplosivt siden midten af 1980'erne. Afgørende forskere på området var den franske sociolog Maurice Halbwachs (1877-1945) og historikeren og forskeren Pierre Nora (f. 1931). De har begge haft stor indflydelse på udviklingen af teorien om kollektiv erindring. Halbwachs var i 1930'erne grundlæggeren af teorien om kollektiv erindring. Heri skelnede han skarpt mellem historie og erindring. Historie så han som et videnskabeligt felt, der skulle studeres systematisk og metodisk. Erindringen så han som interesse- og gruppebestemt. Erindringen kan så at sige beskæres og gøres fuldkommen så den bliver nøjagtig. Erindringen kan tillægges en betydning, som virkeligheden ikke har, hvorimod historievitenskaben er rettet mod objektivitet. Pierre Nora videreudviklede Halbwachs' teori om kollektiv erindring. I indledningen til kæmpeværket *Les lieux de mémoire* skelnede han teoretisk mellem erindring og historie, og føjede desuden ideen om stedernes betydning til Halbwachs' teori. Han skrev:⁵

"Erindringen er livet, den er til stadighed båret af levende grupper og derfor i permanent udvikling, åben overfor glemslens såvel som hukommelsens dialektik [...] Fordi erindringen er følelsesbetonet og magisk, tager den kun de enkeltheder til sig, som styrker den [...] Historien fordrer som den intellektuelle og verdslige operation, den er analyse og kritisk diskurs. Erindringen placerer mindet i det sakrale, historien uddriver den derfra, den vil altid gøre tingene nøgterne. Erindringen udspringer af en gruppe, hvor den fungerer som kit [...], der er lige så mange erindringer som der er grupper. Erindringen er af natur både mangfoldig og reducerende, den er kollektiv, flertalsorienteret og alligevel individualiseret. Historien derimod tilhører alle og ingen og bliver dermed i sit anlæg universel. Erindringen rodfæstes i det konkrete, i rummet, handlingen, billedet og genstanden. Historien knytter sig kun til tidsmæssige forløb, til tingenes udvikling og sammenhæng. Erindringen er absolut, historien kender kun til

⁵ Claus Bryld, *Kampen om historien. Brug og misbrug af historien siden Murens fald*, Frederiksberg 2001, s. 196.

den relative. [...] Et samfund, som helt og holdent levede i historiens tegn, ville til sidst lige så lidt som et traditionelt samfund kende til steder, hvor det kunne forankre sin erindring.”⁶

Nora tillægger erindringsstederne (*lieux de mémoire*) stor betydning, idet erindringen i vores samtid har en anden karakter end tidligere. Nora mener, at det naturlige erindringsmiljø i dag er erstattet af erindringsstederne. Når den levende erindring falder bort, opstår der en form for erstatningserindring, altså noget der skal erstatte den levende erindring. Et erindringssted har dermed en symbolsk funktion. Det kan eksempelvis være et museum, et arkiv, kirkegårde, årssage, traktater, monumenter, valfartssteder m.fl. Derfor er det vigtigt, mener Nora, at bevare den kollektive erindring, som stederne er en legemliggørelse af. De må ikke historiseres, fordi det ville afskære erindringsstedernes sociale og symbolske funktion og erstatte dem med objektive rationelle betragtninger. Symbolikken har derfor en afgørende betydning.⁷

Herhjemme kom erindringshistorie på historikernes agenda med Claus Bryld og Anette Warrings bog *Besættelsestiden som kollektiv erindring. Historie- og traditionsforvaltning af krig og besættelse 1945-1997*. Bogen udfordrede og satte spørgsmålstejn ved den dominerende erindring om besættelsestiden, hvor historien om modstandsbevægelsen indgik som en såkaldt konstrueret grundfortælling. Bryld og Warring gjorde op med grundfortællingen, der i erindringen havde taget form af en myte, hvor samarbejdspolitikken og andre fænomener var gledet ud af historien i tiden 1940-45. Forfatterne viste, hvordan besættelsen var blevet konstrueret som fortælling og brugt i samfundets omgang med den nationale fortid.

Selvom bogen både teoretisk og metodisk i mange henseender var nyskabende, mødte den også stor modstand både i offentlige og videnskabelige kredse. Dette skyldtes hovedsageligt, at mange troede, at bogen handlede om selve besættelsestiden og ikke de senere fortolkninger heraf.

Ligesom Bryld og Warring vil jeg beskæftige mig med eftertidens formidling og fortolkning af fortidens begivenheder. Men hvor Bryld og Warring inddelte deres undersøgelse af besættelsestiden som kollektiv erindring i Danmark i tre dimensioner - en politisk, en æstetisk og en kognitiv dimension, vil jeg i min undersøgelse udelukkende fokusere på enkelte aspekter af historien, nemlig formidlingen og receptionen af jødeudryddelsen og Holocaust.⁸

I denne analyse er der fokus på de tekstlige analyser fra Berlingske Tidende og Politiken. Genstanden for min undersøgelse adskiller sig dermed fra Bryld og Warring, som søgte efter, hvad

⁶ Pierre Nora citeret hos Bryld 2001, ss. 196-197.

⁷ Bryld 2001, ss. 197-198.

⁸ De tre dimensioner svarer til henholdsvis vilje, følelse og erkendelsestrang, hvor de i bogen ud fra den første dimension gennemgår besættelsestidens politiske side, i den anden del af bogen, besættelsestiden som mindekultur og den tredje del besættelsestiden som læring og videnskab. Bryld & Warring 1998, s. 21.

de kalder den kollektive erindring, som den kommer til udtryk i det offentlige rum. Det ville være en tilsnigelse at hævde, at jeg undersøger en dansk kollektiv erindring. Vi kan ikke sige noget om, hvordan den danske befolkning har læst og viderefortolket i skildringerne, og hvordan de i denne proces er blevet en del af den danske kollektive erindring.

1.3. 'Endlösung', Sho'ah og Holocaust

Da det nazistiske regime indledte sit forsøg på at udrydde Europas jøder under Anden Verdenskrig, var noget tilsvarende ikke set tidligere i historien. Der var sat noget i gang, der end ikke var noget begreb eller ord for. Den "endelige løsning på det jødiske spørgsmål" - "Endlösung der Judenfrage" - hed det i det særlige nazistiske kodesprog, og i det officielle sprog kom det til at hedde "Endlösung." Imidlertid beskrev det ikke hvad "Endlösung" gik ud på, men i 1943 talte Heinrich Himmler direkte om "jødeudryddelse."⁹

I forskningen af mordet på de europæiske jøder under Anden Verdenskrig støder man på forskellige begreber, som anvendes om jødeudryddelsen. Begrebet Holocaust og Sho'ah har været anvendt siden 1950'erne til at beskrive det ufattelige masse mord. Det var imidlertid først i slutningen af 1970'erne, at Holocaust blev den gennemgående term, som blev benyttet i den bredere offentlighed. Nogle forskere anvender begrebet Holocaust, mens andre mener, at det er en for uklar term. Andre forskere mener, at det er mere korrekt at tale om mordet på de europæiske jøder eller "Endlösung," fordi begrebet indgår i en tysk og især nazistisk sammenhæng. Sho'ah er den hebraiske ækvivalent af Holocaust og er den betegnelse, som israelerne selv benytter sig af. Sho'ah udtrykker langt bedre ofrenes perspektiv i forhold til Holocaust.¹⁰

Den hebraiske betegnelse Sho'ah for den jødiske katastrofe blev optaget i det jødiske samfund i Palæstina i 1940'erne. Sho'ah fremstår som betegnelsen for unikke jødiske begivenheder. Holocaustoma stammer fra den græske bibel og er betegnelsen for det brændende offer i Templet, jødernes tempel i Jerusalem. Holocaust er den engelske term og refererer specielt til mordet på de europæiske jøder. Begrebet Holocaust blev optaget i de vestlige samfund i 1960'erne efter Eichmann-retssagen i 1961 og angiver ødelæggelse på et storslået, unikt niveau.¹¹ I skrifter fra 1950'erne og 1960'erne kunne man støde på betegnelser som "nuclear holocaust," men det var først

⁹ Hitlers stedfortræder, Hermann Göring, havde fra 1938 ansvaret for at håndtere det såkaldte "jødiske spørgsmål". Reinhard Heydrich var den praktiske tilrettelægger af det "jødiske spørgsmål", og Heinrich Himmler var lederen af SS. Karl Christian Lammers, *Vejen til Auschwitz. Det nazistiske Tysklands mord på Europas jøder*, København 2000, s. 17.

¹⁰ Torben Jørgensen, "Udforskningen af folkemordet på de europæiske jøder" i, *Den jyske historiker nr. 90*, 2000, s.61, Lammers 2000, ss. 18-19, Karl Christian Lammers, "Holocaust i den historiske og kollektive erindring" i: *Noter*, Historielærerforeningen for Gymnasiet og HF, 2002, s. 16.

¹¹ David G. Roskies, *Against the Apocalypse. Responses to Catastrophe in Modern Jewish Culture*, 1984, s. 261.

efter den israelske sejr over de arabiske naboer i Syvdages-krigen i 1967, at amerikanere med jødisk baggrund systematisk begyndte at anvende Holocaust med henvisning til det nazistiske massedrab på jøderne. Når Holocaust staves med stort H, gøres Holocaust til den unikke katastrofe, der overgik jøderne. Det er denne stavemåde, der anvendes i Danmark og Europa efter den engelsk-amerikanske tradition.¹²

1.4. Hovedtræk i udforskningen og receptionen af mordet på de europæiske jøder internationalt

I årtierne efter afslutningen på Anden Verdenskrig og i det senere delte Europa fik ofrene for nazismens forbrydelser marginal opmærksomhed. Forfølgelsen og mordet på det jødiske folk havde ikke en central plads i den historiske og kollektive erindring om Anden Verdenskrig. I den kollektive erindring blev forfølgelsen- og udryddelsen af jøderne ikke opfattet som noget unikt og særligt i det nazistiske regimes forbrydelser. Den tyske historiker Peter Reichel har peget på en af grundene til dette var, at Nürnberg-processen ikke var i stand til at skabe en samfundsmæssig bevidsthed og medansvar for nazisternes forbrydelser i Europa og især i Tyskland. Ansvar for forbrydelserne blev placeret hos de hovedanklagede tidligere ledende nazister og organisationer som især SS. Som følge af dette var ansvaret for jødeudryddelsen placeret hos Hitler, Himler og SS og ikke hos den tyske befolkning. Også i et receptionshistorisk perspektiv var det først i slutningen af 1970'erne, at udryddelsen af det jødiske folk kom til at stå i centrum for udforskningen af nazismens historie.¹³

Perioden fra 1945 til begyndelsen af 1960'erne var således karakteriseret ved næsten absolut tavshed om mordet på jøderne. Selvom Nürnberg-retssagen mod de ledende nazistiske krigsforbrydere gav anledning til omtale af naziregimets forbrydelser, var fokus ikke på jødemordet, men derimod på Hitlers hensigter. De centrale emner for 1950'ernes forskning var den nationalsocialistiske antijødiske politik og de ideologiske aspekter. 1950'erne karakteriseres som en periode, hvor en ensidig skildring prægede de første udgivelser. Det var således ikke jødeudryddelsen som et systematisk masse mord, der udgjorde forskningens centrale felt.¹⁴

¹² Uffe Østergaard, "Holocaust, folkedrab, folkemord og europæiske værdier" i, *Den jyske historiker*, nr. 90, 2000, s. 15, Jørgensen, *Den jyske historiker*, 2000., ss. 60-61.

¹³ Lammers, *Noter*, 2002, ss. 7-9.

¹⁴ Otto D. Kulka, "Major Trends and Tendencies in German Historiography on National Socialism and the "Jewish Question" i, Yisrael Gutman & Gideon Grief (red.), *The historiography of the Holocaust Period. Proceedings of the fifth Yad Vashem International Historical Conference*, 1988, ss. 2, 36.

Selvom der i efterkrigstidens første årti ikke var udpræget interesse for jødeudryddelsen i befolkningen og i den generelle historiske forskning, blev der alligevel udgivet afgørende værker på området. Raul Hilberg var allerede i 1948 begyndt at arbejde med de erobrede tyske arkiver, og udforskede mordet på jøderne, mens andre forfattere og historikere ignorerede emnet. Der var få, der arbejdede videnskabeligt med det, og kun lidt litteratur blev udgivet på engelsk.

Jødeudryddelsen forblev et emne, der blev holdt ude fra både den almindelige historie, men også fra historien om nazismen.¹⁵ Skønt der ikke blev udgivet meget litteratur om jødeudryddelsen på engelsk, var det ikke desto mindre britiske og amerikanske og siden især tyske forskere, der var førende i en samlet rekonstruktion og tolkning af forløbet om nazisternes "Endlösung."¹⁶ Sigøjnerne var en anden offergruppe, der dengang som nu heller ikke fik meget opmærksomhed. Ikke desto mindre udkom et afgørende værk af franskmænden Leon Poliakov i starten af 50'erne, som forsøgte at samle tidens viden om nazisternes "Endlösung."

I Tyskland blev centrale dokumenter om det nazistiske regimes jødepolitik publiceret i det samtidshistoriske tidsskrift *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte* i 1953. I 1956 blev den britiske historiker og pioner i udforskningen Gerald Reitlingers *Endlösung* oversat til tysk. Bogen handlede om Hitlers forsøg på at udrydde Europas jøder. Men Raul Hilbergs grundlæggende analyser fra 1961, *The Destruction of the Jews in Europe*, blev ikke taget til efterretning. Bogen blev nemlig først oversat til tysk i 1982 på et mindre venstreorienteret forlag. Hilberg kom desuden, til sin store fortrydelse, til at stå i skyggen af Hannah Arendts *Eichmann in Jerusalem*, som stjal opmærksomheden. Et andet afgørende værk af Wolfgang Scheffler dokumenterede i 1960 det nazistiske regimes jødeforfølgelse. Ikke mindst skal nævnes Gerhard Schoenberners *Der Gelbe Stern* fra 1960, som illustrerede jødeforfølgelsen og mordet på jøderne i chokerende samtidige fotos. Et andet vigtigt værk var Uwe D. Adams *Judenpolitik im Dritten Reich* fra 1972. Det var en grundig gennemgang af det nazistiske regimes jødepolitik.

Disse og andre værker samt centrale kildeudgivelser som Gerstein-rapporten fra 1953 var med til at bryde med den samfundsmæssige tavshed om Holocaust.¹⁷ Men vigtigt er, at det ikke var med til at øge den samfundsmæssige bevidsthed om jødemordet. Skønt der skete et gennembrud i udforskningen af jødepolitikken, blev den oftest fremstillet isoleret i forhold til krigen. Det betød at masseudryddelsespolitikken ikke kom til at spille en central rolle. En anden forklaring var at

¹⁵ Michael R. Marrus, *The Holocaust in History*, 1987, ss. 200, 246.

¹⁶ Jørgensen, *Den jyske historiker*, 2000, ss. 61-62.

¹⁷ Gerstein-beretningen blev trykt første gang i 1953 og handlede bl.a. om et besøg i lejrene Belzec, Treblinka og Majdanek. Se: Lammers, *Noter*, 2002, s. 17.

jødemordet blev diskuteret abstrakt, fx gennem spørgsmålet om der eksisterede en direkte ordre fra Hitlers hånd, om Holocaust var et særligt tysk fænomen osv.¹⁸

I Danmark udkom den første historiske undersøgelse af tyskernes aktion mod de danske jøder i 1952. Det var med Aage Bertelsens bog *Oktober 43*, hvor fokus var på modstanden mod nazismen og det nationale folkelige sammenhold i redningen af de danske jøder.¹⁹ I bogen tales der tidstypisk om jødeforfølgelser, men ikke om systematisk massebord, som jeg her vil illustrere med følgende citat: "Jødeforfølgelsen i Danmark var en episode i Hitlers udryddelseskamp mod verdens jøder, som førte 6 millioner mennesker i døden. 6 millioner! [...] 6 millioner mennesker i gaskamre, 1 ½ gange Danmarks folketal. Det er et tal, som tanken vel kan registrere, men sindet ikke evner at fatte, ligesom visse astronomiske størrelser, der overgår al menneskelig forestillingsevne og derfor ikke går i dybden som et varigt indtryk. [...] vor tids forfølgelser i Tyskland og de af tyskerne besatte lande overgår i omfang ikke blot enhver af de tidligere pogromer, men også det samlede antal af ofre for alle tidligere jødeforfølgelser."²⁰ Med henvisning til Raul Hilbergs citat, beskrevet i indledningen, perspektiverer dette citat meget godt tesen om, at der i begyndelsen ikke var noget Holocaust og end ikke en betegnelse for det, der var sket jødiske folk. I overstående citat skrives om jødeforfølgelser, men ikke om det nazistiske regimes industrialiserede og systematiske massebord. Selvom der forsøges at sætte ord på det uhyrlige og ufattelige omfang af de jødiske ofre, var det ikke til at forstå, akkurat som Hilberg beskrev, at det var i begyndelsen.

I de første årtier efter krigen var massebordet på jøderne ikke blot fraværende i dansk bevidsthed, men især i Tyskland og andre steder i Europa sås tilsvarende tendens.²¹ I Danmark var Schoenberners før omtalte billeddokumentation *Der Gelbe Stern* den eneste udgivelse, som belyste dette emne. Den blev imidlertid først oversat til dansk i 1979.²²

Den israelske forfatter Leni Yahils afgørende værk *Et demokrati på prøve. Jøderne i Danmark under besættelsen*, som udkom i 1967. Heri tegnede hun et billede af Danmark som landet, der bestod prøven gennem samfundets kollektive forsvar for sine jødiske medborgere. Bogen blev et hovedværk, som den danske offentlighed tog til sig. Med sine konklusioner placerede hun sig i konsensustraditionen og bekræftede den amerikanske fortolkning af begivenheden. Den forklarede

¹⁸ Lammers, *Noter* 2002, ss. 11-12, Lammers, *Holocaustforskning i Tyskland før og efter 1989*, 2004. (MS).

¹⁹ Bertelsen 1952, s. 13

²⁰ Bertelsen 1952, s.131.

²¹ Lammers, *Holocaustforskning i Tyskland før og efter 1989*, 2004, s. 4. (MS).

²² Gerhard Schoenberger, *Jødestjernen. Jødeforfølgelser i Europa 1933-1945*, København 1979. Den næste skildring af Holocaust på dansk udkom i år 2000 med Karl Christian Lammers undervisningsbog *Vejen til Auschwitz*. Danmark har ikke haft tradition for decideret at undervise i Holocaust i gymnasieskolen. *Vejen til Auschwitz* var således den første udgivelse af undervisningsmateriale i Danmark med præcis fokus på Holocaust. Se Thorkil Smitt, "Om at undervise i Holocaust" i, *Noter*, 2002, ss. 51-52.

forløbet med redningen af de danske jøder med et særligt nationalt sammenhold og særlige danske nationale værdier. Yahils konklusioner blev senere udfordret af nyere historikere, som mener, at tysk tilbageholdenhed var afgørende for redningen af de danske jøder. Ligeledes blev myten om den forenede folkelige solidaritet udfordret.²³ I de første udgivelser der udkom på dansk var det centrale således redningen af de danske jøder og ikke den europæiske jødeudryddelse.

Det var imidlertid kidnapningen og retssagen mod Adolf Eichmann i 1960/61, der for alvor satte fokus på jødeudryddelsen. Retssagen blev et vendepunkt, fordi ofrene for nazismen forbrydelser blev hørt. Retssagen fik meget stor international mediebevågenhed, og der kom yderligere forskning på området. Tilsvarende tendens fulgte i kølvandet på Auschwitz-processerne i 1963-65, som havde rystet det tyske samfund.²⁴ Det medførte en intensiv forskning omkring det nationalsocialistiske regime og dets forbrydelser. Retssagerne blev også et vendepunkt i udforskningen af mordet på de europæiske jøder, og receptionen af Eichmann-processen fik stor betydning for erindringen af og bevidstheden om ofrene for det nazistiske regimes forbrydelser. Der kom en bølge af interesse for emnet, og mange seriøse videnskabelige bidrag blev udgivet. Retssagen mod Eichmann og Auschwitz-processerne havde derfor stor betydning for receptionen af og bevidstgørelsen af jødemordet og var afgørende for, at udforskningen af masse mordet på jøderne ændrede sig.²⁵

Hannah Arendts kontroversielle bog, *Eichmann in Jerusalem. The Banality of Evil* fra 1963, bidrog også til meget medieomtale. Bogen fik sat en filosofisk diskussion i gang om ondskabens banalitet. En omfattende debat opstod senere på baggrund af konflikten mellem Arendt og den israelske stat i forhold til den kollektive erindring om Holocaust.²⁶

Forskningen om nazismen og udforskningen af mordet på jøderne ændrede sig i 1960'erne, og her gjorde flere forhold sig gældende. Først og fremmest havde adgangen til de tyske arkiver, som de allierede havde beslaglagt efter krigen, kastet ny viden af sig. For det andet begyndte den unge generation, som ikke havde oplevet krigen, at stille spørgsmål til masse mordet.²⁷ Den unge generation af tyskere var vokset op med meget personlige spørgsmål til forældrene om

²³ Palle Roslyng-Jensen, "Historieskrivningen" i, *Gads leksikon om dansk besættelsestid 1940-1945*, København 2002, s. 207. Om opgøret med konsensustraditionen se: Rasmus Kreth & Michael Mogensen, *Flugten til Sverige. Aktionen mod de danske jøder oktober 1943*, 1995.

²⁴ Auschwitz-processen i Frankfurt 1963 var mod en række medlemmer af SS-vagtmandskabet i udryddelseslejren Auschwitz. Det var en retssag om arbejdsgangen, det vil sige jødeudryddelsen og almindelige SS'ers medvirken. Især i offentligheden tegnede det et billede af det nazistiske 3. Rige. Lammers, *Noter*, ss. 11-12.

²⁵ Ulrich Herbert, "Vernichtungspolitik. Neue Antworten und Fragen zur Geschichte des 'Holocaust'" i, Ulrich Herbert (red.), *Nationalsozialistische Vernichtungspolitik 1939-1945. Neue Forschungen und Kontroversen*, 1998, ss. 11-13.

²⁶ Kulka, *The Historiography of the Holocaust Period. Proceedings of the fifth Yad Vashem International Historical Conference*, 1988, s. 16.

²⁷ Therkel Stræde, "Vejen til Auschwitz" i, Hans Sode- Madsen (red.), *"Føreren har befalet!" Jødeaktionen 1943* København 1993, s. 27.

nationalsocialismens historie. De havde ikke oplevet nazismen og dens forbrydelser, og var ikke underlagt den ældre generations fortielse og senere fortrængning af erindringen om jødeforfølgelserne. Samtidig kom yngre historikere med nye synspunkter og holdninger til at ændre tidligere konklusioner.²⁸

Skønt Eichmann-processen og Auschwitz-processerne blev vendepunkter i forskningen og receptionen af det nazistiske regimes massebord, var den empiriske forskning på området fortsat mangelfuld i 1970'erne og i de tidlige 1980'ere. Eichmann-processen og Auschwitz-processen havde gjort den forskel at sætte ofrene for jødeudryddelsen på den offentlige dagsorden. Der manglede i almindelighed forskning på feltet og i særdeleshed om de ofre, som ikke stammede fra Tyskland; jøder fra de tyskbesatte områder, den Østeuropæiske befolkning, sigøjnerne, de sovjetiske krigsfanger samt de homoseksuelle og politiske fanger, som hverken i offentligheden eller videnskabeligt blev anerkendt som ofre.²⁹

I 1980'erne vandt Holocaust indpas som tema. Der kom fokus på ofrene for nazismen via det amerikanske tv-drama *Holocaust* fra 1978. Tv-dramaet fik udbredt medieomtale, og Holocaust blev et centralt emne 25 år efter krigen. Tavsheden om mordet på jøderne var brudt og blev ikke i samme grad som tidligere fortiet og fortrængt i den kollektive erindring. Især i Vesttyskland fik *Holocaust* sat en debat i gang om mordet på jøderne, og der kom fokus på ofrene for jødeudryddelsen i offentligheden.³⁰

I Vesttyskland blev den såkaldte historikerstrid i 1986 omdrejningspunkt for en diskussion, om hvorvidt nationalsocialismen kunne behandles som noget overstået historisk på linje med andre fænomener fra fortiden.³¹ Kunne nationalsocialismen gøres til noget historisk, og hvilken plads skulle den indtage i eftertiden? Kunne ofrene for Auschwitz historiseres? Det var sprængfarlige emner, hvilket de mange indlæg i debatten også vidnede om. Indlæggene blev samlet i en antologi, *Der Historikerstreit*, fra 1987, og udgivelsen kom til at spille en central rolle i historiografien.³²

Genforeningen af Øst- og Vesttyskland i 1990 og afslutningen på Den kolde krig betød, at der kunne skrives ny historie. Arkiverne i den tidligere østblok, der hidtil havde været lukkede, åbnede

²⁸ Herbert, *Nationalsozialistische Vernichtungspolitik 1939-1945. Neue Forschungen und Kontroversen*, 1998, ss. 14, 17.

²⁹ Herbert, *Nationalsozialistische Vernichtungspolitik 1939-1945. Neue Forschungen und Kontroversen*, 1998, s. 17.

³⁰ Bryld 2001, s.50.

³¹ Historikerstriden startede i juli 1986 og omfattede den offentlige debat om nazismen. Historikerstriden resulterede i mere end 400 indlæg i diskussionen. Omdrejningspunkterne for diskussionen var dels nazismens plads og rolle i Vesttyskland og den nationale identitet. Karl Christian Lammers, *Det ny Tyskland. Fra sammenbrud til genforening 1945-1992*, København 1992, s. 245.

³² Karl Christian Lammers, *Nazismens epoke. Førerstat, Volksgemeinschaft og racekrig*, København 2003, s. 504.

for de vestlige historikere og gav mulighed for øget forskning, der bidrog til ny viden om nationalsocialismen.³³

I 1990'erne kom også en biografisk tilgang. Her kan nævnes Ulrich Herberts biografi fra 1996, *Best. Biographische Studien über Radikalismus, Weltanschauung und Vernunft 1903-1989* og Himmler-biografien af Richard Breitman, *The architect of Genocide. Himmler and the Final Solution* fra 1991. I 1995 udgav Göts Aly *Endlösung. Völkerverschiebung und der Mord an den europäischen Juden* med det særlige tema om eutanasi, som han mente blev brugt som erfaringsgrundlag for det senere folkemord. Forfatteren påstår, at tyskerne ikke ønskede at vide, hvad der skete, hverken om eutanasiaktionerne eller om mordet på jøderne.³⁴

Afgørende i udforskningen af det nazistiske regimes masse mord centrerede sig om studier af gerningsmændene, der havde medvirket i massemordet. Det førte til ny viden, og understregede det særlige ved Holocaust og at forbrydelserne var usammenlignelige. Den ny viden fastslog at omfanget af myrdede, oversteg seks millioner mennesker, og at halvdelen var blevet myrdet udenfor udryddelseslejrene.³⁵ Studierne om gerningsmændene – täterstudier - indeholdt case-studies af mandskabet i reservepolitibataljon 101. Christopher Brownings *Ordinary Men* er et studie om politifolkenes motivation i deltagelsen af massemordet på jøderne i de østpolske landsbyer i 1942. Resultatet var, at 10 % deltog entusiastisk i massedrabene. 10-20 % meldte sig syge eller søgte andre arbejdsopgaver og forsøgte dermed helt at undgå at deltage. De sidste 70-80 % deltog i masseskydningerne. De følte sig presset af gruppen og følte sig forpligtede til at udføre arbejdsopgaven motiveret af antisemitismen. Studiet viste også, at størstedelen af gerningsmændene var helt almindelige mennesker på 30-40 år fra Hamburgs arbejderklasse. Et andet studie, der fik meget opmærksomhed i offentligheden, var D.J. Goldhagens *Hitlers Willing Executioners*, som påstod, at der i Tyskland eksisterede en unik udgave af antisemitisme. En eliminatorisk antisemitisme, hvor det tyske folk var besjælet med et ønske om at udrydde det jødiske folk, samt at den tyske antisemitisme var forskellig fra den samtidige antisemitisme i andre europæiske lande. Problemet med Goldhagens bog var, at han ikke kunne bevise, at det forholdte sig sådan, som han påstod. Tyskland var som bekendt ikke det eneste land, som bidrog til jødeforfølgelserne.³⁶

Interessen for ofrene for det nazistiske regimes jødepolitik blev udgangspunkt for forskningen, som i højere grad fokuserede på alle grupper af ofre. Dette afspejlede sig i det voksende antal

³³ Herbert, *Nationalsozialistische Vernichtungspolitik 1939-1945. Neue Forschungen und Kontroversen*, 1998, s. 21.

³⁴ Jørgensen, *Den jyske historiker*, 2000, s. 65.

³⁵ Lammers, *Holocaustforskning i Tyskland før og efter 1989*, 2004. (MS).

³⁶ Jørgensen, *Den jyske historiker*, 2000, ss. 68-69.

studier over sigøjnere, asociale, homoseksuelle, krigsfangere, tvangsarbejdere og andre forfulgte grupper. Igennem studierne af de racehygiejniske motiver er der opstået en større erkendelse af Holocaust.³⁷ På trods af dette har udforskningen af jødeudryddelsen set fra ofrenes perspektiv alligevel i nogen grad været forsømt. Derfor har den israelske historiker Yehuda Bauer argumenteret for det afgørende i at se Holocaust fra et jødisk perspektiv. Der har været fokus på den statslig iværksatte masseforbrydelse, men kun i begrænset omfang på ofrene og deres lidelser.³⁸

Skønt udforskningen af mordet på de europæiske jøder i dag er ganske omfattende, stilles der stadig spørgsmål, som kræver mere forskning på området. Det er stadig uafklaret og omdiskuteret, hvorfor det nazistiske regime iværksatte dette rå og bestialske projekt. Hvorfor valgte så mange at deltage heri, og hvorfor så et stort flertal passivt til, og dermed var med til at muliggøre denne grusomme forbrydelse?³⁹

1.5. Kildematerialet, dets anvendelse og specialets opbygning

Ud over diverse historiske fremstillinger bygger analysen af formidlingen og receptionen af jødeudryddelse og Holocaust i Danmark efter 1945 på avisartikler fra Berlingske Tidende og Politiken. Aviserne er valgt på baggrund af, at de gennem tid er de to største dagblade i Danmark. Artiklerne jeg benytter i analysen, er skrevet i perioden omkring Nürnberg-processen, Eichmann-processen, tv-dramaet *Holocaust* og Auschwitz-dagen, hvori jeg forsøger at finde indikatorer eller udtryk for en kollektiv erindring. Udvælgelseskriteriet for artiklerne har derfor været, om de berettede om mordet på jøderne, for at jeg derigennem kunne finde et mønster i formidlingen og fortolkningen af Holocaust.

Specialet falder i fem dele. Den første del hænger sammen med tyskernes aktion mod de danske jøder i 1943. Den undersøger, hvordan denne historie har påvirket den kollektive erindring og bevidsthed om udryddelsen af de europæiske jøder, og hvordan receptionen af dette har været i Danmark. Jeg har valgt at se på denne historiske begivenhed, fordi redningen af de danske jøder i oktober 1943 handler om den danske del af den europæiske Holocaust. Næste del om Nürnberg-processen handler om pressens omtale af jødeudryddelsen gennem udvalgte avisartikler i Berlingske Tidende og Politiken. Tredje del af specialet om 1960'ernes formidling og reception af Holocaust, tager udgangspunkt i retssagen mod Adolf Eichmann. Fjerde del fokuserer på det amerikanske tv-drama *Holocaust*, som skabte omfattende debat i medierne. For at skildre

³⁷ Herbert, *Nationalsozialistische Vernichtungspolitik 1939-1945. Neue Forschungen und Kontroversen*, 1998, s. 22.

³⁸ Lammers, *Noter*, 2002, s. 15.

³⁹ Lammers, *Noter*, 2002, s. 15.

receptionen af Holocaust har jeg derfor analyseret debatten om *Holocaust* i denne periode. Sidste del er om Auschwitz-dagen, som blev afholdt for første gang i Danmark i 2003. Med indstiftelsen af en ny national mindedag kom der i offentligheden mange forskellige holdninger frem om, hvad mindedage betyder og skal indeholde. Med Auschwitz-dagen er det centrale, hvordan Holocaust indgår i Auschwitz-dagen, og i hvilken grad Auschwitz-dagen er med til at øge bevidstheden om Holocaust.

2. Oktober 43 – et erindringssted i den danske kollektive erindring om Holocaust

Tyskernes aktion mod de danske jøder i de første dage af oktober 1943 var i høj grad med til at præge erindringen om Holocaust i Danmark. Oktober 43 er blevet et erindringssted i den kollektive erindring, og den historiske begivenhed indgår som den danske del af den europæiske Holocaust. Begivenhederne, i form af den landsdækkende razzia udført af de tyske politibataljoner og redningen af op mod 95 % af jøderne i Danmark, indgår i dag som en væsentlig del af den danske nationale identitet og erindringstradition.⁴⁰ I de historiske fremstillinger har Oktober 43 fremstået som stjernefortællingen, der kastede et lys i mørket i erindringen om den grusomme skæbne, det jødiske folk led under Anden Verdenskrig.

Redningen af de danske jøder i oktober 1943 er uden sidestykke og er enestående af sin art. Den har sat Danmark på den internationale dagsorden og har medvirket til, at Danmark har en særstatus i Israel. Men det altoverskyggende fokus på solstrålehistorien, som den positive historie, efterlader spørgsmålet om, hvorledes denne historie har præget den kollektive erindring og bevidsthed om Holocaust, samt hvad Oktober 43 har betydet for receptionen af Holocaust i Danmark.

2.1. Den tyske aktion mod de danske jøder i oktober 1943

Den tyske gesandt i Danmark, Cecil von Renthe-Fink, havde holdt en moderat linje, der holdt Danmark uden for det, nazisterne kaldte "den endelige løsning" af jødespørgsmålet. Det havde i flere tilfælde sikret Danmark mod antisemitiske aktioner. Den moderate linje førte SS-generalen Werner Best videre efter sin ankomst til Danmark i slutningen af 1942. Dette skyldtes de tyske interesser i Danmark så som en uforstyrret eksport af fødevarer. Danmark blev holdt udenfor afgørelse i jødespørgsmålet, og der var ingen særlovgivning for de danske jøder. De gode relationer til den danske regering vægtede højt, og dem ville den tyske besættelsesmagt ikke sætte på spil for de få tusinde jøder, der befandt sig i Danmark.

Samarbejdet med den tyske besættelsesmagt blev imidlertid mere og mere problematisk. I løbet af sommeren 1943 kom en bølge af folkelig modstand mod besættelsesmagten, der kulminerede med Augustoprøret. Det førte til et brud på samarbejdspolitikken.⁴¹

⁴⁰ Uffe Østergaard, "Forord" i, Hans Kirchhoff (red.), *Nyt lys over oktober 1943*, Odense 2002, s. 7, Sofie Lene Bak, "Jødepolitik i Danmark. Deportation eller uddrivelse? Den tyske faktor i redningen af jøderne i oktober 1943" i, Hans Kirchhoff (red.), *Nyt lys over oktober 1943*, Odense 2002, s. 15.

⁴¹ Den 29. august 1943 overtog tyskerne magten i Danmark. Værnemagten proklamerede militær undtagelsestilstand, og den danske regering med Scavenius i spidsen trådte tilbage. Forinden havde Augustoprøret, der ifølge Hans Kirchhoff kan inddeles i tre forløb, kort kaste lys over oprøret: et voldelig sammenstød mellem dele af befolkningen og den organiserede modstand på den ene side og de danske og tyske myndigheder på den anden side, en parlamentarisk krise på Rigsdagen omkring opretholdelsen af samarbejdspolitikken og endelig en diplomatisk og politisk krise mellem

Skønt den rigebefuldmægtigede Werner Best havde overtaget Renthe-Finks moderate linje, sendte Best et telegram til udenrigsministeriet i Berlin med et formelt ønske om at iværksætte en aktion mod jøderne i Danmark. Telegrammet var et led i en strategi, der skulle styrke Bests position i Danmark efter Augustoprøret. Men det mest væsentlige ved telegrammet var, at det også indeholdt en række forbehold og indvendinger mod aktionen. Bests indvendinger skal ikke ses i lyset af, at han havde medfølelse for jøderne. Formålet var fortsat at opretholde et relativt godt samarbejde til de danske myndigheder af hensyn til de tyske interesser.⁴²

"Den endelige løsning af jødespørgsmålet" kom også til at omfatte Danmark. Natten mellem den 1. og 2. oktober 1943 og de efterfølgende dage gennemførte tyskerne jødeaktionen. Allerede den 5. oktober kunne Best over for Berlin berette, at Danmark var "judenrein." Imidlertid var de danske jøder blevet advaret. Hovedparten havde haft mulighed for at flygte og søge ud til kystområderne og mod betaling blive sejlet over Øresund til Sverige. Det var især fra den lille ferieby Gilleleje, at transporterne foregik fra. 7056 jøder og 686 ikke jødiske mennesker kom til Sverige, mens 197 blev arresteret under flugten. For 95 % af de danske jøders vedkommende havde aktionen en lykkelig udgang. Langt hovedparten blev altså reddet. Redningen af de danske jøder er en solstrålehistorie. Den er indgået i historien som en stjernefortælling, og har indtaget en særlig plads i mindeskulturen i den danske kollektive erindring om besættelsestiden og de danske jøders skæbne under krigen. Men begivenheden har også været ukritisk anvendt i efterkrigstidens historie. Den er indgået som en grundfortælling og eksempel på heltemod og særlige humanistiske værdier i Danmark, som den folkelige solidaritet i samarbejdet på at redde jøderne, var et udtryk for.⁴³

2.2. Grundtræk i historien om redningen af jøderne i Danmark

At det lykkedes at redde hovedparten af de danske jøder til Sverige var enestående. Begivenhederne i oktober 1943 kunne imidlertid let have taget en helt anden drejning. Forestillingen om, at det kunne lade sig gøre at redde jøderne til Sverige, lå langt fra departements-chefernes ideer om, hvordan man kunne afværge tyskernes aktion.

Der gik rygter om en mulig aktion mod jøder i Danmark, og departementscheferne var kaldt sammen for at afværge en sådan katastrofe. Flere ideer kom på bordet, blandt andet muligheden for

Danmark og Tyskland, der førte til den militære undtagelsestilstand den 29. august og afvæbningen af den danske hær og flåde. Hans Kirchhoff, "Den glemte interneringsplan" i, Hans Kirchhoff (red.), *Nyt lys over oktober 1943*, Odense 2002, s. 38, Hans Kirchhoff, "Augustoprøret" i, Hans Kirchhoff, John T. Lauridsen, Aage Trommer (red.), *Gads leksikon om dansk besættelsestid 1940-1945*, København 2002, ss. 14-15, Sofie Lene Bak, "Jødeaktionen oktober 1943" i, *Gads leksikon om dansk besættelsestid 1940-1945*, København 2002, s. 256.

⁴² Bak, *Gads leksikon om dansk besættelsestid 1940-1945*, 2002 s. 257.

⁴³ Bak, *Gads leksikon om dansk besættelsestid 1940-1945*, 2002, ss. 258-259.

at jøderne kunne betale sig fri. En anden mulighed var, at jøderne blev interneret i Danmark. Men hvad var de danske jøders forbrydelser? Hvad skulle de betale løsepenge for? Og på hvilket grundlag skulle jøderne arresteres? Det endte med, at flertallet af departementscheferne gik ind for internering for at hjælpe jøderne og dermed undgå deportation. Lykkeligvis afslog Best planen om internering, for var den blevet realiseret, var det efter alt at dømme endt i en national katastrofe. Interneringsplanen har i eftertidens historieskrivning ikke stået som et centralt led i historien om redningen af de danske jøder, og har ikke været erkendt som aktion eller indgreb.⁴⁴

Redningen af de danske jøder i oktober 1943 har som nævnt fyldt meget i den danske forskning. Ikke mindst fordi den udskilte sig markant i forhold til den skæbne jøderne led i det øvrige Europa.⁴⁵ Imidlertid har nyere forskning vist, at historien om besættelsestiden og redningen af de danske jøder er indgået i en konstrueret grundfortælling. Den konstruerede grundfortælling om besættelsestiden har været dominerende i mange generationer. Den har båret præg af, at de historiske begivenheder, er tolket ind i en national sammenhæng og modstand mod den tyske besættelsesmagt. Redningen af de danske jøder er tilsvarende indgået i denne grundfortælling.⁴⁶

Forskellige temaer har præget forskningen omkring jødeaktionen i oktober 1943, men der findes fortsat områder, hvor der endnu hersker tavshed. Grunden hertil er en kollektiv fortrængning af de mindre positive aspekter af begivenhederne i oktober 1943.⁴⁷ I den konsensusprægede fortælling er fokus rettet mod den kollektive indsats over for jøderne og flugthjælpernes engagement i redningen uden at tage hensyn til deres egen risiko for at miste livet. Den satte fokus på det nationale fællesskab samt den folkelige opbakning og solidaritet. Redningen af jøderne kunne samle hele befolkningen på et tidspunkt med konflikter mellem tilhængere og modstanderne af samarbejdspolitikken. Som følge heraf har redningen af de danske jøder indtaget en vigtig plads i den danske selvforståelse i fortællingen om besættelsestiden.⁴⁸ Fremhævelsen af disse værdier lod dermed samarbejdspolitikens konsekvenser og departementschefstyret plan om internering af jøderne i Danmark stå i skyggen af den nationale positive historie om Oktober 43.⁴⁹

Der har også været en diskrepans mellem forskningen og den offentlige fortolkning af redningen af jøderne. I offentlighedens fortolkning har der været en tilbøjelighed til at fastholde en

⁴⁴ Kirchhoff, *Nyt lys over oktober 1943*, 2002, ss. 37-42.

⁴⁵ Bent Blüdnikow, "Stille diplomati og flygtningehjælp" i, Hans Sode-Madsen (red.), "*Føreren har befalet!*" *Jødeaktionen 1943*, København 1993, s. 142.

⁴⁶ Bryld & Warring 1998, s. 55, Sofie Lene Bak, *Jødeaktionen oktober 1943. Forestillinger i offentlighed og forskning*, København 2001, s. 18.

⁴⁷ Bak 2001, ss. 52, 61.

⁴⁸ Hans Kirchhoff, "Indledning" i, Hans Sode-Madsen (red.), "*Føreren har befalet!*" *Jødeaktionen 1943*, København 1993, s. 12.

⁴⁹ Bak 2001, 71.

mere traditionel konsensuspræget skildring af begivenhederne, hvorimod forskningen er gået mere kritisk til værks.⁵⁰ Ikke desto mindre har der været enighed om opfattelsen af flugthjælpernes uselviske hjælpeindsats. Ny forskning har imidlertid angrebet myten og påvist, at det var temmelig risikofrit at sejle jøderne over Øresund, samt at betalingen for transporten over sundet afhang af udbud og efterspørgsel.⁵¹ Forfatterne har siden modereret deres konklusioner, men prisen for overfarten kunne ikke retfærdiggøres i forhold til den risiko som fiskerne løb. Risikoen kunne nemlig ikke sammenlignes med vilkårene i de andre besatte lande.⁵² Det har kastet et nyt lys over begivenhederne i oktober 1943, men erkendelsen af, at den folkelige solidaritet også var båret af et økonomisk motiv, var svær. Ingen ville benægte, at betaling for sejladsen over Øresund havde fundet sted. Men heller ingen ville erkende, at der var tale om udnyttelse af jødernes desperate situation set i det lys, at det var forholdsvis risikofrit at sejle over sundet.⁵³

2.3. Receptionen af og erindringen om Holocaust i Danmark

Som det er blevet beskrevet tidligere, var der flere sider af begivenhederne i oktober 1943, som blev nedtonet og fortrængt i eftertiden. Blandt hovedtemaerne var den tyske besættelse den 9. april 1940 og bruddet i samarbejdspolitikken med tyskerne den 29. august 1943. Men især redningen af jøderne i oktober 1943 og befrielsen den 5. maj 1945 var omdrejningspunkterne i historien og erindringen om besættelsestiden.⁵⁴ Helt afgørende har været, at forfølgelsen og mordet på jøderne i Europa i mange år stod i skyggen af redningen af jøderne i Danmark. Der var ikke plads til de mindre positive sider i den nationale konsensushistorie, og der var således ikke opmærksomhed på Holocaust.

Efter befrielsen havde mordet på jøderne altså ikke indtaget en speciel plads. Den blev derimod behandlet som et led i besættelsestidens historie. Mange danske historikere inddrog ikke Holocausts historiske eller moralske betydning, og forskellige forskere har peget på, at behandlingen af jøderne blev afvist og fortrængt i den nationale erindring.⁵⁵ Forskere har i eftertiden stillet spørgsmål om, hvorfor udryddelsen af jøderne ikke er indgået som en central del af eftertidens erindring og kommet på den offentlige dagsorden.

⁵⁰ Bak 2001, s. 62.

⁵¹ Bak 2001, ss. 71, 76. Se: Kreth & Mogensen 1995.

⁵² Bak 2001, s. 80.

⁵³ Bak 2001, s. 85.

⁵⁴ Bryld og Warring 1998, s. 35.

⁵⁵ Bak 2001, s. 145.

En af grundene til den manglende erkendelse af jødeudryddelsen skal ses i lyset af den nationale samvittighed. De tidligere tyskbesatte lande havde behov for at konstruere en patriotisk fortælling og erindring, der kunne bidrage til at genoprette den nationale identitet. Den patriotiske diskurs, som kom til udtryk i de tidligere besatte lande efter befrielsen, var præget af politiske undertoner. Regeringer og politiske grupper ville så at sige nationalisere modstanden, så den dækkede hele samfundet og ikke blot indbefattede nogle få minoritetsgruppers handlinger under besættelsestiden. Tilsvarende tendens kunne spores i Danmark i den kollektive erindring om besættelsestiden, hvor modstanden mod den tyske besættelsesmagt også spillede en afgørende rolle. Den nationale identitet og bevidsthed havde efter krigen brug for den patriotiske historie, som modstanden mod nazismen var et udtryk for. Jødeudryddelsen kunne ikke indgå i denne kontekst, og derfor så man en effektiv afvisning eller fortrængning af jødemordet. Skyldfølelse over den grusomme skæbne jøderne havde lidt, virkede desuden hæmmende for den nationale selvfølelse. De begivenheder, som ikke bidrog noget til den nationale konsensus, kunne derfor ikke indgå i den patriotiske fortolkning af besættelsestiden.⁵⁶

Det var svært at erkende og begribe det nazistiske regimes mord på 2/3 af de europæiske jøder, og en udpræget tendens til at fortrænge denne grusomme og tragiske begivenhed var udbredt overalt i Europa. Men fokuseringen på den gode fortælling behøvede ikke at lade den negative historie glide i baggrunden, som det skete. Det var imidlertid tendensen i mange af de tidligere tyskbesatte lande, og det gjaldt også for Danmark. Den danske befolknings heltmod i redningen af jøderne kom således i fokus og ikke forfølgelsen af jøderne. Flere sider af historiens ømme punkter blev nedtonet. Den mindre positive side af historien var eksempelvis den vidtgående samarbejdspolitik med den tyske besættelsesmagt indtil 1943, samt Danmarks restriktive flygtningepolitik over for de jødiske flygtninge, for ikke at tale om Holocaust.⁵⁷

Der har været flere forhold som spillede en afgørende rolle for at kendskabet til og bevidstheden om Holocaust blev fortrængt i eftertiden og ikke altid har fremstået, som vi kender til det i dag. Forfølgelsen og mordet på jøderne blev i offentligheden ikke erkendt som noget unikt i det nazistiske regimes forbrydelser. Det blev heller ikke tematiseret eller erkendt som jødernes katastrofe; et industrielt og systematisk massebord på det jødiske folk.

⁵⁶ Pieter Lagrou, "Victims of genocide and national memory: Belgium, France and the Netherlands 1945-1965" i, *Past and Present*, Nr. 154, 1997, ss. 184 -187, 194 -197.

⁵⁷ Karl Christian Lammers, *Der Umgang mit dem Holocaust in Skandinavien nach 1945. Dänemark und Schweden im Vergleich*, Gastvorlesung ZVGE, Freie Universität Berlin 1. Dezember, 2003, s. 7. (MS).

Tilsvarende tendens afspejlede sig også i Danmark, hvor der som nævnt, opstod en grundfortælling og myte om det danske heroiske folk. Hvorfor formidlingen om jødeudryddelsen og en egentlig Holocaust-reception udeblev i Danmark efter 1945, skal ses i lyset af fokuseringen på denne myte. Den gjorde, at jødernes tragiske skæbne uden for Danmark ikke blev tematiseret i fortællingen, og det bevirkede, at Danmark blev isoleret i den internationale Holocaust-forskning.⁵⁸

2.4. Del- konklusion

Redningen af jøderne i oktober 1943 er indgået i en national grundfortælling i erindringen og i historieskrivningen i Danmark. Den vidtgående samarbejdspolitik med den tyske besættelsesmagt, der fortsatte trods kendskabet til jødeudryddelsen, og planen om interneringen af jøderne i Danmark har stået i skyggen af den positive historie om redningen af jøderne. Fokuseringen på den positive side af historien har bl.a. forskningsmæssigt betydet, at Danmark er blevet isoleret fra den internationale Holocaustforskning og erkendelse af Holocaust.

Det nationale sammenhold blev en del af den konstruerede patriotiske erindring som et led i genoprettelsen af den danske nationale identitet efter krigen. Erindringen om redningen af jøderne var med til at bringe folk sammen, og bidrog til den nationale selvforståelse, som var identitetsskabende i den kollektive erindring.

Det var således den positive historie og ikke ofrene for det nazistiske regimes forbrydelse, der blev fokuseret på i efterkrigstiden, selvom der var kendskab til jødeudryddelsen og Auschwitz. Ofrene for nazismens forbrydelser fik ikke meget opmærksomhed. De blev hørt i 1945, da de allierede soldater, chokerede over det syn der mødte dem, befriede koncentrationslejrene. Men det var blot for en kort stund. Det ødelagte Europa skulle genopbygges, og erindringen om jødeudryddelsen blev fortrængt og isoleret. Det lykkedes således ikke at skabe en kollektiv bevidsthed om jødeudryddelsen og dens enorme omfang. Og mordet på jøderne, trods omfattende dokumentationsmateriale, blev heller ikke det primære i Nürnberg-processens anklagepunkter.⁵⁹

⁵⁸ Lammers, *Der Umgang mit dem Holocaust in Skandinavien nach 1945*, 2003, ss. 9-11. (MS).

⁵⁹ Geffrey Hartman, *The Longest Shadow. In the Aftermath of the Holocaust*, Bloomington 1996, s. 143.

3. Den Internationale Militærdomstol i Nürnberg 1945/46

De fire allierede sejrherre, USA, Sovjetunionen, Storbritannien og Frankrig, indledte i oktober 1945 det politiske og retslige opgør med nationalsocialismen i den tyske by Nürnberg. Valget af byen fik symbolsk betydning, fordi Nürnberg havde været den nationalsocialistiske by og centrum for nazisternes ideologi og propaganda.⁶⁰ Efter krigen blev byen imidlertid også centrum for Nürnberg-processen, hvor den nazistiske elite blev anklaget og dømt for krigsforbrydelser.

Forud for retssagen mod de 24 ledende nazister havde de allierede nationer allerede i 1943 etableret en krigsforbryderkommission i London, United Nations War Crimes Commission (UNWCC) mod Tyskland.⁶¹ Kommissionens opgave var at indsamle oplysninger om det nazistiske regimes krigsforbrydelser og krigsforbrydelser begået i de områder, som Tyskland havde besat. Imidlertid var ressourcerne til denne opgave utilstrækkelige. Samme år formulerede udenrigsministrene fra USA, Storbritannien og Sovjetunionen Moskva-deklarationen. Den bekendtgjorde, at lokale krigsforbrydelser efter krigen skulle overdrages til lokale domstole, og at de skyldige skulle udleveres til de lande, de havde begået forbrydelserne mod. Der blev således etablerede domstole i de nationer, som tidligere havde været besat af Tyskland, og retsforfølgelserne løb op i tusinder.⁶²

Den 8. august 1945 underskrev repræsentanter for USA, Sovjet Unionen, Storbritannien og Frankrig London-erklæringen. Den udgjorde grundlaget for Den Internationale Militær Domstols anklager og retsopgøret mod krigsforbrydere, hvis forbrydelser ikke var begrænset geografisk til et enkelt land. Retssagen i Nürnberg blev den bedst kendte af alle retssager, der dømte de ledende tyske krigsforbrydere og organisationer som SS.⁶³ Domstolen i Nürnberg bestod af fire dommere, der fik myndighed til at retsforfølge og straffe personer, der havde begået forbrydelser ud fra følgende anklagepunkter:

⁶⁰ Lammers 2003, s. 483.

⁶¹ De 24 anklagede var: Hermann Wilhelm Göring, Rudolf Hess, Joachim von Ribbentrop, Robert Ley, Wilhelm Keitel, Ernst Kaltenbrunner, Alfred Rosenberg, Hans Frank, Wilhelm Frick, Julius Streicher, Walter Funck, Hjalmar Schacht, Gustav Krupp von Bohlen und Halbach, Karl Dönitz, Erich Reader, Baldur von Schirach, Fritz Sauckel, Alfred Jodl, Martin Bormann, Franz von Pappen, Arthur Seyss-Inquart, Albert Speer, Constatin von Neurath, Hans Fritzsche. Alle de anklagede blev stillet for Den Internationale Militær Domstolen i Nürnberg på nær Robert Ley. Han begik selvmord den 25. oktober 1945, Gustav Krupp von Bohlen var alvorligt syg og Martin Bormann var undsluppet. Han var ikke i varetægt, men blev dømt in absentia.

De seks organisationer, der var nævnt i anklageskriftet var: De politiske ledere af N.S.D.A.P og deres beskyttelseskorps i almindelighed kendt som SS, herunder Sikkerhedstjenesten SD, det hemmelige statspoliti kendt som Gestapo, N.S.D.A.S's stormafdeling SA, samt de tyske styrkers generalstab og overkommando. *Trial of the Major War Criminals Before the International Military Tribunal*. Nuremberg 14. November 1945 – 1. October 1946, Official Documents. Volume 1, Nuremberg, Germany 1947. ss. v, 6, 24, 26.

⁶² Donald Bloxham, *Genocide on Trial. War Crimes Trials and the Formation of Holocaust History and Memory*, Oxford 2001, ss. 7-8.

⁶³ Bloxham 2001, s. 10, *Trial of the Major War Criminals Before the International Military Tribunal*, Bd. 1, ss. 8-11.

1. Plan om sammensværgelse med krig for øje (- The common plan or conspiracy), der blev defineret som:
2. Forbrydelser mod freden (- Crimes against peace)
3. Plan om krigsforbrydelser (- War crimes)
4. Forbrydelser mod menneskeheden (- Crimes against humanity).⁶⁴

Den 18.oktober1945 forelå anklageskriftet mod krigsforbryderne, og den 20.november 1945 indledtes straffeprocessen. De allierede ønskede at statuere et eksempel gennem Nürnberg-processen for at åbne det tyske folks øjne for det nazistiske regimes forbrydelser mod andre folk og nationer.⁶⁵ Proceduren afsluttedes 31. august 1946, og dommene mod de anklagede faldt den 1. og 2. oktober 1946. Dødsdommene blev eksekveret den 16. oktober 1946.

USA havde fået ansvaret for det første anklagepunkt og ønskede at fremhæve konspirationsanklagen på baggrund af nazisternes ide om planer om kontinental og verdens herredømme. Alle andre forbrydelser var afledt af forbrydelser mod freden. Storbritannien havde det andet anklagepunkt og Frankrig og Sovjetunionen det tredje og fjerde anklagepunkt. Amerikanernes forestående blev ikke udelukkende godt modtaget af anklagerne. En fransk jurist udtrykte forskellen på amerikanerne og franskmændene: "Amerikanerne ville bevise at aggressionskrig var ulovlig, mens franskmændene ville bevise at nazisterne var forbrydere."⁶⁶ For USA var anklagerne om planer for aggressiv krigsførelse således den højeste prioritet. Disse anklagepunkter havde en dominerende betydning under hele Nürnberg-processen, som det fremgår af dette citat fra den amerikanske anklager: "One of the primary purposes of the trial of the major war criminals is to document and dramatize for contemporary consumption and for history the means and methods employed by leading Nazis in their plan to dominate the world and to wage an aggressive war."⁶⁷

Hierarkiet i de fire anklagepunkter fik derfor afgørende betydning for Nürnberg-processen og eftertidens fortolkning af det nazistiske regimes forbrydelser. Anklagerne om konspiration og planer om aggressiv krigsførelse blev fremhævet som det vigtigste. Sidst i hierarkiet lå anklagepunktet om forbrydelser mod menneskeheden, som kom i anden række under Nürnberg-processen. Heri indgik forbrydelserne mod jøderne. Men det systematiske massebord på det jødiske folk fremstod ikke som et selvstændigt anklagepunkt.⁶⁸ Det betød, at mordet på jøderne gled i baggrunden i forhold til de andre forbrydelser og blev således ikke fremhævet som den unikke forbrydelse, det var.

⁶⁴ Bloxham 2001, s. 229, Lammers 2003, s. 483.

⁶⁵ Lammers 2003, s. 483.

⁶⁶ Bloxham 2001, ss. 18-20.

⁶⁷ Gordon Dean to Robert Jackson, 11 August 1945 citeret hos Bloxham 2001, p 17.

⁶⁸ Bloxham 2001, s. 70.

I eftertidens fortolkning fremstod mordet på jøderne ikke som et centralt tema i forskningen eller offentligheden, hvilket kan spores tilbage til prioriteringen af anklagepunkterne under Nürnberg-processen.

Det var de allieredes version af krigens begivenheder, der blev indskrevet i historien, og det var de allierede, som definerede, hvem der var ofre. At Nürnberg-processen skulle være en lærestreg for eftertiden, gennem at straffe naziregimets overlevende ledere og dokumentere og belære tyskerne om deres ansvar for nazismens forbrydelser, var imidlertid svært. Den tyske befolkning følte sig nemlig selv som ofre efter de allieredes massive bombninger af Tyskland, og derfor havde de det vanskeligt med at påtage sig ansvar for de begivenheder, der var sket under krigen.⁶⁹

3.1. Forbrydelser mod menneskeheden

Mordet på de europæiske jøder indgik i Nürnberg-processen, men efterkrigstidens anklagere fremdrog det som nævnt ikke som noget særligt i forhold til nazisternes andre forbrydelser, skønt der forelå omfattende dokumentationsmateriale herom. Det sidste anklagepunkt om forbrydelser mod menneskeheden blev allerede formuleret i 1943. Anklagepunktet tog blandt andet sit udgangspunkt i forfølgelsen af etniske grupper og folk. Herunder hørte nazisternes forfølgelser og udryddelse af jøderne, men anklagepunktet blev nedprioriteret, fordi Nürnberg-processen primært blev fremført på konspirationsanklagen. Den manglende opmærksomhed på mordet på det jødiske folk, bevirkede at det i efterkrigstiden heller ikke blev erkendt som et systematisk masse mord.⁷⁰

Selvom jødeudryddelsen indgik som en del af anklagepunktet om forbrydelser mod menneskeheden, havde jødiske organisationer allerede fra 1942 taget initiativ til og lagt pres på de vestlige regeringer for en udvidelse af den traditionelle fortolkning af krigsforbrydelser på baggrund af afsløringer af systematiske massakre i Østeuropa.⁷¹ Men mordet på jøderne kom ikke til at stå i centrum for Nürnberg-processens anklagere og det fik trods tidligt pres fra de jødiske organisationer ikke den opmærksomhed i forhold til den uhyrlige forbrydelse, det nazistiske regime havde begået.

Nogle af årsagerne var, at USA og Sovjetunionen anså anklagen om forbrydelser mod menneskeheden som et farligt punkt at bevæge sig ind på. Det kunne skabe u hensigtsmæssig fokus på ideen om "forbrydelser mod menneskeheden." De to lande frygtede konsekvenserne, hvis de fremdrog de racespecifikke forbrydelser, der kunne bevirke jødiske hævnaktioner i forskellige lande. Samtidig ville de undgå det moralske krav om en selvstændig jødisk stat. Der var mange

⁶⁹ Lammers 2003, s. 484.

⁷⁰ Bloxham 2001, s. 1.

⁷¹ Bloxham 2001, s. 18-20.

ligheder mellem Nürnberg-processen, og måden de nationale retssager mod nazismen underspillede forbrydelserne mod det jødiske folk.⁷²

At udryddelsen af det jødiske folk ikke indgik som et selvstændigt anklagepunkt, fik imidlertid ikke nogen indflydelse på domsafsigelsen, især mod Julius Streicher. Han og Baldur Von Schirach blev alene dømt ud fra punktet om forbrydelser mod menneskeheden. Imidlertid udgjorde forbrydelser mod jøder hoveddelen af domsafsigelsen mod Julius Streicher, herunder jødeudryddelse, som han som den eneste blev dømt til døden for! Baldur Von Schirach fik 20 års fængsel. Der er tankevækkende, at der ikke var nogen af de anklagede, der blev dømt til døden på baggrund af anklagerne om konspiration og aggressiv krigsførelse alene, selvom det blev fremført som den vigtigste anklage under Nürnberg-processen.⁷³

At forbrydelser mod menneskeheden, herunder jødeudryddelsen, kom i anden række, skyldtes ikke manglende dokumentation. Selvom dokumentationen om jødeudryddelsen under krigen havde været begrænset og byggede på blandt andet avisreportager, informerede de ikke om hemmelige operationer, der involverede deportationer og drab. Men efter de allierede havde erobrede de tyske dokumenter, kom afgørende kildemateriale om mordet på jøderne frem i lyset, som blev anvendt i Nürnberg-processen. Op mod 40.000 dokumenter blev benyttet i Nürnberg-processen, der stammede fra korrespondancen blandt de tyske ministerier, de bevæbnede styrker, industrivirksomheder og de nazistiske organisationer.⁷⁴ The Office of Strategic Services (OSS), som var forløberen for CIA, var udnævnt til også at forberede bevismateriale om nazisternes planer og forbrydelser mod menneskeheden. Men indsamlingen af bevismaterialerne var ikke optimal på grund af tidsmangel. Det foretrukne bevismateriale til at belyse nazismens forbrydelser med var i trykt form, selvom vidner kunne have en indsigt, som ikke altid kunne læses af det trykte materiale. Den amerikanske chefanklager Robert Jackson lagde vægt på, at der ikke ville blive fokuseret på individuel barbarisme og forbrydelser, som ikke var dokumenterede.⁷⁵

Anklagerne var også bekendt med det, som tyskerne kaldte det "det jødiske spørgsmål," inden retssagen begyndte. Racespecifikke forbrydelser blev anerkendt i takt med erkendelsen af nazisternes ekstreme folkemord. Men forbrydelserne mod jøderne blev indordnet under den generelle nazistiske politiks undertrykkelse og forfølgelse, og principperne, der lå til grund for de allieredes politik, blev ikke taget op til fornyet overvejelse. Denne holdning blev bl.a. dannet ud fra

⁷² Bloxham 2001, ss. 66-68.

⁷³ *Trial of the Major War Criminals Before the International Military Tribunal*. Bd.1. ss. 301-304, 367, Bloxham 2001, ss. 69-70.

⁷⁴ Hilberg, *Comprehending the Holocaust*, 1988, ss. 23-24.

⁷⁵ Bloxham 2001, ss. 62-65.

en kombination af de allieredes forudfattede meninger om nazisternes forbrydelser.⁷⁶ Siden er Nürnberg-processen blevet kritiseret, fordi jødeudryddelsen ikke indgik som et selvstændigt anklagepunkt. Den manglende fokus på jødeudryddelsen under Nürnberg-processen var en af årsagerne til, at jødemordet blev skrevet ud af historien i efterkrigstiden.⁷⁷

3.2. Formidlingen og receptionen af jødeudryddelsen under Nürnberg-processen

Retssagen i Nürnberg mod de 24 hovedanklagede krigsforbrydere blev dækket af de to danske korrespondenter, Helge Knudsen fra Berlingske Tidende og Henrik V. Ringsted fra Politiken. De gav en fyldig dækning af retssagens forløb og citerede meget indgående det, der blev sagt i Nürnberg-processen. Analysen af formidlingen og receptionen af mordet på de europæiske jøder bygger primært på deres artikler i perioden 18. oktober 1945, hvor anklageskriftet mod de 24 ledende nazistiske krigsforbrydere forelå, til midten af oktober 1946, hvor dødsdommene mod de anklagede blev eksekveret.

Analysen har vist, at korrespondenterne skrev om udryddelsen af jøderne, og flere af artiklerne havde detaljerede beskrivelser om emnet. Overordnet var det dog et begrænset tema. Hovedtemaerne synes at være de danske forhold, og jødeforfølgelserne blev ofte forklaret ud fra en dansk kontekst og fortolkningsmønster. Således er forfølgelsen af de danske jøder og redningen til Sverige i oktober 1943 det primære omdrejningspunkt for de artikler, der kom ind på de europæiske jødernes skæbne under krigen.

Der blev fokuseret på dramatikken i artiklerne, og der var mange fængslende og underholdende beskrivelser af de anklagedes gøren og laden i Nürnberg. Især Hermann Görings attitude på anklagebænken og i vidnesranken samt de andre anklagedes helbredsmæssige og mentale tilstande var genstand for meget omtale i Berlingske Tidende og Politiken.

I de artikler, som formidlede det systematiske massebord, blev ofrene hovedsageligt omtalt ud fra deres respektive nationalitet. At jøderne som sådan var ofre for massebord nævnes kun af og til. Jøderne blev oftest omtalt på linje med andre ofre for nazismen. Erkendelsen af jødeudryddelsen er, set retrospektivt, overvejende begrænset. Det skal imidlertid fremhæves, at der absolut ikke var totalt tavshed om emnet. Der blev skrevet meget, og der var tilløb til at omtale det systematiske massebord, men generelt gør de udsendte korrespondenter det ikke. Set med nutidens øjne, blev mordet på jøderne ikke skildret som det uhyrlige systematiske massebord det var.

⁷⁶ Bloxham 2001, s. 57.

⁷⁷ Lammers, *Noter*, 2002, s. 9.

Når receptionen af jødeudryddelsen ikke indgik som et særligt tema i beretningerne fra Nürnberg-processen, kan det skyldtes, at mordet på jøderne heller ikke var et selvstændigt anklagepunkt under Nürnberg-processen. Det viser blot, at formidlingen i den danske presse bar præg af, hvordan Nürnberg-processen behandlede de fire anklagepunkter. Reportagerne afspejlede ligeledes, at mordet på jøderne druknede i mange af de andre forbrydelser, de anklagede var sigtet for.

De udsendte korrespondenter forholdte sig således i mindre grad til den "Endlösung," der var forgået uden for Danmarks grænser. Årsagen hertil kunne være, at aviserne ikke ønskede at formidle nederlagets historie og i stedet satsede på begivenheder, danskerne kunne identificere sig med som fx redningen af de danske jøder i oktober 1943. Eller forekom masseudryddelserne så ubegribelige, at de ikke var i stand til at formidle det? Var det et emne, der ikke interesserede danskerne og som følge af dette måske ikke ville sælge aviser? Berlingske Tidende og Politikens interessefelt var imidlertid det nationale tema og dermed sejren sammen med de næsten daglige underholdende skildringer af de allierede sejrherres kamp mod de tidligere ledende nazister.

3.2.1. Anklageskriftet og åbningen af Nürnberg-processen

Fredag morgen den 19. oktober 1945, dagen efter anklageskriftet mod de 24 tiltalte krigsforbrydere forelå, var 24 fotografier af de hovedanklagede på forsiderne af Politiken og Berlingske Tidende. Temaet for begge aviser var de tidligere omtalte fire anklagepunkter. Berlingske Tidende gav en beskrivelse af krigsforbryderne, og artiklen fortsatte med en beskrivelse af anklagepunkterne,⁷⁸ mens Politiken var ene om at bringe en artikel, der omhandlede enkeltheder fra anklageskriftet om tyskernes systematiske udryddelse og mishandling af civile i de besatte lande. Her tales direkte om udryddelse af menneskeliv, men det sat i citationstegn:

"[...] 1,500,000 blev "udryddet" i Maidanek-Lejeren, 4.000.000 i Auschwitz, hvoriblandt fandtes Russere, Polakkere, Tjekkere, Englændere og Mennesker af andre Nationaliteter, i Lvof blev 700,000 dræbt i Gaskamrene, eller simpelthen skudt ned med Maskingevær, og her blev 131,000 Jøder dræbt efter først at være blevet torteret i Ugevis. I Ganov-Lejren blev 200.000 Jøder sultet ihjel eller slået ned hvis de ikke kunne arbejde."⁷⁹

I dette citat omtales forbryddelsen mod jøderne på linje de andre ofre for nazismen. Jødeudryddelsens reelle omfang fremgik ikke af artiklen og heller ikke at det var en systematisk udryddelse af en bestemt folkegruppe. Sigøjnere og homoseksuelle nævnes heller ikke blandt ofrene og ofrene omtales ud fra deres respektive nationaliteter.

⁷⁸ "Retssagen mod de Mænd, der styrkede Verden ud i Katastrofen", *Berlingske Tidende*, 19.10. 1945. (RB).

⁷⁹ "Unævnelige Rædsler krævede Millioner af civile Ofre", *Politiken*, 19.10. 1945. (Uden forfatter).

Nürnberg-processen blev åbnet om morgenen den 20. november 1945. Politikens historie denne dag handlede om, hvordan de anklagede tilbragte dagen før processens begyndelse, deres helbredstilstand og beklædning samt hvorvidt man skulle udsætte retssagen, fordi Sovjetunionens anklager manglede.⁸⁰ Berlingske Tidendes forside kunne forveksles med en appetitvækker, der mindede om starten på en spændingsroman. Avisens egen korrespondent Helge Knudsen var ankommet til Nürnberg i Tyskland, og havde skrevet sin første artikel til forsiden den 20. november 1945. Ordvalgene var dramatiske og "krigen" mellem de anklagede krigsforbrydere og de fire allierede sejrherre kunne tage sin begyndelse. Det blev skildret gennem dramatiske forsideoverskrifter og spændende reportager. Herman Göring blev fra første dag sat i centrum for de begivenheder, der udspillede sig i retssalen.⁸¹ Den afmagrede blege Göring ankom sammen med de andre anklagede krigsforbrydere i retten: "Disse det tredje Riges fordums mægtige Mand blev anbragt paa to Bænke uden Rygstød – ti i hver Række"⁸²

Der var beskrivelser af de anklagedes celler, deres reaktioner i retten og hvordan de, ribbet for alt deres pragt, blev stillet foran dommerne, mens de fik oplæst det 43 sider lange anklageskrift. Det var de anklagedes ansigtsudtryk og ageren, der dominerede teksten i de telegrammer, der blev sendt til Danmark fra krigsforbryderprocessen i Nürnberg – men ikke forbrydelserne. Den 22. november 1945 havde forsiderne på begge aviser overskrifter om de store krigsforbrydere, som erklærede sig ikke skyldige, samt om nazisternes systematiske krigsforberedelser. Göring blev direkte citeret i Helge Knudsens indlæg, da han var blevet stillet over for spørgsmålet: skyldig eller ikke skyldig. Reportagerne gjorde det meget levende for læseren, at følge med i retssagen. Der var beskrivelser af forandringer i fangernes holdning, og afslutningsvis i Helge Knudsens artikel kom retskrænkelsen mod Danmark i fokus.⁸³ Politiken havde imidlertid en lidt anderledes indgangsvinkel, da avisen i højere grad fokuserede på chefanklageren Robert H. Jacksons anklagetale i en større reportage, hvor Jackson helligede sig forbrydelserne mod jøderne. Konspirationsanklagen afspejlede sig tydeligt i følgende citat:

"Det er mit Formål at vise den Plan og den Bagtanke, som alle Nazisterne fanatisk kæmpede for – at myrde alle jødiske Mennesker. Forfølgelsen af Jøderne var en fortsat og gennemtænkt Politik. Jeg saa med Skam, at den anklagede Hans Frank, der er Jurist af Profession, i sin Dagbog i 1940 skriver: "Jøderne er en Race, som maa udslettes. Naar som helst vi fanger en, er det hans Endeligt". Vi retter den Anklage, at alle Grusomheder mod

⁸⁰ "Uhyre Spænding om Nürnberg-Processen, der aabnes i dag", *Politiken*, 20.11. 1945. (RB).

⁸¹ "Den verdenshistoriske Nürnberg-Proces tager i Dag sin Begyndelse", *Berlingske Tidende*, 20.11. 1945. (Helge Knudsen).

⁸² "De tyske Krigsforbrydere var upaavirkede af Anklagerne", *Politiken*, 21.11. 1945. (Uden forfatter).

⁸³ "De tyve store Krigsforbrydere erklærer sig: Ikke skyldige", *Berlingske Tidende*, 22.11. 1945. (Helge Knudsen).

Jøderne var en Manifestation og Kulmination af den nazistiske Plan, som hver af de Anklagede her var Deltager i.⁸⁴

Den 23. november 1945 var det ligeledes Politiken, der med et par ord skrev om undertrykkelsen af kirken og forfølgelse af jøderne.⁸⁵ Den 30. november 1945 havde Helge Knudsen en forside historie. En film fra koncentrationslejrene blev vist til de anklagede:

"Fangerne sad i fuldt Lys, da Filmen fra Koncentrationslejrene i Eftermiddags rullede i den mørke Retssal i Nürnberg. Projektørlys umiddelbart foran de Anklagedes Loge gav Dommerne langs Salens anden side fuld Lejlighed til at iagttage deres minespil under Dokumentationen af umenneskelige Grusomheder, som Historien aldrig tidligere har oplevet. [...] Der var Dødsens stille i Retssalen, når filmen ikke selv talte [...] disse Bunker af Lig, ofte ikke engang Skind og Ben, hobet op som Svinekroppe i flere Meters Højde [...]"⁸⁶

Filmen blev kort omtalt, men der var ingen beskrivelser af at ofrene for nazismen var udsat for systematisk mord. Fællesbetegnelsen for ofrene var "disse bunker af lig." Der var ikke tale om jøder. Artiklen fortsatte sædvanligvis med en beskrivelse af Göring, som den dag lignede en skoledreng, der blev grebet på fersk gerning.

3.2.2. Krydsforhør af vidnerne

Den 1. december 1945 skrev Helge Knudsen om den tyske spionagechef Canaris' dagbog, der bragte fældende vidnesbyrd mod de anklagede. Planen om udryddelsen af jøderne nævnes en enkelt gang, og dette er første gang, Helge Knudsen omtalte jøderne i en af sine artikler: "[...] Ribbentrop gav Canaris ordre til at fremkalde Oprør i den Østligste Del af Polen for derved at fremskaffe Paaskud til at udrydde Jøder [...]"⁸⁷ Den 2. december 1945 blev jøderne omtalt for anden gang: "Ribbentrop gav Ordren: Jøderne skal nedlægges!"⁸⁸ Men hvad stod der om det i indlægget? Ikke meget, selvom der i overskriften blev lovet fokus på jøderne. I stedet var det andre temaer, der prægede reportagerne fra Nürnberg.

Især var det Rudolf Hess' simulerede hukommelsestab under retssagen, der var genstand for meget opmærksomhed og den vilde jubel blandt de anklagede, da de hørte om Hess skuespil. Skønt de anklagedes gøren og laden på anklagebænken flittigt blev skildret i pressen, blev den nationale

⁸⁴ "Civilisationen vil ikke overleve en Gentagelse," *Politiken*, 22.11. 1945. (Uden forfatter).

⁸⁵ "De nye Afsløringer i Nürnberg", *Politiken*, 23.11.1945. (Ritzaus Bureau & United Press).

⁸⁶ "Den frygtelige Film fra Koncentrations-Lejrene vises Nürnberg-Fangerne", *Berlingske Tidende*, 30.11. 1945. (Helge Knudsen).

⁸⁷ "Sort Dag for de anklagede Krigsforbrydere i Nürnberg", *Berlingske Tidende*, 01.12. 1945. (Helge Knudsen).

⁸⁸ "Papen arbejdede paa at styrte Hitler", *Berlingske Tidende*, 02.12. 1945. (Helge Knudsen).

tilgang øget i artiklerne. Tysklands besættelse af Danmark fik en mere fremtrædende placering i den efterfølgende tid, med fokus på den 9. april 1940.⁸⁹

Forsiden på Berlingske Tidende den 3. januar 1946 havde en interessant artikel, der kort kom ind på det systematiske massedrab på det jødiske folk og omhandlede øjenvidneskildringer af en massakre på 5000 jøder i en ukrainsk ghetto:

”Den første Sag, der kom for, var en rystende Øjenvidneskildring af Massakren på 5000 Jøder fra Ghettoen i den ukrainske By Rwno Natten til den 13. Juli 1942 begaaet af SS-Tropper og Sikkerhedspoliti. Skildringen af Masseslagtningen af hjælpeløse Mænd og Kvinder og Børn blev givet af en tysk Entreprenør, Hermann Friedrich Graebe, hvem det lykkedes at redde nogle af de jødiske Arbejdere i hans Virksomhed.”⁹⁰

I beretningerne fra Nürnberg indtog jødeudryddelsen ikke meget plads, men der blev formidlet mange oplysninger om massemordet. Helt centralt var, at indlæggene afspejlede Nürnberg-processens forløb, som var præget af konspirationsanklagen. Endnu et eksempel på, at det systematiske massemord på jøderne blev omtalt, var i en artikel om en SS-generals skildring af de tyske SS-kommandoers indsats. Dette indlæg var den hidtil mest omfattende, der berettede om jødeudryddelsen:

”[...] De havde Ordre til at dræbe alle Jøder og sovjetrussiske politiske Kommissærer i det besatte Område. [...] den 11. Arme i Ukraine, havde likvideret 90.000 Personer i den russiske Krigs første aar. Blandt ofrene var baade Kvinder, Mænd og Børn. Han beskrev, hvorledes de blev stillet op på Række og slagtet en masse [...] Ohlendorf vilde ikke med Bestemthed sige, at Hæren havde godkendt Planerne om at likvidere alle Jøder og sovjetrussiske politiske Kommissærer [...] ”Einsatzgrupperne” arbejdede paa den Maade, at de sørgede for at alle Jøder i deres Arbejdsomraade blev samlet paa nærmere angivne Steder. Her fik de at vide, at de skulde forflyttes. Efter Registreringsarbejdet var tilvejebragt, blev alle Jøder ført bort til Henrettelsespladsen, der i Reglen laa ved en Antitank-grav eller et udtørret Flodleje [...] Jøderne blev kørt væk i Lastbiler og øjeblikkeligt henrettet, naar de var evakueret til Eksekuttenstedet [...]. Før Henrettelserne skulde Jøderne tage Overtøjet af, derimod måtte de godt beholde Undertøjet på. Himmler gav i 1942 Ordre til at Kvinder og Børn for Fremtiden kun maatte dræbes i Gaskamre, der var camufferet som lukkede Transportbiler. Døden indtrådte i Løbet af 15 Minutter og var ikke forbundet med nogen Smerte [...] Ohlendorf fastholdt, at man kun henrettede Jøder og ”politisk aktive” Kommuniste. Man blev ikke henrettet, bare fordi man var Medlem af det kommunistiske Parti, sagde han.”⁹¹

Denne artikel satte mordet på jøderne ind i en kontekst, der formidlede viden om det som et systematisk massemord. I artiklen blev der ikke sprunget ikke til et andet emne, men journalisten fastholdt fokus og skrev meget detaljeret om, hvad der var sket. Politiken bragte samme dag et indlæg om anklagen mod Kaltenbrunner. Kort stod der at: ”Kaltenbrunner udarbejdede efter Ordre fra Hitler Retningslinjer angaaende Likvideringen af Dachau-Lejren og de jødiske Arbejdslejre i Landsberg og Muhlendorf. [...] hele Lejren skulde Likvideres ved Gas.” Sidste afsnit i artiklen handlede om Gestapos massemyrderier i Dubno:

⁸⁹ ”Hitlers Mænd bliver stillet til Ansvar for den 9. april”, *Berlingske Tidende*, 08.12. 1945. (Helge Knudsen).

⁹⁰ ”Nürnberg-Domstolen genoptog i Gaar sit Arbejde”, *Berlingske Tidende*, 03.01. 1946. (Associated Press).

⁹¹ ”SS-General tilstaar at have myrdet 90.000 Mennesker i Rusland”, *Berlingske Tidende*, 03.01. 1946. (AP).

"Et rystende Vidnesbyrd om Gestapos Jødeudryddelse blev angivet af den tyske Ingeniør Herman Gräbe i en beediget Erklæring. Han skildrede, hvorledes han var Vidne til SS-Mændenes Massenedskydning af Tusindere af Jøder i Nærheden af Dubno-Flyvepladsen i Polen i Oktober 1942. Hver Dag blev hen ved 1500 Mennesker dræbt i tre store Grave, og da Gräbe kom til Stedet, var der endnu 5000 Jøder, der skulde skydes.⁹²

Beskrivelserne om det systematisk mord på jøderne fortsatte med detaljer om ofrenes afklædning, afskedstagen og massegraven, der ventede dem. Begge aviser bragte altså den 3. januar 1946 artikler om jødernes udryddelse med forskellige indgangsvinkler, der bragte forfølgelsen og det systematiske massedrab frem i offentligheden. Ingen af indlæggene var dog skrevet af de danske udsendte korrespondenter. Da Helge Knudsen igen kom ind på emnet, handlede det ikke om forfølgelse eller udryddelse - men om redningen af de danske jøder:

"Det var Hitler personligt, som gav Ordre til, at de danske Jøder skulde arresteres og deporteres [...]. Det var som bekendt Natten til den 2. Oktober 1943, at Tyskerne trængte ind i de danske Jøders Hjem for brutalt at bortføre dem.[...] Danmark udtages som det eneste besatte Land, hvor Ordren ikke har Gyldighed."⁹³

Disse sidste ord er afslutningen på artiklen, hvor punktummet blev sat efter fremhævelsen af Danmarks særstatus, som det land, hvor ordren om deportation ikke havde haft nogen effekt. Henrik V. Ringsted havde samme dag en artikel, der ligeledes omhandlede Hitlers ordre om deportation af de danske jøder. De danske korrespondenter berettede således om redningen af de danske jøder til Sverige, men ikke om jødeudryddelsen, som den havde foregået i Europa.⁹⁴

3.2.3. Vidneafhøring: Han har fem millioner mennesker på samvittigheden

Februar måned 1946 var domineret af forskellige indlæg, der vedrørte Danmark.

Omdrejningspunkterne var bl.a. Hitlers planer med besættelsen af Danmark den 9. april 1945 og modstandsbevægelsen etc. En enkelt beretning adskilte sig dog fra de andre indlæg i pressen. Den handlede om Adolf Eichmann og kampen mod de europæiske jøder samt om dennes besøg i Danmark. Om besøget stod der:

"Han havde nemlig kun Anledning til dette ene Besøg, og han var Himmlers og Kaltenbrunners Specialist i fysisk Udryddelse af Jøder." En underoverskrift lyder: "Jøderne skulde tilintetgøres. [...] Naar denne Eichmann var i København hin Oktoberaften, har han selvsagt haft den øverste Ledelse af de Arrestationer, der blev en saa enorm Fiasko, at kun 450 Jøder blev fundet, mens 8000 á 10.000 undslap. [...] opgaven var Kamp mod Kirken og Jøderne [...]. Eichmann blev gjort ansvarlig for den saakaldte "Løsning af Jødespørgsmålet i Tyskland og alle okkuperede Lande" indtil 1940 var denne anti-semitiske Politik Uddrivning og Udvandring. Derefter fulgte et par Aars Deportering af Jøderne til Ghettoer i Polen, Hvide Rusland og de baltiske Lande.[...] Massenedskydning, Kvælning i Busser ved hjælp af Udblæsningsgas og afsluttende Engres-Drab i Gaskamrene. Denne Periode fortsattes til Oktober 1944, da Himmler beordrede den standset. [...] transport af 35.000 slovakiske Jøder til Polen.

⁹² "Himmler var bange for Kaltenbrunner", *Politiken*, 03.01. 1946. (Uden forfatter).

⁹³ "Hitler beordrede personligt de danske Jøders Deportation", *Berlingske Tidende*, 30. 01. 1946. (Helge Knudsen).

⁹⁴ "Jodl signerede Hitlers Ordre om Deportationen af de danske Jøder", *Politiken*, 30. 01. 1946. (Henrik V. Ringsted).

Under Samtale i Sommeren 1942 sagde Eichmann, at disse Jøder eksisterede ikke mere [...] Føren har givet Ordre til den "afsluttende Løsning" af det jødiske spørgsmål. "Jeg var fuldkommen klar over at denne Ordre betød Døden for Millioner af Mennesker" siger den Afhørte. "Jeg saa sidste Gang Eichmann i Berlin i Slutningen af Februar i Fjor", siger den Afhørte. Han sagde da, han vilde begå Selvmord, hvis Krigen sluttede med Nederlag, og han gjorde den udtrykkelige Bemærkning om Antallet af Jøder, han havde dræbt, at han vilde le af den Kendsgerning, at han havde 5 Millioner Menneskers Liv på sin Samvittighed"⁹⁵

Formidlingen og receptionen af jødeudryddelse er som tema i dette indlæg detaljeret beskrevet. Her tematiseres jødeudryddelsen, og det er meget væsentligt at notere sig, at der i citatet står: "[...] han havde 5 Millioner Menneskers Liv på sin Samvittighed." Det var en antydningen af noget, der var meget større end det, korrespondenterne gav indtrykket af!

Den 9. marts 1946 var den første dag for Görings forsvar, hvor General Bodenschatz, Görings gamle flyverkammerat, skulle afhøres i retten. Bodenschatz benægtede tilstandene i koncentrationslejrene. Han fortalte, at det først var i 1943, at han var blevet bekendt med, at mange jøder var omkommet. Resten af artiklen dækkede de medicinske forsøg på mennesker.⁹⁶ Henrik V. Ringsteds indlæg skildrede også denne del af forhøret. Den adskilte sig imidlertid fra den ovenstående, ved også at gengive den del af afhøringen, der handlede om Göring. Göring fremstillede sig selv som en mand med en sund social indstilling, der gerne ville hjælpe de jøder, der søgte ham om hjælp.⁹⁷

Den 15. marts 1946 bragte begge aviser indlæg om afhøringen af Göring. Helge Knudsen skrev om angrebet på Danmark og Norge, og han berettede om, hvad Göring forstod ved ordet "herrerace", og at Göring havde præsenteret sig fra sin nydeligste side. Mordet på det jødiske folk og Görings rolle som den politiske ansvarlige for "det jødiske spørgsmål" blev ikke belyst.⁹⁸ Men den 21. marts 1946 kunne man læse om Görings beslutning om terroren mod jøderne:

"Et Spørgsmål angik Jøderne, specielt Görings Forordning lige efter Stormen paa jødiske Butikker. I hele Tyskland blev 7500 Butikker ødelagt og 177 Synagoger hærget [...]. I et Møde lige efter Butiksstormen udbød Göring til Heydrich: "Gid de havde dræbt 200 Jøder og sparet de materielle Værdier". Heydrich svarede: "Vi har dræbt 43". Göring erklærede i Retten, at hans Ord kun var Udtryk for Fortvivlelse over de Materielle Ødelæggelser og de indviklede Erstatningsproblemer [...]."⁹⁹

Dette citat rummede alt, hvad der stod i artiklen vedrørende Görings beslutning om terroren mod jøderne. Politiken skrev, at Görings optræden var ren propaganda for det tyske folk. Kun et sted var Görings krydsforhør omtalt, og her drejede det sig om Görings jødefjendtlige

⁹⁵ "Lederen af Aktionen mod danske Jøder havde 5 Mill. Menneskeliv paa Samvittigheden", *Berlingske Tidende*, 11.02. 1946. (Helge Knudsen).

⁹⁶ "Forsvarets første Dag blev ikke en Renselsesproces for Göring", *Berlingske Tidende*, 09.03. 1946. (Helge Knudsen).

⁹⁷ "Görings Hoved-Vidner blev en Kæmpe-Fiasko", *Politiken*, 09.03. 1946. (Henrik V. Ringsted).

⁹⁸ "Göring om Angrebet den 9. april", *Berlingske Tidende*, 15.03. 1946. (Helge Knudsen).

⁹⁹ "Hitler beordrede Mordet paa 50. R.A.F. Officerer", *Berlingske Tidende*, 21.03. 1946. (Helge Knudsen).

forholdsregler: "[...] og her måtte Göring gøre flere Indrømmelser, men han var også gentagne Gange i Stand til at korrigere Jackson."¹⁰⁰

Blot et spørgsmål om jøderne blev skildret af pressens dækning af Nürnberg-processen den 21. marts 1946, der drejede sig om Görings forordning efter stormen på de jødiske butikker. Görings ansvar for det "jødiske spørgsmål" blev ikke belyst. Derimod var artiklerne præget af historier om Göring i vidneskranken, og hvordan anklageren gang på gang fik ham ud af sin helteposition. Görings manglende kendskab til koncentrationslejre og hans modstand over for grusomheder blev belyst. Men som krydsforhøret skred frem blev Göring konfronteret med de seks millioner myrdede jøder:

"[...] vi har en edsvoren Erklæring fra RSHA om Ombringelse af 6.000.000 Jøder. Sætter vi blot at halvdelen er korrekt, vil De saa sige, at en Minister med Deres Magt kunde forblive uvidende?" Hvortil Göring svarede: "Det hævder jeg. Derfor blev disse Sager holdt saa hemmelige. End ikke Føren har kendt Omfanget. Himmler holdt det meget hemmeligt." [...] "De har her i Retssalen set Koncentrationslejr-film. De har faaet Tallene paa Millioner Sæt Tøj og Sko, tusind kg Bryllupsringe og mange Tons afklippet Kvindehaar fra disse Lejre.- Nej, jeg har intet vidst herom."¹⁰¹

Atter blev der berettet fra afhøringerne, her om det systematiske og industrialiserede masse-mord, dog kun med få sætninger. Fyldige dækninger af andre forbrydelser, som fx drabet på de 50 engelske flyveofficerer, var også omdrejningspunkt for flere af indlæggene. Afslutningsvis handlede artiklen om, hvorvidt Hitler kendte til koncentrationslejrene eller ej, og om at Göring og Hitler ikke havde vidst noget om bestræbelserne for at udrydde jøderne. Politiken bragte samme dag en tilsvarende artikel. I den beskrev Henrik V. Ringsted om en "uvidende" Göring, der synligt var medtaget af opholdet i Nürnberg. Mordet på de 50 engelske flyver officerer samt skildringerne af Görings selvmodsigelser i retssalen var de dominerende historier.¹⁰² Afhøringerne af Göring fortsatte, og den 23. marts 1946 kunne man atter læse om de 50 henrettede engelske flyverofficerer. Den russiske anklager Rudenko stillede spørgsmålet: "Vidne, De siger, at de var imod Jødeforfølgelserne, imod Erobringen af Czekoslovakiet, imod Ruslandskrigen imod Herrefolksbegrebet, imod skydningen af de 50 Flyverofficerer [...]"¹⁰³ I citatet indgik jødeforfølgelserne på linje med andre forbrydelser, og der var vel at mærke tale om forfølgelse, ikke om jødeudryddelser.

Først den 27. marts 1946 bragte Berlingske Tidende historien om de dokumenter, der belyste forhistorien til jødeaktionen i Danmark. Igen var det de danske jøder og danske forhold, der fik

¹⁰⁰ "Görings Optræden ren Propaganda", *Politiken*, 21.03. 1946. (Henrik V. Ringsted).

¹⁰¹ "Fredsenglen Göring mister Vingene", *Berlingske Tidende*, 22.03. 1946. (Helge Knudsen).

¹⁰² "Uvidende' Göring frataget den mindste Antydning af Glorie", *Politiken*, 22.03. 1946. (Henrik V. Ringsted).

¹⁰³ "Som en slukøret Hund forlod Göring i Dag Vidneskranken", *Berlingske Tidende*, 23.03. 1946. (Helge Knudsen).

spalteplads i avisen. Jødeforfølgelsen blev belyst i en dansk kontekst, og den blev dermed gjort til noget dansk eller til noget, som ikke berørte det reelle mord på de europæiske jøder.¹⁰⁴ Henrik V. Ringsteds artikel samme dag handlede om danske betjentes skæbne. Et sted er jødedeportationer nævnt i forbindelse med pavelige protester sendt til Ribbentrop.¹⁰⁵

3.2.4. Afhøringer om jødedeportationer og Auschwitz

Der var således mere end blot få antydninger af mordet på jøderne som tema, og der stod mange oplysninger om det i de forskellige reportager fra Nürnberg-processen. Imidlertid blev jødeudryddelsen skildret på linje med de andre krigsforbrydelser de anklagede var tiltalt for. Tilgangen til flere af emnerne var hovedsageligt af national karakter, som vist i det ovenstående. Men under flere af afhøringerne i Nürnberg blev mordet på jøderne bragt frem, her i afhøringen af tidligere rigsminister Lammers:

”Lammers anede intet om Forberedelserne til Angrebskrig mod Rusland eller Udryddelsen af Jøderne. Han hævdede kun at have kendt Navnene paa et Par af de ca. 300 Koncentrationslejre, men da han fik forelagt sine egne Underskrifter fra det fundne Arkivmateriale maatte han indrømme adskilligt.”¹⁰⁶

Der blev skrevet om ”udryddelsen af jøderne” og det blev atter omtalt i pressen. De efterfølgende indlæg handlede om forhøret af Kaltenbrunner. I artiklen kunne man læse om mordet på jøderne og Kaltenbrunners ansvar for: ”[...] Koncentrationslejre, Jødeudryddelse, Tilintetgørelse af Jøderne ved Warszawas Ghetto [...]”¹⁰⁷ Indlægget kom ind på jødeudryddelsen, koncentrationslejrene og slavearbejde fra udlandet, men det centrale omdrejningspunkt var Kaltenbrunners kamp for at opretholde sin uskyld, da han afviste bevismaterialet og anklagerne mod ham. Kaltenbrunner erklærede, at han først i efteråret 1943 havde erfaret ordren om at udrydde jøderne.

Der kom fokus på Auschwitz og 2 1/2 million menneskers død i gaskamrene. Endvidere blev der skrevet om afhøringen af Rudolf Höss, chefen for Auschwitz. Massebordet på jøderne blev formidlet i pressen, men sammen med andre temaer. Eksempelvis blev der brugt meget spalteplads på den danske besættelsesdag samt fangernes udseende og reaktioner under retssagen. Eichmann blev atter omtalt som ham, der ledede udryddelsen af jøderne, og som havde endnu flere mennesker på samvittigheden:

¹⁰⁴ ”Ribbentrop gav selv Ordre til Jøde-Forfølgelserne”, *Berlingske Tidende*, 28.03. 1946. (Helge Knudsen).

¹⁰⁵ ”Danske Betjentes Skæbne drøftet i Nürnberg”, *Politiken*, 28.03. 1946. (Henrik V. Ringsted).

¹⁰⁶ ”Lammers, Edderkoppen i Nazispindet, i Klemme”, *Berlingske Tidende*, 10.04. 1946. (Helge Knudsen).

¹⁰⁷ ”Kaltenbrunner slaas som en Løve”, *Berlingske Tidende*, 13.04. 1946. (Helge Knudsen).

"Hoess kommanderede denne Lejr til December 1943, og han angiver selv, at 2½ Mill. Mennesker blev henrettet ved Gasdød eller Brænding. Herudover – og han maa vide Besked – omkom ½ Mill. Under Sult og Sygdom. Disse 3 Mill. var 70-80 pct. Af samtlige Indbyggere i Lejren" [...] "Jødemyrderierne indledtes allerede i Juni 1941. Da tilkaldte Himmler Hoess fordi Føreren havde befalet den saakaldte definitive Løsning af Jødespørgsmålet"¹⁰⁸

Jødeudryddelsen blev tematiseret i denne artikel. De efterfølgende beskrivelser om brugen af gaskamre, råbene, hvornår døden indtræf, forbrændingen af menneskerne, ankomsten af togene, rækker af mennesker, udvælgelsen af de arbejdsdygtige, andre som skulle til afklædning samt indsamling af ringe og tandguld, satte det systematiske masse mord ind i en kontekst, der skildrede og bevidstgjorde det industrielle og systematiske masse mord i pressen. I artiklen stod der videre: "Anklageren: De havde selv Hustru og Børn? Havde De ikke Medlidenhed? Hoess: Jo, men det afgørende var Ordren fra Himmler, der selv yderligere udviklede at det var nødvendigt for Tyskernes Skyld at udrydde Jøderne."¹⁰⁹ Mordet på jøderne blev beskrevet som et systematisk drab på den jødiske folkegruppe både i *Berlingske Tidende* og *Politiken*. *Politiken* kom endnu en gang ind på Eichmann og hans praleri med ombringelsen af fem millioner mennesker. Artiklen afsluttes med Rosenbergs afhøring og hans delagtighed i den 9. april 1945.¹¹⁰

Næste mand på anklagebænken var Hans Frank, der gik under navnet "Polens slagter." *Berlingske Tidende* var ene om at bringe artiklen som forsidestof.¹¹¹ Hans Frank blev spurgt, om han havde deltaget i udryddelsen af jøderne, hvortil han svarede ja. Han erklærede sin skyld og medansvar og fortalte i retten, at han gennem mange år kæmpede imod jøderne og fremsatte grusomme udtalelser om dem. Artiklen rummede dog hovedsageligt beskrivelser af Hans Franks selvoptagethed og hans 43 bind dagbøger samlet med referater af taler, konferencer og personlige notater fra sine fem år i Polen. Ca. en tredjedel af indlægget var om jødeudryddelsen.¹¹²

Det blev juni før der atter blev bragt et indlæg om jøderne. Denne gang om de danske jøder og generaloberst Jodls afhøring. Jodl mente selv, at han var årsagen til, at det lykkedes så mange danske jøder at flygte til Sverige. Det var det gennemgående tema i artiklen.¹¹³

Den 21. august 1946 bragte *Berlingske Tidende* en artikel om Göring, der ekstraordinært var blevet kaldt i vidneskranken. Artiklen var baseret på de eksperimenter, der var blevet foretaget på

¹⁰⁸ "Auschwitz-Lejrchefens rystende Skildring af 2½ Million Fangers Død i Gaskamrene", *Berlingske Tidende*, 16.04. 1946. (Helge Knudsen).

¹⁰⁹ "Auschwitz-Lejrchefens rystende Skildring af 2½ Million Fangers Død i Gaskamrene", *Berlingske Tidende*, 16.04. 1946. (Helge Knudsen).

¹¹⁰ "En ganske almindelig Mand" i Nürnberg, der har myrdet Millioner", *Politiken*, 16.04. 1946. (Henrik V. Ringsted).

¹¹¹ "Frank tilstaa i Nürnberg", *Politiken*, 20.04. 1946. (RB. fra Reuter).

¹¹² "Hitlers Generalguvernør i Polen Hans Frank erklærer sig skyldig", *Berlingske Tidende*, 20.04. 1946. (Helge Knudsen).

¹¹³ "Jodl frelste danske Jøder, paastaar han", *Berlingske Tidende*, 05.06. 1946. (Helge Knudsen).

levende mennesker. Göring kendte ifølge artiklen ikke noget til dem. Ofrene for de nazistiske forbrydelser blev beskrevet som "mord på koncentrationslejr-fanger." Der stod ikke at det var jøder eller sigøjnere.¹¹⁴

3.2.5. Domsafsigelsen og krigsforbrydernes sidste "svanesang"

De anklagede fik mulighed for at afholde en sidste tale før forkyndelsen af dommene. Deres taler tegnede et ikke overraskende billede af dem selv, som uvidende og uskyldige i de allieredes anklager. Nogle af talerne blev citeret og udryddelsen af jøderne blev omtalt i tre af talerne. I Kaltenbrunners tale havde han gentaget: "[...] hovedpunkterne i sin redegørelse. Himmler var en djævel [...] og da han opdagede Jødeudryddelsen skyldtes det hans Initiativ at de standsede." Ved Julius Streicher stod der: "Nürnbergs lille krybagtige Gauleiter Julius Streicher, skød al Skyld for Jødedrab paa Hitler og Himmler, han selv var uskyldig." Og ved Walther Funks tale: "Hitler havde bedraget ham ved at anbringe de massedrabte Jøders Vielsesringe og Tandguld i Rigsbankens Kældre. Havde han vidst Besked havde han sagt Nej hellere end at opleve dette kvalfulde liv."¹¹⁵ Receptionen af jødeudryddelsen som tema indgik i disse citater fra nogle de anklagedes sidste taler, der formidlede viden om det som et industrielt masse-mord. Et sted nævnes "spørgsmålet om jøderne" i Julius Streichers tale: "Streicher virkede bedre end ventet, men hans Paastand om, at han havde ønsket en fredelig Løsning af Jødespørgsmaalet, bar ikke just Troværdighedens Præg."¹¹⁶

I slutningen af september forkyndte Den Internationale Militærdomstol sin kendelse. Pressen hæftede sig ved de anklagedes afsked med deres pårørende samt hvad de fik tiden til at gå med i dette tidsrum. Domsafsigelsen udløste stor spænding i pressen. Et stort foto af nogle af krigsforbryderne på anklagebænken i Nürnberg prydede forsiden på Berlingske Tidende. En beskrivelse af "De mænd, der planlagde, forberedte og gennemførte Overfaldet paa Danmark og Norge" bar en af forsidens overskrifter. Det centrale var de anklagedes ansigtsudtryk og psykiske reaktioner, da de lyttede til domsafsigelsen. Det var beskrivelsen af de mænd som systematisk myrdede en hel folkegruppe, torturerede og pinte folk på de mest barbariske måder. Det var det nationale aspekt og sammensværgelsen, der blev fremhævet. Ikke det systematiske masse-mord på jøderne og de andre ofre for det nazistiske regimes forbrydelser.¹¹⁷

¹¹⁴ "Göring kender intet til Eksperimenterne med levende Mennesker", *Berlingske Tidende*, 21.08. 1946. (Helge Knudsen).

¹¹⁵ "Krigsforbrydernes Svanesang i Nürnberg", *Berlingske Tidende*, 01.09. 1946. (Helge Knudsen).

¹¹⁶ "Den sidste Parade i Nürnberg", *Politiken*, 01.09. 1946. (Henrik V. Ringsted).

¹¹⁷ "Dødskræmte og ligblege hørte de Skyldige Domsforkyndelsen", *Berlingske Tidende*, 01.10.1946. (Helge Knudsen).

På Politikens forside var det kendte billede af Göring med høretelefoner, der med hånden skjuler sine øjne. Temaet var hvordan dommerne mesterligt formede dommene, samt at Nürnbergdommen havde fastslået, at invasionen af Danmark og Norge var aggressive krigshandlinger.¹¹⁸ Her ses tydeligt den nationale tilgang i formidlingen fra Nürnberg-processen, og at retssagen primært blev ført på konspirationsanklagen. Det var de dømtes reaktioner og stemningen i Tyskland, der blev de foretrukne temaer i indlæggene i forbindelse med domfældelserne.¹¹⁹ Det store øjeblik kom da dødsdommene faldt. Det var især beskrivelsen af Göring, da han modtog sin dom, der optog korrespondenterne.¹²⁰

Nürnberg-processen som nyhedsstof aftog i oktober måned. De sidste beretninger fra Nürnberg afsluttedes med mystikken omkring Görings selvmord og henrettelserne af de dødsdømte krigsforbrydere.¹²¹

3.3. Del-konklusion

Det store antal ofre for nazismen blev beskrevet i Berlingske Tidende og Politiken, men mordet på jøderne blev oftest ikke tematiseret som et systematiske masse mord. Forbrydelserne mod det jødiske folk blev hyppig omtalt på linje med andre af nazismens forbrydelser.

Reportagerne afspejlede hvordan Nürnberg-processen behandlede de fire anklagepunkter og selvom Nürnberg-processen bragte omfattende vidnesbyrd om jødeforfølgelse og mord på jøderne, så italesatte Nürnberg-processen ikke jødeudryddelsen, som det særlige det var. Derfor gjorde pressen det heller ikke.

Det skal imidlertid fastslås, at der absolut ikke var tavshed om emnet. Til tider blev masse mordet beskrevet rigt og detaljeret, men det blev ikke formidlet som en særlig del af det nazistiske regimes forbrydelser. Dog var det kun af og til, at ofrene blev omtalt som jøder. Hovedsageligt blev de benævnt ud fra deres respektive nationalitet.

Selvom de udsendte korrespondenter meget indgående citerede det, der blev sagt i Nürnberg-processen, og formidlede mange oplysninger, blev det danske nationale perspektiv fremhævet igen

¹¹⁸ "Nürnberg-Dom om 9. April og opsigtsvækkende Frifindelser", *Politiken*, 01.10.1946. (Henrik V. Ringsted).

¹¹⁹ "Göring, Ribbentrop, Keitel og 9 andre blev dømt til Døden ved Hængning", *Berlingske Tidende*, 02.10.1946. (RB. fra Reuter).

¹²⁰ "Dramatiske Øjeblikke, da de 12 Dødsdomme faldt", *Politiken*, 02.10.1946. (Henrik V. Ringsted).

¹²¹ Ud af de 21 nærværende tiltalte blev 11 dømt til døden gennem hængning: Göring, Ribbentrop, Keitel, Kaltenbrunner, Rosenberg, Frank, Frick, Streicher, Saukel, Jodl og Seyss-Inquart. Bormann blev dømt til døden in absentia. Hess, Funk og Reader fik livstidsstraf. Speer og von Schirach blev dømt til 20 års fængsel, von Neurath til 15 år og Dönitz til 10 år. Schacht, von Papen og Fritsche blev frikendt. Det lykkedes overraskende Göring at tage sit liv. Han slugte en cyankaliumkapsel natten til 16. oktober, samme nat som hængningerne gennemførtes. De syv, som dømtes til frihedsstraf, forblev indespærret i Nürnberg til juli 1947, hvorefter de blev overført til Spandaufængslet i Berlin.

og igen i beretningerne. Et andet vigtigt element i artiklerne, var de underholdene skildringer af de allieredes "kamp" mod de nazistiske krigsforbrydere. "Krigen" fortsatte så at sige i retslokalerne i Nürnberg.

Der skulle gå endnu 16 år før pressen for alvor "opdagede" jødeudryddelsen som historie. Jødeudryddelsen blev formidlet som en særlig del af det nazistiske regimes forbrydelser og ofrene for nazismen kom på den offentlige dagsorden. Gennem beretningerne fra Eichmann-processen i 1961 blev der sat fokus på de overlevende ofre og deres grusomme lidelseshistorier. Jødeudryddelsen var blevet en nyhed.

4. Retssagen mod Adolf Eichmann ved Jerusalem-domstolen 1960/61

Adolf Eichmann (1906-1962) voksede op i Østrig og blev i 1932 optaget i SS. Han arbejdede fra 1941-45 i den tyske rigssikkerhedstjeneste RSHA's afdeling IV B4 i Berlin med "den endelige løsning af det jødiske spørgsmål." Som SS-obersturmbannführer (SS-officer) og chef for denne afdeling var Eichmann ansvarlig for deportationen af millioner af jøder til udryddelseslejrene. Han var derfor en af nøglefigurerne i jødeudryddelsen.

Efter krigens afslutning blev han taget til fange af amerikanske tropper i maj 1945. Imidlertid lykkedes det ham at skjule sin identitet, og i 1946 flygtede han til Argentina. Her bosatte han sig med sin kone og børn i Buenos Aires under dækningsnavnet Ricardo Klement.¹²²

Den 11. maj 1960 blev den tidligere SS-Obersturmbannführer kidnappet i Argentina af den israelske sikkerhedstjeneste og ført til Israel. Den 22. maj 1960 ankom han til Jerusalem. Dagen efter, den 23. maj 1960, annoncerede Israels regeringsleder David Ben-Gurion i det israelske parlament, Knesset, at Adolf Eichmann var blevet taget til fange i Argentina og bragt til Israel. Her skulle han stilles for en israelsk domstol ifølge den israelske 1950-lov om straf af nazister og nazi kollaboratører.¹²³

Retssagen mod Eichmann blev ført til ende i august 1961. Jerusalem-domstolen havde dømt ham til døden, en dom der ikke var uventet. Kort før midnat den 31. maj 1962 blev han henrettet ved hængning i Israel, dømt for forbrydelser mod det jødiske folk og mod menneskeheden.¹²⁴

Den følgende analyse af formidlingen og receptionen af jødeudryddelsen tager udgangspunkt i perioden fra april til august 1961, som tidsmæssigt dækker perioden forud for Eichmann-processens åbning til retssagens afslutning i august. De to andre tidspunkter analysen dækker er henholdsvis i december 1961, hvor der blev afsagt dom i retssagen mod Eichmann og i slutningen af maj 1962, hvor dødsdommen blev eksekveret.

¹²² Hannah Arendt, *Eichmann in Jerusalem. A Report on the Banality of Evil*, New York 1994, ss. 31, 236-237.

Hannah Arendt dækkede Eichmann-processen i en serie artikler for tidsskriftet *The New Yorker Magazine*. Hendes bog *Eichmann in Jerusalem. The Banality of Evil* udkom første gang i 1963 og blev skrevet på baggrund af disse reportager. Hun var selv jøde og havde flygtet fra Tyskland til USA under krigen. Hun havde under hele retssagen en kritisk holdning til retssagens politiske og ideologiske aspekter. Arendt betegnede retssagen som et zionistisk propagandamiddel og beskyldte de jødiske autoriteter for at have deltaget i deres eget folks udryddelse. Arendts kontroversielle konklusioner fik stor betydning for historiografien, og hendes synspunkter diskuteres stadig den dag i dag. Hun mente, at retssagen burde have været begrænset til Eichmanns ansvar for jødeudryddelsen, og at den ikke skulle have genfortalt hele historien om Holocaust. Eichmanns forbrydelser havde været nok til at dømme ham. Hun mente, at Eichmanns rolle kun var at være til stede. Den amerikanske historiker Raul Hilberg mener i øvrigt, at Hannah Arendt forhindrede udforskningen af nazismens historie, fordi hun "stjal" opmærksomheden med sine synspunkter. Cohen 2002, s. 14. Tim Cole, *Selling the Holocaust. From Auschwitz to Schindler*, New York 1999, s. 59, Lammers, *Noter*, 2002, s. 11, Tom Segev, *The Seventh Million. The Israelis and the Holocaust*. New York 1993, ss. 357-359.

¹²³ Dalia Ofer, "Israel" i, David S. Wyman (red.), *The World Reacts To The Holocaust*, London 1996, p. 873.

¹²⁴ Arendt 1994, ss. 240-241, 250.

4.1. Den israelske kollektive identitet og bevidsthed om Holocaust

I årtierne efter Anden Verdenskrig herskede der tavshed om Holocaust i Israel. Efter etableringen af staten Israel i 1948 ønskede statslederne at samle den israelske befolkning omkring en stærk stat. Det betød, at Holocaust blev fortrængt, og de overlevende ofre for Holocaust blev ikke hørt. Der blev set med foragt på Holocaustoverlevende, fordi de repræsenterede Diasporaen (jødisk liv i eksil), og der blev set tilbage på Holocaust med foragt og svaghed. Identiteten som offer skulle erstattes af nye idealer om et styrket og kæmpende folk. Disse idealer indgik i Israels identitet og var vigtige led i statens opbygning. Det var først med retssagen mod Eichmann, at ofrene for Holocaust blev en del af den israelske identitet. De blev så at sige assimileret til staten Israels nye idealer.¹²⁵

I Israel og USA havde interessen for at opspore og pågribe tidligere nazister haft lav prioritet. Den israelske regeringsleder David Ben-Gurion havde udvist minimal interesse for Holocaust. Den store immigration og den arabiske trussel mod den nye stat Israel var sat højere på dagsordenen. Israel ønskede ikke i opbyggelsen af staten at tilføje nederlagets historie om udryddelsen af jøderne. Den israelske identitet skulle være præget af styrke og heroisme. I USA skyldtes den manglende interesse for Holocaust Den kolde krig, hvor al opmærksomhed var rettet mod Sovjetunionen.¹²⁶

Den minimale interesse for Eichmann i almindelighed og Holocaust i særdeleshed ændrede sig imidlertid i takt med, at Ben-Gurion så vigtigheden i at skabe en bevidsthed om Holocaust i Israel. Adolf Eichmann spille derfor en afgørende rolle i bevidstgørelsen af jødernes historie under Anden Verdenskrig, en historie, som skulle indgå i den kollektive israelske identitet. Tidligere havde Ben-Gurion ignoreret jødernes skæbne, og i stedet søgt i Biblen for at finde sine symboler på helte, der skulle styrke den israelske identitet.¹²⁷ Men retssagen mod Eichmann ændrede holdningen til fortiden om Holocaust, som kunne bruges og tilpasses statens nye politiske og sociale legitimeringsbehov. Gennem de overlevende ofres vidneberetninger søgte staten således at assimilere vidneudsagnene med den nye stats idealer om heroisme og kamp samt den moralske og åndelige modstand, som fandt sted under Holocaust.¹²⁸

Beslutningen om at retsforfølge Eichmann blev således et vendepunkt i Ben-Gurions attitude til Holocaust. Det kom fx til udtryk med den i 1951 indstiftede Holocaust and Ghetto Rebellion Memorial Day, der fik ny betydning i Israel sidst i 1950'erne. For størstedelen af den israelske

¹²⁵ James E. Young, *The Texture of Memory. Holocaust Memorials and Meaning*, London 1993, ss. 211-213.

¹²⁶ Cole 1999, ss. 51-54.

¹²⁷ Cole 1999, s. 56.

¹²⁸ Young 1993, s. 214.

befolkning havde mindedagen ikke haft nogen særlig betydning og status. Der havde ikke været tegn på, at man gjorde noget særligt ud af at mindes Holocaust hverken offentligt eller privat. De fleste havde ignoreret dagen og kritikere pegede på, at den ikke blev taget seriøst. Der var fx ikke lukket for underholdning; forlystelsessteder var åbne, radioen spillede glad musik etc. Den blev ikke højtideligholdt med stilhed og sorg. Kritikken blev taget til efterretning, men først i april 1959 introducerede regeringen Holocaust and Heroism Memorial Day Law. På dagen mindes det jødiske folks katastrofe forårsaget af nazismen, og den jødiske heroisme og modstand i denne periode. To minutters stilhed højtideligholdes over hele Israel og Holocaustmindedagens specielle karakter kommer til udtryk gennem afholdelse af mindearrangementer på militærbaser og på uddannelsesinstitutioner. Der bliver flaget på halv stang og normale tv-programmer afløses af specielle mindeudsendelser.¹²⁹

Det er således en dag hvor staten Israel mindes og iscenesætter den israelske kollektive erindring og fælles bevidsthed om Holocaust. Holocaust er ikke længere et udtryk for nederlag, men derimod heroisme. Med sammenkoblingen af Holocaust og heroisme opfordres Israelerne til at finde heroisme hvor som helst. Heroismen kan findes i den aktive eller åndelig modstand under Holocaust, det kan være forældres selvpofrelse for deres børn, eller den stille jøde der bravt så døden i øjnene. Holocaust spiller derfor en vigtig rolle gennem det betydningsforhold staten Israel har lagt i den heroiske tolkning af fortiden, og som skaber en forbindelse til legitimationen af Israel.¹³⁰

Lovgivningen om erindringen af Holocaust og kidnapningen og retsforfølgelsen af Eichmann var tilsammen beviser på, at der var en holdningsændring til Holocaust på vej i slutningen af 1950'erne og starten af 1960'erne. Fastsættelsen af mindedagens udformning i 1959 var dermed også et indirekte udtryk for og en optakt til at legitimere kidnapningen og retssag mod Eichmann i 1961. Ben-Gurion fastslog, at der var to grunde til at retsforfølge Eichmann i Israel. For det første var den unge generation, der var vokset op i Israel efter 1945, ikke bevidste om jødernes grusomme skæbne under krigen. For det andet udgjorde hundredvis af tyske og arabiske nazister, som havde deltaget i jødeudryddelsen, en trussel, fordi de boede i de lande, der grænsede op til Israel. Dette skulle omverdenen have kendskab til. Dermed blev retssagen mod Eichmann i et bredere perspektiv både et anliggende for Israels indre og ydre forhold, der igen legitimerede retsforfølgelsen af den tidligere SS-officer.¹³¹

¹²⁹ Young 1993, s. 271.

¹³⁰ Young 1993, ss. 275, 281.

¹³¹ Cole 1999, ss. 56-57.

Retssagen mod Eichmann fik således afgørende betydning for den israelske kollektive identitet. Tavsheden om jødeudryddelsen var ikke længere et tabu, og retssagen markerede overgangen til en større bevidsthed om jødernes skæbne. Israel krævede et opgør med fortiden, men intentionerne bag retssagen var ikke kun at straffe Eichmann for sine forbrydelser. Den var også et led i dannelsen af en kollektiv identitet, der skulle samle folket. Den unge generation fik kendskab til den jødiske katastrofe, og hensigten med retssagen var også, at omverdenen fik en forståelse for, hvad der var sket med det jødiske folk, og dermed kunne se nødvendigheden i en selvstændig jødisk stat. Gennem Eichmann-processen blev den jødiske fortid under krigen således forenet med staten Israel.

Retssagen mod Eichmann kom imidlertid ikke kun til at stå for de specifikke anklager mod ham. Eichmann blev anskuet som hele nazismens og antisemitismens gerningsmand gennem historien, der bevirkede at hans egne forbrydelser blev perifere. Retssagen i Jerusalem drejede sig således om meget mere end Eichmann og hans gerninger. Det var en retssag mod Eichmann og hele antisemitismens historie.¹³²

4.2. Retssagen mod Adolf Eichmann - det jødiske folks Nürnberg-proces¹³³

Retssagen mod Eichmann adskilte sig fra Nürnberg-processen på flere vigtige områder. For det første var staten Israel alene om at anklage og dømme Eichmann. Spørgsmålet var imidlertid om Israel var berettiget til dette uden om det internationale retssamfund? For det andet var forbrydelserne mod det jødiske folk i centrum, og det nazistiske regimes forbrydelser mod jøderne udgjorde hovedpunkterne i anklagerne. Anklagen vedrørende "den endelige løsning af det jødiske spørgsmål" blev ved Jerusalem-domstolen hovedpunktet i retssagen.¹³⁴

Anklagerne mod Eichmann var samtidig en skildring af jødeudryddelsens historie. Eichmann blev gjort hovedansvarlig for hele antisemitismen og det nazistiske regimes forbrydelser mod det jødiske folk. Det kom klart til udtryk i den ledende chefanklager Gideon Hausners otte timer lange åbningstale den 17. og 18. april 1961, da han fremlagde et generelt billede af Holocaust fra begyndelsen i Tyskland 1933 til krigens slutning. Han anklagede Eichmann for mordet på seks millioner jøder på vegne af hele det jødiske og israelske folk:

¹³² Cole 1999, ss. 57, 64-65.

¹³³ Ben Gurion citeret hos Bloxham 1999, s. 5. Se også artiklen "Eichmann og Israel", *Politiken*, 10.04. 1961. Citatet af Ben Gurion lød: "Forbryderen Eichmanns retssag bliver det jødiske folks Nürnberg [...]".

¹³⁴ Cole 1999, s. 67.

"As I stand before you, Judges of Israel, to lead the prosecution of Adolf Eichmann, I do not stand alone. With me, in this place and at this hour, stand six million accusers. But they cannot rise to their feet and point an accusing finger toward the man who sits in the glass dock and cry: I accuse."¹³⁵

Adolf Eichmann blev anklaget ud fra følgende fire kategorier:

1. Forbrydelser mod det jødiske folk (- Crimes against the Jewish people)
2. Forbrydelser mod menneskeheden (- Crimes against humanity)
3. Krigsforbrydelser (- Warcrimes)
4. Deltagelse i fjendtlige organisationer (- Participation in hostile organisations).¹³⁶

Som det fremgår af første kategori, var det helt centrale fokus på forbrydelserne mod det jødiske folk. Forbrydelser mod menneskeheden kom næst efter og vidnede om, at Jerusalem-domstolen satte udryddelsen af det jødiske folk som det primære anklagepunkt.

Jødeudryddelsen kom nu på den offentlige dagsorden i Israel og i hele det internationale samfund, som nøje fulgte retssagen i Jerusalem gennem den store mediebevågenhed, retssagen fik. Viden og bevidstheden om den jødiske katastrofe under krigen blev derved øget, og gennem de overlevende ofres detaljerede vidneberetninger fik omverdenen kendskab til de mange grusomheder, ofrene havde lidt.

Den israelske stats intention om, at den nye generation skulle kende til sin egen fortid bevirkede, at de jødiske israelere blev konfronteret med antisemitisme og masseudryddelser af deres eget folk. De overlevende vidner stod således frem for første gang og fortalte deres egne personlige historier. Det skabte forståelse og empati for ofrene, og derfor spillede deres vidneudsagn en afgørende rolle. Deres vidneudsagn fik højeste prioritet i forhold til Eichmanns gerninger. Retssagen fik dermed mere et emotionelt end et informativt sigte.¹³⁷

De mere end 1500 dokumenter, som var indsamlet under Nürnberg-processen, havde formentlig været nok i sig selv til at fælde dom over Eichmann,¹³⁸ men Gideon Hausner: "[...] wanted people in Israel and the world to come closer, though the trial, to this great catastrophe."¹³⁹

Eichmann-processen fik ligesom Nürnberg-processen stor international mediebevågenhed og interesse. Den israelske befolkning kunne hver dag følge med i processen. Selvom fjernsynet først kom til Israel i 1968, var der rig mulighed for at følge med i aviserne og radioen, som transmitterede direkte fra retssagen. Men også i et nærliggende auditorium, kunne israelerne følge processen på en stor opsat skærm. Udenlandske stationer kunne desuden låne videobånd med

¹³⁵ Gideon Hausner citeret hos Ofer, *The World Reacts To The Holocaust*, 1996, s. 875.

¹³⁶ Ofer, *The World Reacts To The Holocaust*, 1996, s. 875.

¹³⁷ Young 1993, s. 214.

¹³⁸ Cole 1999, s. 60.

¹³⁹ Gideon Hausner citeret hos Segev 1993, s. 338.

optagelser fra retssagen.¹⁴⁰ En undersøgelse viste, at medieinteressen i retssagen var meningsdannende i Israel. Allerede inden retssagen var begyndt krævede israelske aviser dødsstraf over Eichmann.

Til forskel fra Nürnberg-processen kom jødeudryddelsen på den internationale dagsorden, og den optog verden. Det var ikke længere et tabubelagt emne, og det blev et centralt tema i den offentlige debat. De dramatiske vidneberetninger skabte bevidsthed om ofrene for jødeudryddelsen både i og uden for Israel. Det bevirkede imidlertid også, at fokus blev fjernet fra Eichmanns gerninger.¹⁴¹

At det afgørende fokus ikke var på Eichmanns handlinger bekræftede Ben-Gurions ide om en "show-trial." Eichmann sad i et skudsikkert glasbur, men han spillede en mindre rolle i forhold til de overlevendes vidneudsagn, anklageren og dommerne. Lokalet hvor retssagen udspillede sig var heller ikke et almindeligt retslokale, men et offentligt auditorium, hvor der var plads til et større publikum.¹⁴² Vidnerne fik også lov til at tale næsten uden afbrydelser, som hvis de citerede deres sætninger i et teaterstykke. Dele af pressen støttede denne påstand om en "show-trial." Den 22. marts 1961 skrev den israelske avis *Ha'aretz* i en overskrift: "The Eichmann Circus" og i *Hatzofeh* den 12. april 1961 lød det: "The Curtain Went UP" eller "The Curtain Falls" i samme avis den 17. december.¹⁴³

Til forskel fra 1940'erne og 1950'erne blev 1960'erne karakteriseret ved, at der blev plads til at erindre ofrene for jødeudryddelsen. Gennem retssagen mod Eichmann blev der skabt en kollektiv bevidsthed om den jødiske katastrofe, som den unge generation ikke havde kendt til, og som var medvirkende til at legitimere staten Israels nye politiske og sociale behov.

4.3. Formidlingen og receptionen af jødeudryddelsen under Eichmann-processen

Forud for retssagen havde Berlingske Tidende og Politiken en meget fyldig dækning af forskellige emner vedrørende Eichmann. Der var beskrivelser af ham i sin celle og stemningen i Jerusalem m.m. Men hvordan reagerede de danske aviser i forhold til Israels intentioner med retssagen? Det blev der allerede skrevet om i en kronik i fra 1960, hvor spørgsmålet var, om Israel havde ret til at dømme Eichmann. Kronikkens holdning var:

¹⁴⁰ Cohen 2002, s. 15.

¹⁴¹ Cole 1999, ss.61-63.

¹⁴² Cohen 2002, s. 14, Cole 1999, s. 58.

¹⁴³ Cohen 2002, s. 15.

”Kun faa vil bestride Israels moralske ret til at dømme Eichmann, og mange vil sympatisere med dets ønske herom. Det springende punkt er, om Israel er berettiget hertil i henhold til folkeretten. [...] Og selvom Israels paastand om, at det har ret til at dømme Eichmann, kan anfægtes, er det usandsynligt at verdensopinionen vil vende sig mod Israel. [...] Israels handling er måske ikke helt korrekt i folkeretslig henseende, men det ville være en større krænkelse af retfærdigheden, hvis en mand, der anklages for de forbrydelser, som Eichmann anklages for, ikke kom til at stå til regnskab for dem.”¹⁴⁴

Tendensen i kronikken var at staten Israel var moralsk berettiget til at dømme Eichmann på baggrund af den grusomme skæbne det jødiske folk havde lidt under krigen. Man forholdte sig ikke rigtig til det i pressen, og der var blot var få artikler der kom ind på emnet. Verdensopinionen støttede Israel samt det jødiske folk, og legitimerede Israels handlinger, også selvom Israel ikke havde handlet korrekt i folkeretslig henseende. De danske aviser accepterede imidlertid ikke umiddelbart Israels ret til at dømme i Eichmann-sagen, fordi det gik imod folkeretten. Men flere steder blev det antydnet, at Israels moralske ret til at afsige dom i Eichmann-sagen ikke kunne anfægtes. Der blev dog advaret mod det politiske projekt i det, der på længere sigt ikke ville gavne Israels omdømme i verdensopinionen. Debatten om Israels ret til at dømme Eichmann stoppede, da retssagen begyndte.

Et andet emne, der fik solid pressedækning, var de overlevende vidners lidelseshistorier, som meget detaljeret og direkte bragte det systematiske massebord på det jødiske folk i pressen. Retssagen mod Eichmann italesatte jødeudryddelsen i den danske offentlighed, og på den internationale dagsorden. I almenhed kom Eichmann-processen til at bryde med den samfundsmæssige og offentlige tavshed eller fortrængning, der havde været om mordet på det jødiske folk. Som følge af Eichmann-processen kom der mere accept af jødeudryddelsen, men også de israelske intentioner i forhold til den kollektive identitet satte fokus på jødeudryddelsen.

Flere ting gjorde sig gældende i formidlingen og receptionen af jødeudryddelsen i retssagen mod Eichmann. Der var flere beskrivelser af fortiden gennem tungtladete metaforiske beskrivelser af nutiden, som dannede ramme for flere af beretningerne. Israels chefanklager blev ofte citeret direkte, og i sin udtalelse om Eichmanns rolle i jødeudryddelsen afviste Hausner: ”[...] teorien om, at Eichmann kun skulle have været et lille tandhjul i Hitlers udryddelsesmaskine, men tværtimod sad i chaufførens sæde på historiens største dødsvogn og flere gange endog gik imod Hitler og Himmler for ikke at snyde dødslejrene for et eneste af deres jødiske ofre [...]”¹⁴⁵

¹⁴⁴ ”Har Israel ret til at dømme Eichmann?”, *Politiken*, 16.06. 1960. (R. Barry O'Brien).

¹⁴⁵ ”484 dokumenter vil snart besegle Eichmanns skæbne”, *Berlingske Tidende*, 02.04. 1961. (Mogens Kofoed-Hansen). Mogens Kofoed-Hansen var *Berlingske Tidendes* udsendte medarbejder. Han skulle under Eichmann-processen holde læserne orienteret gennem artikler og telegrammer fra en af de førende israelske Eichmann-eksperter. Werner David Melchior – søn af overrabbiner, dr. phil. Marcus Melchior.

Med udgangspunkt i metaforer som Hitlers "udryddelsesmaskine" og Eichmann, der sad i "chaufførens sæde på historiens største dødsvogn" blev formidlingen af Eichmanns gerninger et led i en mytisk fortælling. Det anvendte sprogbrug med de mange metaforer, udgjorde en forskel i måden at berette på sammenlignet med artiklerne fra Nürnberg-processen. Hvor Nürnberg-artiklerne var mere nøgterne i sine beskrivelser, kørte følelserne nu helt ud i aviserne.

For det andet blev begrebet folkemord eller folkedrab anvendt i beretningerne om mordet på jøderne.¹⁴⁶ Sandsynligvis nåede begrebet Danmark gennem udtalelser fra Ben-Gurion. Det var især udenlandske journalister, der benyttede begrebet i deres mange indlæg i de danske aviser. Med anvendelsen af ordet folkemord kom der fokus på jødeudryddelsen som et systematisk massebord på en bestemt befolkningsgruppe:

"I alle hovedtrækkene og i al sin gru er historien om Adolf Eichmann kendt – den i alt ubegribelige historie om en mand, som intet oprørende fandt i at være Hitlers og Heinrich Himmlers instrument for et bestialsk folkedrab. Men skønt vi kender de pinagtigste enkeltheder om denne henrettelse og kvælning af seks millioner kvinder og børn, hvis udslættelse skulle "løse Europas jødiske problem," viger både fantasi og fornuft for at fatte fuldt ud, at en så djævelsk gerning virkelig er udført i vort århundrede."¹⁴⁷

Indlægget forsøgte at sætte ord på og komme nærmere det ubegribelige massebord, og journalisterne forudsatte implicit, at læseren havde kendskab til "de pinagtigste enkeltheder om denne henrettelse og kvælning af seks millioner kvinder og børn." Men det havde læseren efter alt at dømme ikke på daværende tidspunkt ud over sporadiske beskrivelser af nazisternes forbrydelser fra de tidligere retssager.

Det følelsesladede sprogbrug dannede udgangspunkt i journalisternes dækning fra Jerusalem, som placerede Eichmann i en mytisk fortælling: "Mørke vrede skyer samler sig over Jerusalem, der normalt har varmt vejr på denne årstid. Et uvejr uden lige trækker sig sammen, og himlen græder kolde, silende tårer. I denne dysterhedens by afventer alle nu åbningen af processen mod Adolf Eichmann."¹⁴⁸ Skønt det dramatiske sprogbrug, var artiklen informativ om anklagepunkterne mod Eichmann. Han var anklaget:

"[...] for forbrydelser mod det jødiske folk og mod menneskeheden. Som den ansvarlige for den fysiske udslættelse af jøderne og dermed for "den endelige løsning af det jødiske problem" er han anklaget for at have dræbt millioner af jøder i koncentrationslejre. Han er anklaget for at have organiseret særlige likvidationsgrupper, der myrdede hundredetusinder af jøder i Østeuropa. Eichmann anklages for systematisk forfølgelse af sine ofre, for at have

¹⁴⁶ Efter Anden Verdenskrig blev der taget væsentlige initiativer inden for international lovgivning til at kriminalisere folkemord. FN's folkemordskonvention blev indført i 1948, men selve begrebet folkemord – Genocide – blev introduceret i 1944 af den polsk-jødiske jurist og videnskabsmand Raphael Lemkin.

¹⁴⁷ "Processen næste uge mod Adolf Eichmann", *Politiken*, 04.04. 1961. (Uden forfatter).

¹⁴⁸ "Stemningen i Israel før Eichmann-sagen", *Politiken*, 09.04. 1961. (Colin Welch).

udsultet dem til døde, for massearrestationer og grusom tortur, for massesterilisationer, for afpresning og tyveri – for masse-deportationer og massemord.”¹⁴⁹

Receptionen af jødeudryddelsen blev gennem beskrivelsen af anklagerne tematiseret som et systematiske massemord, og dækningen af det var meget informativ. Ordet folkemord blev et vigtigt og hyppig anvendt begreb, der satte det systematiske massemord på den offentlige dagsorden, som det her ses i forbindelse med Ben-Gurions udtalelse om Eichmann-processens formål dagen før processens åbning: “[...] men han skal tjene det formål at afsløre Hitlers berømte plan om at løse det jødiske problem gennem folkemord.”¹⁵⁰

4.3.1. Historiens uhyggeligste retssag

En lille klumme på midten af forsiden på Berlingske Tidende kunne den 11. april 1961 berette at det var dagen, hvor Eichmann-processen tog sin begyndelse. Klummens lille format til trods blev læseren straks introduceret til retssagens grusomme omdrejningspunkt:

”Den er blevet kaldt ”historiens uhyggeligste retssag”, fordi intet menneske nogen sinde før er blevet anklaget for en så gigantisk forbrydelse: mordet på 6.000.000 børn, kvinder og mænd, hvis eneste forbrydelse var at tilhøre den race, nazismen ville udslutte.”¹⁵¹

Det var jødernes massemorder, der skulle for retten. Kernen i retssagen var 6 millioner menneskers meningsløse død, som Eichmann var anklaget for. Det kvantitative omfang af mordet på Europas jøder blev bevidstgjort for læseren. Der blev informeret om, at processen var historiens hidtil største. Eichmann skulle kl. 9.00 om morgenen føres ind i sit glasbur, der kunne modstå selv maskingeværsalver. Omfanget af anklageskriftet, de mange tilhørere, Eichmanns beskæftigelse i fængslet med spørgsmålet om der var liv efter døden samt Tysklands frygt for konsekvenserne af genfortællingen om nazisternes barbari, var artiklens øvrige omdrejningspunkter.

En større reportage kom nærmere ind på personen Eichmann og stemningen i Israel. I den kommende tid ville der udspille sig et drama af enestående karakter om historien største forbrydelse. Der var siddepladser til 750 tilskuere, og der blev indrettet en særlig bygning med direkte fjernsynstransmission fra retslokalet. Der var dobbelt så mange pressefolk som ved Nürnberg-processen. Anklageskriftet var på 50.000 ord, der i detaljer opsummerede historiens største forbrydelse, som en enkelt mand nogensinde var blevet anklaget og gjort ansvarlig for. Det var: “[...] historien om, hvordan en mand frem for nogen søgte at omsætte Det tredje Riges

¹⁴⁹ ”Stemningen i Israel før Eichmann-sagen”, *Politiken*, 09.04. 1961. (Colin Welch).

¹⁵⁰ ”Eichmann og Israel“, *Politiken*, 10.04. 1961. (Leder).

¹⁵¹ ”Eichmann-processen begynder i dag”, *Berlingske Tidende*, 11.04. 1961. (Uden forfatter).

beslutning om at udrydde det jødiske folk.”¹⁵² Sætningen, ”mordet på 6 millioner jøder” blev citeret igen og igen og indgik som en slags grundsætning, der konstruerede og udviklede myten om Eichmann og gjorde ham ansvarlig for jødeudryddelsen.¹⁵³

Denne og andre artikler var bemærkelsesværdige, fordi de skildrede den brutale udryddelse af det jødiske folk og formidlede billedet af nazismens grusomheder. Mordet på jøderne stod ikke længere i skyggen af andre af det nazistiske regimes forbrydelser. Til gengæld forekom det ikke særlig ofte, at andre ofre for nazismen blev nævnt i pressen. Det centrale var forbrydelserne mod det jødiske folk, der blev formidlet som forfølgelse- og udryddelse af en bestemt befolkningsgruppe. I artiklen stod der om de 15 hovedpunkter i anklagerne mod Eichmann:

[...] om forbrydelser mod menneskeheden og det jødiske folk og om krigsforbrydelser etc. Omfatter ”mord, udslettelse, slaveri, udsultning og deportation af den civile jødiske befolkning i områder under aksemagternes kontrol; forfølgelse af jøder af nationale, racemæssige, religiøse og politiske grunde; og udplyndring eller ødelæggelse af millioner af jøders ejendom ved hjælp af umenneskelige midler, såsom tvang, tyveri, terror og tortur.”¹⁵⁴

Kofoed-Hansen berettede om, at anklagen hovedsageligt var en gennemgang af nazisternes forbrydelser mod jøderne, men at der var medtaget visse krigsforbrydelser mod ikke-jøder, som Eichmann skulle være ansvarlig for. Heriblandt var deportation af over 500.000 polakker og 14.000 slovenere for at skaffe plads til tyske kolonister samt deportation af titusinder sigøjnere og 100 børn fra den tjekkiske by Lidice med det formål at myrde dem. Andre ofre for nazismen blev omtalt, og denne gruppe stod dermed ikke i fuldstændig i skygge af de jødiske ofre, selvom de generelt kun blev nævnt ganske få gange i pressen. Det centrale i retssagen mod Eichmann var: “[...] ”den endelige løsning”, dvs. den fysiske udslettelse af de seks millioner europæiske jøder [...]”¹⁵⁵ Gennem beskrivelser af deportationer af tusinder af jøder til Auschwitz og Eichmanns omhyggelige arbejdsindsats, kunne man i artiklen endvidere læse om, hvorledes udryddelsen af jøderne havde fundet sted. Der var fra begyndelsen en fyldig dækning af retssagen mod Eichmann, og pressen italesatte det nazistiske regimes systematiske masse mord på det jødiske folk.

4.3.2. Horn i panden har han ikke

Forsiderne på aviserne var prydet med fotos af Eichmann i sit skudsikre glasbur med israelske betjente bag sig. Billedteksten fortalte, at anklageskriftet var blevet læst op i retssalen i Jerusalem.

¹⁵² ”Sidste akt for Eichmann”, *Berlingske Tidende*, 11.04. 1961. (Mogens Kofod-Hansen).

¹⁵³ Cole 1999, s. 48.

¹⁵⁴ ”Sidste akt for Eichmann”, *Berlingske Tidende*, 11.04. 1961. (Mogens Kofod-Hansen).

¹⁵⁵ ”Sidste akt for Eichmann”, *Berlingske Tidende*, 11.04. 1961. (Mogens Kofod-Hansen).

De to indlæg i Berlingske Tidende¹⁵⁶ anvendte ordet folkemord og avisernes fokus var rettet mod: "[...] tiltalte Adolf Eichmann. Den fordums så almægtige SS-Obersturmbannführer [...]. "Europas bødde", masseorderen Adolf Eichmann [...]."¹⁵⁷ Det anvendte sprogbrug gjorde Eichmann til symbolet på det ondeste menneske. Ofte blev der stillet spørgsmål til, om han overhovedet var et menneske. De billedlige beskrivelser af Eichmann og miljøet omkring ham var dominerende i indlæggene. Gennem beskrivelser af hans udseende, blev der informeret om hans forbrydelser:

"[...] den midaldrende, tyndhårede og blege mand [...] i pænt mørkeblåt tøj, hvid skjorte og slips med striber, tilsyneladende i god fysisk stand." Der: "[...] selv havde anslået antallet af dræbte jøder til seks millioner." Som havde sat sig som mål at: "[...] udrydde den jødiske race." Om retslokalet stod der, at det: "Henlå i koldt prosaisk lys fra lysstofrørene. Bag dommersædet hang på væggen staten Israels våben – den syvarmede lysestage."¹⁵⁸

De korrespondenterne var forundrede over Eichmanns almindelige udseende, som generelt fik en solid dækning i pressen, og Henning Nystad skrev: "Denne bebrillede alvorsmand kan jo være hvem som helst i et hvert som helst samfund, som han sidder der med stribet slips og pænt blåt tøj. Horn i panden har han ikke."¹⁵⁹ Til stor undren lignede Eichmann et gennemsnitsmenneske, men man ville gerne beskrive ham som et uhyre set ud fra hans grusomme gerninger. Han blev desuden beskrevet som et menneske, der var blottet for følelser og indlevelsessevne, som den djævelske og ultimative masseorder. De fyldige beskrivelser af personen Eichmann, fik ofte mere spalteplads end selve hans egentlige forbrydelser.

4.3.3. Jerusalem-domstolens ret til at dømme Adolf Eichmann

Et vigtigt emne, som optog pressen, var den juridiske strid om Jerusalem-domstolens kompetence og Israels ret til at dømme Eichmann. Derfor er det interessant, at stille spørgsmålet, om de danske aviser tog dette spørgsmål til efterretning, og om de accepterede staten Israels ret til at dømme Eichmann. Et indlæg i Politiken kommenterede flere af problemstillingerne således:

"[...] Israel anser sig selv for at være den retmæssige arving til de millioner af jøder, der blev myrdet eller på anden måde gik til grunde under den nazistiske terror mellem 1933 og 1945." Men der var: "[...] tvivl vedrørende den

¹⁵⁶ "Eichmann stod ret, da anklagen blev oplæst", *Berlingske Tidende*, 12.04. 1961. (Privat).

¹⁵⁷ "Uanfægtet Eichmann lyttede i 75 minutter til anklagens gru", *Politiken*, 12.04. 1961. (Guy Rats & Colin Welch).

¹⁵⁸ "Uanfægtet Eichmann lyttede i 75 minutter til anklagens gru", *Politiken*, 12.04. 1961. (Guy Rats & Colin Welch).

¹⁵⁹ "Israels tabte børn skal mindes i dag", *Politiken*, 13.04. 1961. (Henning Nystad). Henning Nystad skulle fungere som Politikens udsendte medarbejder, hvis opgave var fra retssalen i Jerusalem, at finde frem til, hvordan den forfærdende konsekvens af nazismen var mulig og hvordan Eichmann var, som blev instrument for så ufattelige beslutninger. Yderligere var der et arrangement med to af Daily Telegraphs medarbejdere, og med en enkelt jurist, Lord Birkenhead, som skulle de sikre Politikens læsere de bedst tænkelige referater og kommentarer fra processen. Hans Bendix skulle sende tegninger af retssagens hovedpersoner, vidner og jurister til skandinaviske blade. Se: "Processen næste uge mod Adolf Eichmann", *Politiken*, 04.04. 1961. (Uden forfatter).

legale side af Eichmanns bortførelse fra Argentina til Israel." Samt det at: "Den israelske regering siger, at processen har til formål at fremskaffe historisk vidnesbyrd om den jødiske tragedie og at minde Israels nye generationer om fædrenes lidelser." Herefter stillede skribenten spørgsmålet om: "[...] hvilken nytte tjener det, at minde folket om noget, som de alligevel aldrig kan glemme, selv om de gerne ville? Hvis endelig nogen har godt af at blive erindret om denne tragedie og disse rædselsgerninger, så er det ikke jøderne, men tyskerne, og dette kunne have været en god grund til, at man havde ladet tyskerne stille Eichmann for en tysk domstol. I stedet har de nu fået tilladelse til at forsvare ham, men det forekommer én at være et ejendommeligt og utilfredsstillende arrangement."¹⁶⁰

Holdningen i dette indlæg var, at det ikke ville gavne staten Israel rent politisk at dømme i Eichmann-sagen, men at det moralsk kunne legitimeres. Mere hensigtsmæssigt var det, at lade en international domstol dømme Eichmann i Tyskland frem for, at det var israelske dommere, der skulle afgøre i sagen. Politikens leder dagen efter gav udtryk for, at Eichmann skulle straffes, men at formålet med Eichmann-processen gik videre end til at straffe manden. Lederen tog udgangspunkt i Ben-Gurions hensigt med retssagen om at fastholde den unge generations bevidsthed om den jødiske katastrofe under krigen, og advarede:

"[...] fordi Ben-Gurion så udtrykkelig ønsker sagen bragt frem på denne måde, vil den give anledning til en verdensomspændende sensationsbølge af den mest rædselsfulde art. Man svælger allerede i lidelser og bestialitet, og giver anledning til farlige reaktioner derpå. Hvor mange af disse ikke-jødiske spekulanter bevæges hermed af forståelse, af retfærdighedstrang, af humanitet eller velvilje? Fra første begyndelse må vi protestere og fordømme alle dem, der netop ødelægger det, de så smukt hævder at ville forsvare."¹⁶¹

Burde Israel ikke dømme i Eichmann-retssagen, fordi Israel brød med de internationale retsregler, som staten selv krævede blev respekteret. Lederskribenten påpegede, at Israel havde brug for sympati og forståelse som dets fremtid beroede på, men som dets handlinger ikke var et udtryk for. Imidlertid ses der også en antydning af det hensigtsmæssige i at fortrænge antisemitismen og altså den jødiske katastrofe. Lederne advarede nemlig mod at bringe sandheden frem i dagens lys:

"Endda er vi bange for, at sagen kan gå dybere og ramme lag i menneskers sjæl, som ingen bryder sig om at se i dagens fulde lys, men som hverken kan overses eller undervurderes. På den måde, som Ben-Gurion har udtalt sig om denne retfærdige sag, må man i Israel og blandt jødiske venner verden over forudse, at den ikke alene åbner øjnene på de blinde og skaber ny viden om antisemitismens frygtelige udslag, men også fremkalder ny antisemitisme. Det vil Ben-Gurion måske aldrig forstå. Så meget stærkere påhviler der andre en pligt til at se sandheden i øjnene og gøre alt for at afværge at det får lov at ske."¹⁶²

At fortrænge sandheden om jødeudryddelsen for at undgå en ny antisemitisme synes at være lederens budskab. Lederens holdning var ikke positivt stemt for, at Israel førte sagen mod Eichmann, men den anerkendte, at Eichmann skulle dømmes. Chefanklageren Hausner forsvarede imidlertid Israels ret til at dømme Eichmann i Israel. Hausners udtalelse blev citeret i denne reportage fra Jerusalem:

¹⁶⁰ "Stemningen i Israel før Eichmann-sagen", *Politiken*, 09.04. 1961. (Colin Welch).

¹⁶¹ "Eichmann og Israel", *Politiken*, 10.04. 1961. (Leder).

¹⁶² "Eichmann og Israel", *Politiken*, 10.04. 1961. (Leder).

"Og hvorfor skulle han ikke dømmes i Israel for en domstol, hvor han får alle muligheder for at forsvare sig. Har noget andet land i verden krævet Adolf Eichmann udleveret for at drage ham til ansvar for hans gerninger? Intet! Eichmann har begået forbrydelser mod folk af mange nationer. Vi kunne udlevere ham til retsforfølgelse i Polen eller Ungarn, men det ændrer ikke, at det var det jødiske folk der først og fremmest blev offer for hans forfølgelse. Og det jødiske folk har sit hjem i Israel. Ingen kunne bestride dets ret til at bringe ham for en domstol dér."¹⁶³

Retssagen mod Eichmann var et Israelsk projekt, og citatet viser klart, at Israel tog monopol på at straffe det nazistiske regimes forbrydelser, og at det var det jødiske folk som ofre for nazismen, der var det centrale i retssagen. Det blev ligeledes gjort klart, da Hausner trættede verdenspressen med sit indlæg mod Eichmanns tyske forsvarer dr. Robert Servatius og: "I ni lange timer talte og argumenterede og citerede og begrundede [...], at den ansvarlige for 6. millioner uskyldige menneskers død netop burde dømmes her."¹⁶⁴

Det er svært at sige noget generelt om de danske avisers reaktion på, at Israel førte sagen mod Eichmann, ud fra de relativt få artikler der kom ind på emnet. Men overordnet set, var holdningen ikke positiv. Politisk blev det anset for at være forkert af Israel, men moralsk kunne det legitimere Israels ret til at dømme Eichmann. Temaet om Israels ret til at dømme Eichmann udvandet efter nogle få dage, da retssagen endelig var gået i gang. Fokus i indlæggene blev nu kontrasten mellem Eichmann og tilskuerne i retssalen: "Det virkelige drama er begyndt i den store proces, mange tilhørere græd, men Eichmann sad udtryksløs."¹⁶⁵ Imidlertid havde de juridiske spidsfindigheder om Jerusalem-domstolens kompetence og ret til at behandle sagen mod Eichmann fået en fyldig dækning i begyndelsen af april 1961. Artiklerne var præget af Hausners detaljerede gennemgang af anklageskriftet, hvori læseren ikke blev skånet for grusomme beskrivelser fra anklageskriftet om mord, tortur og brutalitet, flettet ind med Eichmanns reaktioner på dette i sit glasbur:

"Eichmann selv sad det meste af dagen tilbagelænet i sin stol med trodsigt sammenpressede læber. Ikke med en mine røbede han, at genfortællingen af hans frygtelige gerninger påvirkede ham. Kun en gang myrdede han selv – med de bare næver slog han en lille dreng, der havde stjålet æbler i hans have i Budapest, til døde. Gideon Hausner, der havde indledt anklagetalen med ordene: "Jeg er ikke alene. Vi er seks millioner anklagere..." gennemgik fra morgen til aften, hvordan Eichmanns SS-folk havde svælget i blod: Små børn blev kastet op i luften og spiddet på bajonetter, de fik hovederne knust eller blev smidt ud fra kørende tog [...]"¹⁶⁶

Omfanget af ofre samt de grusomheder, de nazistiske forbrydelser indebar, blev formidlet uden filter i dagspressen. Det er værd at bemærke, at anklageskriftet fra Nürnberg-processen også redegjorde for udryddelsen af jøderne, men det blev ikke formidlet så detaljeret, som det gjorde i retssagen mod Eichmann. En af grundene hertil var, at kidnapningen af Eichmann havde Israel fået

¹⁶³ "Ingen nåde eller glemsel for forbryderen Eichmann", *Politiken*, 13.04. 1961. (Politiken Privat).

¹⁶⁴ "Processen holdes ikke til ære for verdenspressen", *Berlingske Tidende*, 13.04. 1961. (Privat).

¹⁶⁵ "Eichmann myrdede fra sit skrivebord", *Berlingske Tidende*, 18.14.1961. (Werner David Melchior).

¹⁶⁶ "Eichmann myrdede fra sit skrivebord", *Berlingske Tidende*, 18.04. 1961. (Werner David Melchior).

fat i en af de hovedansvarlige for jødeudryddelsen. Tilmed var der konkret viden om Eichmanns deltagelse heri. I Nürnberg-processen var der ikke tilsvarende nogen der kunne gøres direkte hovedansvarlig for jødeudryddelsen.

Dagen efter kunne man læse i overskriften: "Seks millioner døde er hans anklagere," en sætning, som Hausner havde indledt anklagetalen med. Vendingen "det jødiske folk", fremgik igen i titeltatet: "Rædslernes kavalkade i Eichmann-processen, da anklageren gennemgik nazistytrets forbrydelser mod det jødiske folk."¹⁶⁷ Det var jødernes bøddel, der skulle dømmes på vegne af det jødiske folk som en samlet befolkningsgruppe, og det nationale aspekt i Israel prægede artiklens sprogbrug. Både Berlingske Tidende og Politiken skrev om nazisternes forfølgelser og massakrer mod jøderne. Det var:

"[...] den totale udryddelse af det jødiske folk [...] de var besatte af tanken om at fuldbyrde "den endelige løsning" og forvandle det jødiske folk til dynger af aske. Fanger i snesevis var til stadighed beskæftiget med at behandle de døde, inden de førtes til krematorierne. Guldtænder og plomber blev fjernet, håret klippet af, tøj og fodtøj ordnet, alle personlige genstande sorteret. Tog efter tog bragte ligrøvernes bytte til Tyskland."¹⁶⁸

Dette var blot nogle af de beskrivelser som tematiserede jødeudryddelsen som et industrialiseret og systematisk massebord på det jødiske folk. De mange detaljerede beretninger gjorde offentligheden bevidst om det nazistiske regimes grusomme forbrydelser. Især Politiken havde en solid dækning med fyldige beskrivelser af mordet på jøderne, der for alvor satte det systematiske massebord på journalisternes dagsorden: "Eichmann fortalte mig, at "den endelige løsning" betød den biologiske udryddelse af det jødiske folk [...]"¹⁶⁹ Berlingske Tidende lagde op til en mere national indgangsvinkel og skrev om "Danmarks dag" ved Eichmann-processens femte retsmøde, hvor de danske jøder i oktober 1943 blev reddet af "det noble danske folk." Denne artikel var blot en af flere, hvor det centrale var en dansk national indgangsvinkel.¹⁷⁰

4.3.4. Beviser og øjenvidneskildringer

Retssagen mod Eichmann var præget af Israels ønske om at delagtiggøre omverdenen i det jødiske folks lidelser. Det afspejlede sig i de danske avisartikler, især i Politiken, som havde en fyldig dækning af de overlevende vidners rædselsberetninger.¹⁷¹ Læseren blev ikke skånet for de mest

¹⁶⁷ "Seks millioner døde er hans anklagere", *Politiken*, 16.04. 1961. (Politiken Privat).

¹⁶⁸ "Eichmann trodsede Himmler og iværksatte døds-march", *Politiken*, 19.04. 1961. (Politiken Privat).

¹⁶⁹ "Hævnerens fader vidne i Eichmann-processen", *Politiken*, 26.04. 1961. (AFT – Reuters).

¹⁷⁰ "Danmark fik Eichmann til at fråde af raseri", *Berlingske Tidende*, 19.04. 1961. (Privat). Se også artiklen: "De gamle danske jøder blev deporteret – for nogle skulle vi have", *Berlingske Tidende*, 22.04. 1961. (Privat).

¹⁷¹ Se artiklerne: "Da nazisterne forsøgte at udslætte rædslerne", *Politiken*, 03.05. 1961. (UPI-Reuter), "En kvindes martyrium", *Politiken*, 09.05. 1961. (Reuter-UPI), "Alvorligt dansk bevis-materiale", *Berlingske Tidende*, 02.05. 1961. (Mogens Kofod-Hansen), "Bevægede scener under Eichmann-vidneafhøring", *Politiken*, 02.05. 1961. (Reuter-UPI).

barbariske og rystende øjenvidneberetninger. I et indlæg var der en beretning om et vidne, som i bogstaveligste forstand, havde balanceret på gravens rand. Han blev kommanderet ned i en massegrav for at blive skudt, men derefter kaldt op igen for at hente liget af en anden fange. Det lykkedes ham at stikke af, men han blev fanget igen og sendt i koncentrationslejr, hvorfra han atter flygtede. Derefter blev han indrulleret i en såkaldt "dødsbrigade," der havde til opgave at fjerne alle spor af nazisternes rædselsgerninger:

"Alle massegravene blev igen åbnet, og med tysk grundighed blev alle spor fjernet. De opgravede lig blev brændt og knoglerne malet til støv og hvert eneste hår blev fjernet. Kun guldtænder og ringe blev samlet sammen. Vidnet mente at omkring 30.000 personer var blevet udryddet, mens han var i lejren. Eksekutionerne holdt kun op, fordi der ikke var flere jøder tilbage, sagde han."¹⁷²

Dette indlæg var ikke enestående i den danske presse, som formidlede de overlevende vidners skildringer meget detaljeret og uden "filter." Beretningerne havde som sådan ikke noget direkte med personen Eichmanns handlinger at gøre. Men beretningerne var medvirkende til at jødeudryddelsen indgik i en kontekst som beskrev og tematiserede det systematiske masse mord i receptionen af Holocaust. Læserne blev fortsat informeret om de rædsler og lidelser, jøderne blev udsat for. Det dannede en ny bevidsthed om folkemordet, der ikke havde eksisteret tidligere. Artiklerne var meget emotionelle og skabte efter alt at dømme forståelse og sympati for nødvendigheden af staten Israels eksistens.

I flere indlæg blev jødedeportationer og jødernes lidelser fortsat beskrevet i maj 1961, hvor der også blev berettet om de danske jøders flugt fra Danmark.¹⁷³

4.3.5. Eichmanns vidneudsagn og forsvar

Temaet for juni måned var Eichmanns vidneudsagn og forsvar. Et gennemgående træk i indlæggene var den ydmygende fremstilling af den tidligere SS-officer. Et eksempel var Politikens artikel om hans vidneudsagn og adfærd i retten. Eichmanns knudrede formuleringer blev sat i kontekst til hans primitive baggrund, og beskrivelser af hans udseende gjorde billedet af manden i glasburet fuldendt, da man kunne læse at:

"Eichmann var klædt i det samme mørkegrå sæt tøj, som han har båret hver dag i retssalen. Hans kunstige tænder var taget fra ham for at forhindre, at han skulle synke dem, og dette bevirkede, at hans askegrå ansigt med de tynde læber fremstod endnu mere markant end sædvanligt."¹⁷⁴

¹⁷² "Da nazisterne forsøgte at udslutte rædslerne", *Politiken*, 03.05. 1961. (UPI-Reuter).

¹⁷³ Se fx artiklen: "Jødeflugten fra Danmark forbitrede den anklagede", *Berlingske Tidende*, 12.05. 1961. (Werner David Melchior).

¹⁷⁴ "Eichmann trofast over for SS-eden", *Politiken*, 21.06. 1961. (Daily Telegraph og "Politken").

I samme artikel blev Eichmanns opfattelse af jøderne kommenteret: "Kampen mod jøderne var dengang en biting, som alene aldrig ville have ført Hitler til magten, sagde Eichmann. For ham selv var det jødiske spørgsmål dog blevet af afgørende betydning."¹⁷⁵ Samme dag kunne man læse om Eichmanns syn på sin skyld i udryddelsen af jøderne. Den tidligere omtalte grundsætning om mordet på seks millioner jøder gik igen i artiklerne. Der blev informeret, om hvordan dr. Robert Servatius, ville indlede forsvaret gennem at påpege, at hele staten var delagtig, og altså ikke kun Eichmann:

"I denne sag står to verdener over for hinanden – de lidendes og de herskendes [...]. Forsvaret vil vise, at anklagedes indordning i jødeforfølgelserne for ham var en nødvendig og uafviselig følge af statsledelsens politiske vilje. Hele staten er delagtig. Hvis sigtede er skyldig, er ophavsmændene i høje embeder det langt mere."¹⁷⁶

Skønt Eichmanns forsvarere påpegede, at hele staten også var ansvarlig, var det centrale i artiklerne Eichmanns ansvar for jødeudryddelsen. Eichmanns afdeling beskæftigede sig med alle de jødiske spørgsmål og: "[...] 'den endelige løsning,' men da var arbejdet med at udrydde jøderne allerede i fuld gang, og ingen underordnet i hans stilling havde haft mulighed for at standse udviklingen eller blot mildne den."¹⁷⁷ Denne sætning placerede det industrielle massebord på jøderne hos Eichmann og hans afdeling. Det ses i omtalen af "arbejdet med at udrydde jøderne" og at "standse udviklingen," som tilsvarende var med til at beskrive det systematiske i udryddelsen af det jødiske folk.

I formidlingen og receptionen af det systematiske mord på jøderne blev Eichmanns adfærd og udseende i retssalen helt central. Eichmann fremstod som symbol på djævelskab. At manifestere al ondskab i en person var efter alt at dømme et forsøg på at personificere det ubegribelige massebord på seks millioner mennesker gennem fremstillingen af Eichmann som en ærkedjævel.

Den som før omtalte sætning, blev et led i en grundfortælling eller myte, som var følgende: "Jeg har seks millioner af rigets fjenders liv på samvittigheden."¹⁷⁸ Den blev atter gengivet i et vidneudsagn af den forhenværende efterretningsmand, dr. Wilhelm Höttl. Vidneudsagnet havde rystet den ellers rolige Eichmann, idet Höttl havde forklaret, at Eichmann i Budapest i 1944 havde givet udtryk for sin ængstelse over de mange tyske nederlag.

Da tiden nærmede sig domsafsigelsen, var indholdet i Berlingske Tidende og Politikens artikler også rettet mod temaet om Eichmanns skyld og udmålingen af strafferammen. Som det fremgik af

¹⁷⁵ "Eichmann trofast over for SS-eden", *Politiken*, 21.06. 1961. (Daily Telegraph og "Politken").

¹⁷⁶ "Eichmann vidner nu – bedyrer sin uskyld", *Berlingske Tidende*, 21.06. 1961. (Werner David Melchior).

¹⁷⁷ "Eichmann vidner nu – bedyrer sin uskyld", *Berlingske Tidende*, 21.06. 1961. (Werner David Melchior).

¹⁷⁸ "Dr. Best var imod jøde-aktionen", *Berlingske Tidende*, 05.07. 1961. (Werner David Melchior).

artiklen, havde Eichmann selv erkendt sig medskyldig i nazisternes udryddelse af seks millioner jøder, men han mente, at han i juridisk forstand ikke havde noget ansvar for disse forbrydelser:

"[...] jeg beklager og fordømmer denne udryddelse af det jødiske folk, beordret af de tyske herskere. Men jeg kunne ikke skjule mig i min egen skygge." ¹⁷⁹ Eichmann talte selv her om udryddelsen af det jødiske folk, men: "Eichmann benægtede endnu engang, at have betegnet sig selv som krigsforbryder og pralet af fem millioner jøders udslættelse. - Jeg erkender, at jeg sagde, at jeg, hvis det tredje rige styrtede sammen, med glæde ville gå i min grav i bevidstheden om, at vi allerede havde sendt fem millioner fjender samme sted hen. Jeg hentydede imidlertid ikke til jøderne, men til russerne og amerikanerne, hvis bombefly hamrede Tyskland i grus sagde han." ¹⁸⁰

Antallet af ofre varierede i artiklerne fra fem til seks millioner, men det placerede ikke desto mindre omfanget af det enorme og ufattelige mord på jøderne. Eichmanns praleri af "fem millioner jøders udslættelse" blev, som tidligere nævnt, allerede omtalt under Nürnberg-processen. Men på daværende tidspunkt var sætningen ikke et led i mytedannelsen om Eichmann. Sætningen var en antydning af noget, der var meget større end det journalisterne formidlede indtrykket af. Dengang blev det ikke sat ind i en kontekst, men det blev det under Eichmann-processen. Pressen havde "opdaget" folkemordet på jøderne som en journalistisk historie, og læserne var interesserede og ville læse om det. Det havde de efter alt at dømme ikke været lige efter krigen, fordi det var et for ømtåligt emne. ¹⁸¹ Sætningen blev formidlet som et udtryk for det ufattelige massebord, og det blev skrevet ind i en sammenhæng med anklagerne mod Eichmann. Formidlingen og receptionen af jødeudryddelsen blev tematiseret som et systematiske massebord. Der blev meget indgående oplyst om jøderne skæbne, og journalisterne forsøgte at beskrive det ufattelige folkemord.

4.3.6. Retssagens afslutning, domsafsigelsen og eksekveringen af dommen

Der var delte meninger om, hvorvidt en dødsdom over Eichmann var hensigtsmæssig eller ej. Berlingske Tidende havde en interessant kronik, om en dødsdom i Eichmanns tilfælde var rimelig. Kronikkens holdning var, at det demokratiske samfund ikke havde gavn af at udøve dødsdomme, og at det burde afskaffes, fordi dødsstraf var det uhyggeligste udslag af det primitive sejr- og retfærdighedskompleks:

"At føle befrielse ved at se sydebukken blive ofret er et udslag af primitiv magi: man yder magterne sin skyldighed for at føle sig fri for skyld." Og at de demokratiske samfund ville have: "[...] større gavn af, at han holdes i live som et memento om den farlige forbindelse mellem forbryderne i samfundet og samfundets forbryderiskhed?" ¹⁸²

¹⁷⁹ "Eichmann erkender nu sin menneskelige skyld", *Berlingske Tidende*, 08.07. 1961. (AP).

¹⁸⁰ "Eichmann-anklageren: Hvilken skyld føler De", *Politiken*, 08.07. 1961. (RB-Reuter).

¹⁸¹ Cohen 2002, s.17.

¹⁸² "Dødsstraf og selvretfærdighed", *Berlingske Tidende*, 16.06. 1961. (Villy Sørensen).

En længere reportage diskuterede det hensigtsmæssige i at benåde Eichmann, enten ved at give ham livstid i Israel eller udlevere ham til Polen eller Ungarn, hvor han havde udfoldet sig i værste stil. Imidlertid stod der meget på spil for Israel, og der blev argumenteret ud fra det betydningsforhold at:

"[...] Adolf Eichmann ikke på nogen måde kan opfattes som et klassisk tilfælde til etablering af tilgivelsens og barmhjertighedens princip. Han angret ikke og beklager ikke. Han vedgår heller intet og er ikke udtryk for nogen overbevisning, hvor vildledt og vildledende denne end måtte være. Den verden, som måske i så fald ville kunne observere et eksempel på storsind ved benådning, vil nu kun konkludere, at da det kom til stykket turde jøderne det altså ikke. Visse retninger vil endda få det til, hvor lidet alvorligt Israel åbenbart mener det, når det taler om opgør med nazismen og med krigsforbryderne."¹⁸³

I denne argumentation blev staten Israel nødsaget til at afsige dødsstraf over Eichmann, fordi omverdenen så til, at Israel gennem retssagen mod Eichmann og en formodede dødsdom, dermed gjorde op med nazismen og krigsforbryderne. I et andet indlæg udtrykte den engelske jurist Lord Russell sin holdning om konsekvenserne af retssagen mod Eichmann: "Jeg håber, at Israel vil undlade at hænge ham. En dødsdom ville være en frygtelig dumhed, og jeg beroliger mig ved Ben-Gurions udtalelse om, at denne mands liv jo ikke vil ændre 6 millioner myrdede jøders skæbne."¹⁸⁴

De delte meninger, om hvorvidt Eichmann burde dømmes til dødsstraf eller ej, kom som sådan ikke ind på Israels moralske ret til at dømme Eichmann til døden. Der blev heller ikke kommenteret på, hvad en dødsdom ville betyde for Israels kollektive identitet og bevidsthed om jødeudryddelsen.

Imidlertid havde retten i retten i Jerusalem gennemgået det omfattende anklageskrift. Bevisførelsen mod og krydsforhøret af Eichmann var nået til vejs ende. Det store opbud af op mod hundrede journalister havde rapporteret millioner af ord fra de 114 retsmøder. I første omgang skulle retten tage stilling til skyldsspørgsmålet. Dette var artiklens fokus samt det at i tilfælde af en domfældelse, hvor processens resultat sammenfattes derhen, hvor det nazistiske regime i hele verdens øjne var stemplet med: "[...] tilintetgørelsesfelttoget mod det jødiske folk som dets største forbrydelse [...]"¹⁸⁵ Reportagerne fra Jerusalem bar stadig præg af anvendelsen af et kraftigt billedsprog, som var med til at danne en øget bevidsthed om det jødiske folks lidelser. Der blev skrevet om den tidligere SS-officer: "[...] der er beskyldt for at have en stor del af ansvaret for seks millioner jøders udslættelse."¹⁸⁶ Man kunne atter læse om Eichmann i Argentina, der med stolthed havde talt om: "[...] de fem millioner jøder, han havde dræbt. Han var lykkelig. Kun en eneste gang gav han udtryk for beklagelse, nemlig da han undskyldte, at han trods alt ikke fik sin opgave

¹⁸³ "Straf – ikke straf? *Berlingske Tidende*, 05.07. 1961. (Werner David Melchior).

¹⁸⁴ "Lord Russell of Liverpool: Eichmann bør ikke hænges", *Politiken*, 14.08. 1961. (R.N).

¹⁸⁵ "Eichmannsagen er nu optaget til dom", *Berlingske Tidende*, 15.08. 1961. (Werner David Melchior).

¹⁸⁶ "Eichmann talte og handlede som Hitler," *Politiken*, 09.08. 1961. (Reuters).

fuldbyrdet,¹⁸⁷ og den "lykkelige" massemander Eichmann, blev således kædet sammen med alle ofre for nazismens forbrydelser.

I Berlingske Tidendes leder den 30. maj 1962 blev dødsdommen over Eichmann fundet rimelig og retfærdig. Og om staten Israels ret til at dødsdømme Eichmann stod der:

"Nævnlig i spørgsmålet om kompetence måtte tvivl stå i skærende følelsesmæssig kontrast til de forudgående kendsgerninger. I øvrigt var Eichmann under udøvelse af sine forbrydelser repræsentant for et retsløst system, hvor man henrettede uden lov og dom."¹⁸⁸ Og om Eichmanns påstand om, at han blot var et lille hjul i det store maskineri kommenterede lederen ud for det betydningsforhold at: "[...] der har været fremført tilstrækkelige vidnesbyrd netop om hans usædvanlige myndighedsområde og magtbeføjelser. Auschwitz, Treblinka og Belsen er stednavne, der bortvejer enhver tvivl om Israels moralske og juridiske ret i denne domfældelse."¹⁸⁹

Flere indlæg tog ikke stilling til det juridiske spørgsmål om staten Israels ret til at dødsdømme Eichmann. Men når det blev kommenteret i de danske aviser, var holdningen gennemgående positiv over for Israels ret til at dømme Eichmann til dødsstraf, selvom den modsatte holdning også var til stede.

Politiken skrev samme dag, at Israels højesteret enstemmigt havde stadfæstet dødsdommen over Eichmann, som var blevet afsagt af distriktsdomstolen i Jerusalem den 15. december 1961.

Anklagen mod Eichmann var formuleret i 15 punkter, som højesteret havde fundet ham skyldig i, fordi han "[...] havde ansvaret for "den endelige løsning" af det jødiske problem og dermed for millioner af jøders død."¹⁹⁰ Staten Israel henrettede Eichmann på vegne af de jødiske ofre for nazismen og det jødiske folk. Den 1. juni 1962 skrev Politiken indledningsvis på forsiden med fede typer:

"Jødernes fjende nr. 1, Adolf Eichmann bødede i nat med sit liv for de seks millioner menneskers død, han medvirkede til som ledende organisator af Hitlers masseudryddelser i Europa. Eichmann blev hængt i Ramleh-fængslet uden for Tel Aviv få timer efter at Israels præsident Ben Zvi havde afslået den sidste appel om at skåne hans liv. En regeringslæge har kl. 22.58 (dansk tid) undersøgt Eichmanns lig og konstateret, at hans liv er udslukt."¹⁹¹

4.4. Del-konklusion

Förmidlingen og receptionen af jødeudryddelsen blev fyldigt dækket i den danske presse.

Jødeudryddelsen indgik i en kontekst, der tematiserede og beskrev mordet på jøderne som et systematisk massebord. Kendsgerningerne om det nazistiske regimes massebord blev såvel fremstillet og søgt bevidstgjort i reportagerne fra Jerusalem i Berlingske Tidende og Politiken. Der

¹⁸⁷ "Eichmanns eneste sorg, at ikke alle jøder dræbtes", *Politiken*, 11.08. 1961. (Uden forfatter).

¹⁸⁸ "Eichmann", *Berlingske Tidende*, 30.05. 1962. (Leder).

¹⁸⁹ "Eichmann", *Berlingske Tidende*, 30.05. 1962. (Leder).

¹⁹⁰ "Eichmanns dødsdom blev stadfæstet af højesteret", *Politiken*, 30.05. 1962. (Uden forfatter).

¹⁹¹ "Eichmann hængt", *Politiken*, 01.06. 1962. (Uden forfatter).

blev indgående citeret fra retten i Jerusalem gennem de overlevendes detaljerede vidneberetninger. Det afgørende fokus i sagen mod Eichmann var hos det jødiske folk og forbrydelserne mod dem.

Eichmanns praleri af "fem millioner jøders udslettelse" blev formidlet gennem hele perioden retssagen stod på. Sætningen skal ses henholdsvis som et led i mytedannelsen om Eichmann samt det, at mordet på jøderne blev formidlet som det ufattelige systematiske masse mord det var. Den store mediebevågenhed satte mordet på jøderne på den offentlige dagsorden, og pressen havde opdaget historien om folkemordet, der havde interesse for en stor international læserskare.

Eichmanns handlinger blev ikke nærmere beskrevet, men han blev gjort ansvarlig for seks millioner menneskers død. Jødeudryddelsen var tolket ind i en sammenhæng med anklagerne mod Eichmann. Men det store fokus var rettet mod hvilken person, der lå bag den tidligere SS-obersturmbahnführer. Han blev fremstillet som et umenneske, og man ventede spændt på, om han blev knækket, følte skyld eller angrede.

Begrebet, vi i dag kalder Holocaust, var kommet på pressens dagsorden, men ordet blev først anvendt senere i Danmark. I stedet fæstnede begrebet folkemord sig i offentligheden. Retssagen fik stor international mediebevågenhed. Jødeudryddelsen optog pludselig verden og det blev tematiseret som unikt. Det betød, at nedtoningen og fortrængningen der havde været i de to første årtier efter krigen, var brudt. Retssagen mod Eichmann italesatte således jødeudryddelsen i den danske offentlighed, og satte den på den internationale dagsorden.

I slutningen af 1970'erne blev der sat billeder på forfølgelsen- og udryddelsen af det jødiske folk med tv-serien *Holocaust*. Serien bragte den grusomme jødiske skæbne konkret og realistisk ind i folks dagligstue. Serien satte således fokus på ofrenes historie, men den skabte også en omfattende samfundsdebat i flere lande om ansvar og skyld for jødeudryddelsen. Man kan som Geoffrey Hartman kalde det den tredje periode, hvor ofrenes stemme blev hørt:

"[...] there have been three periods when survivors of the Holocaust recovered their voice and an audience materialised for them. The first was immediately after the war, when the camps were disclosed. That period did not last: a devastated Europe had to be rebuilt, and the disbelief or guilt that cruel memories aroused isolated rather than integrated the survivor... A second opening was created by the Eichmann trial in 1960, and a third came after the release of the TV- series Holocaust in 1978."¹⁹²

¹⁹² Hartman 1996, s. 143.

5. Fjernsynsdramaet *Holocaust* i den offentlige debat

Formidlingen og receptionen af forfølgelsen- og udryddelsen af de europæiske jøder ændrede sig i slutningen af 1970'erne med det amerikanske tv-drama *Holocaust. The Story of the Family Weiss* fra 1978. Tv-dramaet fik stor international mediebevågenhed i den offentlige debat med sit kontroversielle tema om forfølgelsen – og udryddelsen af jøderne. Danskerne fik efter megen debat også mulighed for at se *Holocaust*. Dramaet fik afgørende betydning for erindringen om Holocaust for de nationer der valgte at vise serien. Den fik med dens titel gjort begrebet Holocaust til at omhandle noget unikt og placerede Holocaust i bred forstand som forfølgelse- og jødeudryddelse.

Efter *Holocaust* var blevet set af millioner af mennesker, blev beskæftigelsen med forfølgelsen- og udryddelsen af jøderne mere konkret, fordi ofrene kom i fokus.¹⁹³ Et helt afgørende aspekt, som fulgte i kølvandet på dramaet, var bruddet med tavsheden og tabuet om nazisternes udryddelse af det jødiske folk. Især i det daværende Vesttyskland, men også i mange andre lande, som viste det kontroversielle drama, blev tabubelagte emner om begivenhederne under Anden Verdenskrig debatteret og kom på den offentlige dagsorden.

Holocaust gav anledning til flere samfundsdebatter, hvorfor jeg i det følgende kort vil belyse receptionen af tv-serien i USA og Tyskland for derefter at belyse den danske reception af *Holocaust* og formidlingen af jødeudryddelsen til offentligheden.

5.1. Optakten til og receptionen af *Holocaust* i USA 1978

Mordet på det jødiske folk er siden 1970'erne i USA ikke blot indgået som en jødisk erindring, men som en amerikansk erindring. Gennem mindedage "Days of Remembrance," ceremonier og undervisning i folkeskolen er jødernes skæbne blevet øget og bevidstgjort i USA.¹⁹⁴

Den amerikanske tv-serie *Holocaust* var uden sidestykke med til at præge hele det amerikanske samfunds bevidstgørelse om begivenhederne under Anden Verdenskrig. Tæt på 100 millioner amerikanere så hele eller dele af *Holocaust*, der blev vist for første gang i april 1978. Serien blev vist over fire aftener, hvor den amerikanske befolkning angiveligt fik mere oplysning om jødeudryddelsen, end de havde fået gennem de sidste 30 år. Det bekræftede tv- mediets stærke indflydelse i den sag!¹⁹⁵

Gerald Green var forfatteren bag *Holocaust*, der blev eksponeret i en hidtil uset grad i USA. Den vakte meget opsigt på grund af handlingen om forfølgelsen- og udryddelsen af jøderne. *Holocaust*

¹⁹³ Lammers, *Holocaustforskning i Tyskland før og efter 1989*, 2004. (MS).

¹⁹⁴ Peter Novick, *The Holocaust and Collective Memory. The American Experience*, Bloomsbury 2001, s. 207.

¹⁹⁵ Novick 2001, s. 209. Ifølge Tim Cole var det samlede antal amerikanere tv seere, der så *Holocaust*, mere end 120 millioner. Cole 1999, s. 12.

løber tidsmæssigt fra 1935 til 1945 og definerede jødeudryddelsen meget bredt gennem de to fiktive familier Dorf (tysk) og Weiss (jødisk-tysk) skæbner. I familien Dorf gør familiefaderen karriere inden for det nazistiske parti. De to familiers skæbner kommer til at krydse hinanden flere gange i handlingsforløbet, hvor familien Weiss bliver udsat for sande historiske begivenheder; Nürnberg Lovene, Krystalnatten, Wannsee-Konferencen, Babi Yar, Warszawa Getto Opstanden, Buchenwald, Theresienstadt og Auschwitz.¹⁹⁶ Hele familien Weiss bliver udryddet, på nær et enkelt medlem.

Forskellige jødiske organisationer og foreninger så muligheden for, at udbrede kendskabet til jødeudryddelsen blandt jøderne i USA gennem *Holocaust*. En stor mængde af forskellige former for materialer; video, pjecer, aviser, særudgaver i de store aviser og undervisningsmateriale m.m., blev produceret, ofte med støtte fra jødiske organisationer. The Anti-Defamation League distribuerede bl.a. ti millioner kopier af en særudgave af deres avis, *The Record*, for at promovere serien.

Premieredagen den 16. april 1978 blev kaldt for "Holocaust Sunday," og National Conference of Christians and Jews uddelte gule stjerner, som man kunne bære den dag. En skoleinspektør kaldte serien for "a shock treatment for developing Jewish identity."¹⁹⁷ Seriens tema om jødeudryddelsen bekræftede opfattelsen om, at det at være jødisk primært var en etnisk snarere end en religiøs kategori, og at jødisk identitet kunne bekræftes gennem Holocaust som jødeudryddelse. I kølvandet på serien fik mordet på jøderne en central plads i den amerikanske identitet. Den amerikanske præsident Jimmy Carter nedsatte en kommission, og anbefalede et national Holocaust mindesmærke mindre end to uger efter *Holocaust* var blevet vist.¹⁹⁸ I Danmark fik statsminister Anker Jørgensen i august 1979 overrakt en takkeskrivelse fra Holocaust-kommissionen i USA for Danmarks indsats i redningen af de danske jøder under besættelsen.¹⁹⁹

Skønt Holocaust blev skildret i en soap-opera stil gennem den imaginære familie Weiss' oplevelser, blev *Holocaust* godt modtaget i USA både af publikum, kritikere og journalister. Dog var der nogle, der var generet af reklameindslagene, som gav nogle groteske sammenstød i forhold til seriens handling. Elie Wiesel havde selv overlevet nazismen og kaldte serien "Trivializing the Holocaust." Han mente bl.a., at serien var upålidelig og en fornærmelse over for de overlevende. Han understregede, at Holocaust var unikt og helligt og forbeholdt de overlevende.²⁰⁰

¹⁹⁶ Novick 2001, s. 209.

¹⁹⁷ Citeret efter Novick 2001, s. 210.

¹⁹⁸ Cole 1999, ss. 12, 13.

¹⁹⁹ Erik Lund, *Avisårbogen 1979. Årets begivenheder i ind- og udland*, København 1980, s. 115. (Indland 7. august).

²⁰⁰ Cole 1999, s. 13 og Novick 2001, s. 211.

5.2. Optakten til og receptionen af *Holocaust* i Vesttyskland 1979

Gerald Greens drama fik også en afgørende rolle i Europa især i Vesttyskland. Serien blev et vendepunkt i tysk historie, hvor begrebet Holocaust blev introduceret i den offentlige diskurs.²⁰¹ Der havde været udbredt tavshed om det, som nazisterne kaldte "Endlösung." Men man begyndte nu at diskutere Holocaust ikke kun som en film, men som en tragisk del af den tyske historie. Vesttyskerne tog ordet til sig og adopterede den engelske term Holocaust som erstatning for nazisternes eget udtryk "Endlösung."²⁰²

Imidlertid var forsøgene på at vise *Holocaust* for det tyske publikum vanskeligt. Den største regionale tv-station WDR havde betalt ikke mindre end en million DM for at sikre sig rettighederne til *Holocaust*. Intentionen var at sende *Holocaust* landsdækkende på de otte regionale stationer under ARD. Men kun fire ud af de otte stationer var interesserede i at sende *Holocaust* på det mest sete Første Program. Begrundelsen var, at de var kritiske over for seriens historiske korrekthed og stillede spørgsmål ved, om *Holocaust* var passende at vise det vesttyske fjernsynspublikum.²⁰³

Da *Holocaust* endelig blev vist den 22. januar 1979 over fire aftener fra kl. 21.00 til midnat, var samtlige tv-stationer sat under politibevogtning efter bombetrusler.²⁰⁴ *Holocaust* blev således sendt på den mindre populære og regionale kanal det såkaldte Tredje Program. Serien blev set af tæt på 40% af de vesttyske tv-seere. Reaktionen var overvældende. Man regnede med at 48% af den voksne vesttyske befolkning havde set noget af serien, og at 68% var positivt stillet over for den. 13% var ikke imødekommende over for *Holocaust*, resten var neutrale.²⁰⁵ Det Tredje Program modtog over 30.000 telefonopkald, og et ekspertpanel modtog 7.500 spørgsmål fra seerne, som ville tage del i debatten om *Holocaust*.²⁰⁶ I pressen blev det vigtige spørgsmål stillet, om nazisternes folkemord på Europas jøder var blevet glemt eller fortrængt i Vesttyskland efter 1945. Behovet for oplysning om begivenhederne under krigen steg, og spørgsmålene om, hvordan man skulle håndtere

²⁰¹ I Frankrig havde man anvendt folkemord om mordet på jøderne under krigen, men det blev erstattet af Holocaust som udtryk for jødeudryddelsen. Cole 1999, s. 13.

²⁰² Andrei S. Markovits & Beth S. Noveck, "West Germany" i, David S. Wyman (red.), *The World Reacts to the Holocaust*, London, 1996, s. 430.

²⁰³ Markovits & Noveck, *The World Reacts to the Holocaust*, 1996, s. 429.

²⁰⁴ Lund 1980, s. 211 (Udland 22. januar).

²⁰⁵ Shlomo Shafir, "Remembering the Holocaust in Germany" i, Dan Michman (red.), *Remembering the Holocaust in Germany, 1945-2000. German Strategies and Jewish Responses*, Vol. 48, New York 2002, s. 129.

²⁰⁶ I Østrig viste en opinionsundersøgelse foretaget umiddelbart efter den afsluttende debat i tv, at 51.6% af de adspurgte var positivt indstillet over for serien, mens 32.5% var imod den. Dette viste en markant forandring i østrigernes holdning til *Holocaust* siden første afsnit gik over skærmen. Da var 40.4% imod og 40% for den. Østrigs TV havde også været udsat for den største telefonstorm nogensinde. Se: Flertal for "Holocaust" i Østrig, *Kristeligt Dagblad*, 06.03. 1979. (KD-AP).

fortiden og skylden, blev vigtige problemstillinger. Serien havde dermed vækket den tyske befolkning i en hidtil uset grad, hvilket historikere ikke havde formået at gøre tidligere.²⁰⁷

Reaktionerne efter *Holocaust* var mange og ledte til voldsomme diskussioner i Vesttyskland. Bayerns ministerpræsident Franz Josef Strauss udtalte, at han var imod, at serien var blevet vist. Han mente, at den bidrog til historieforfalskning ved at give indtryk af, at de i serien viste grusomheder var en speciel tysk egenart, og han forbød *Holocaust* at blive vist som film i skolerne.²⁰⁸ Debatten, der fulgte i kølvandet på *Holocaust*, resulterede også i en protestaktion. Den ville hindre, at fristen for retsforfølgelse af krigsforbrydere skulle udløbe med udgangen af 1979.²⁰⁹ En lærer i Arnsberg blev desuden afskediget for i en debat om *Holocaust* at have prist jødeudryddelsen.²¹⁰

I en opgørelse, foretaget før og efter tysk tv sendte *Holocaust*, viste meningsmålingerne, at ikke mindre end 22 % af de vesttyskere, der så *Holocaust*, ifølge eget udsagn først havde lært sandheden om de nazistiske kz-lejre at kende, da de så filmen. Endvidere viste meningsmålingen, at 73% havde en positiv grundholdning til tv-dramaet, 20 % vidste ikke, og kun 7 % var direkte negative.²¹¹

Holocausts tema berørte og bevidstgjorde om mordet på Europas jøder i den tyske kollektive erindring. Serien ledte til en folkelig kontrovers i konfrontationen med tyskernes fortid om landets historiske ansvar for jødeudryddelsen. Kontroversen blev delt op i to fløje. I de konservative aviser blev *Holocaust* kritiseret og bedømt til kitsch. Mange gav udtryk for, at det var bedst at glemme fortiden, og *Holocaust*, der alene gjorde tyskerne til de eneste gerningsmænd for Anden Verdenskrigs forbrydelser. Samtidig var de bekymrede for, at det ville skade tyskernes internationale omdømme. Der var imidlertid politisk opbakning til serien. Liberale og venstreorienterede støttede *Holocaust*. Mange medlemmer af det tyske Socialdemokratiske regeringsparti SDP inklusiv kansler Helmut Smidt så *Holocaust* som et sundt skridt for vesttyskernes politiske udvikling.²¹²

Intet medium kan dække over nazisternes forfærdelige forbrydelser under krigen. Kritikerne af serien gav eftertrykkeligt udtryk for, at filmens eksplicitte brutalitet ikke kom i nærheden af virkeligheden. Men lige præcis kritikernes mishagsyttringer var, hvad der gjorde *Holocaust* til en succes, der fangede det meste af den tyske befolknings opmærksomhed. Hollywoods simplificerede

²⁰⁷ Ulf Zander, "Holocaust at the Limits. Historical Culture and the Nazi Genocide in the Television Era" i, Klas-Göran Karlsson & Ulf Zander, *Echoes of the Holocaust. Historical Cultures in Contemporary Europe*, Riga 2003, s. 259.

²⁰⁸ Lund 1980, ss. 213, 226. (Udland 30. januar og 18. marts).

²⁰⁹ Lund 1980, s. 215. (Udland 4. februar).

²¹⁰ Lund 1980, s. 217. (Udland 11. februar).

²¹¹ Lund 1980, s. 238. (Udland 4. maj).

²¹² Markovits & Noveck, *The World Reacts to the Holocaust*, 1996, s. 429.

historiske naivitet og empiriske ukorrekthed samt de emotionelle aspekter i serien var tilsyneladende vejen til at bevidstgøre om, at Holocaust faktisk var sket. Det åbnede op for den tabubelagte tyske fortid og diskussionen om den tyske skyld.²¹³

5.3. Receptionen af *Holocaust* i den danske offentlighed i 1979

Et væsentligt aspekt ved debatten var, at mordet på jøderne kom på den offentlige dagsorden i særdeleshed i Vesttyskland, men også i Danmark. Også andre vigtige temaer blev taget op til diskussion før og efter, *Holocaust* var blevet vist. Det helt essentielle ved receptionen i Danmark var, at den samfundsdebat, som havde fundet sted i de lande, der havde vist serien, ikke i samme grad fandt sted i Danmark. Nemlig opgøret med fortidens begivenheder under krigen og den danske kollektive erindring heraf. Dette faktum blev kun ganske svagt kommenteret i den offentlige debat. Øftest sås jødeudryddelsen i lyset af grundfortællingen om redningen af de danske jøder i oktober 1943. Tendensen var, at mordet på jøderne og opgøret med fortiden var noget de andre europæiske lande diskuterede. Set i lyset af solstrålehistorien om oktober 1943 forholdte den danske debat sig efter alt at dømme ikke til jødeudryddelsen i udlandet i almindelighed og i særdeleshed ikke til den danske samarbejds politik under besættelsen. Skønt det manglende opgør i Danmark fik danskerne gennem *Holocaust* imidlertid en større bevidsthed om jødeudryddelsen.

5.3.1. Optakten til og receptionen af *Holocaust* i Danmark 1979

Interessen for *Holocaust* var stor i Danmark både for dem, der var modstander og tilhænger af doku-dramaet. Danmarks Radios tv-teaterchef Bjørn Lense Møller havde afvist serien af æstetiske grunde. Men angik seriens tema om forfølgelsen- og udryddelsen af det jødiske folk ikke danskerne på trods af TV-Teaterafdelingens afvisning af *Holocaust* i deres kvalitetsbedømmelse?

Forfølgelsen- og udryddelsen af Europas jøder angik i særdeleshed danskerne, mente flere interesseorganisationer. De opfordrede danskerne til at se *Holocaust* den 22. januar 1979, hvor den omdiskuterede serie blev sendt på Vesttysk tv:²¹⁴ "I aften viser vesttysk TV første del af den amerikanske serie om nazisternes udryddelse af jøderne i den anden verdenskrig, 'Holocaust'."²¹⁵ Mosaik Trossamfund, Ligaen for Tolerance samt Frihedskampens Veteraner havde allerede skrevet til Danmarks Radio. De opfordrede til at sende serien, da de mente, at den kunne have en

²¹³ Markovits & Noveck, *The World Reacts to the Holocaust*, 1996, s. 430.

²¹⁴ Den kanal, som man i Danmark kunne se, var Nord Deutsche Rundfunk (NDR) og formentlig blev det også vist af Vest Deutsche Rundfunk (VDR).

²¹⁵ "Holocaust' i tysk TV i aften", *Berlingske Tidende*, 22.01. 1979. (Ho).

oplysende effekt på den unge generation. Bjørn Lense Møller havde imidlertid afvist anmodningerne med den begrundelse, at: "[...]judeudryddelsen er for dårlig og giver et misvisende billede af de forfærdelige begivenheder dengang. Der er ikke tale om dokumentarisme, men om underholdende dramatisk fiktion [...]."²¹⁶ Fransk tv havde også afslået at bringe serien med samme begrundelse, men havde givet efter for presset og vist den alligevel. I Tyskland forholdt det sig anderledes: "For tyskerne er seriens emne naturligvis særligt ømtåligt, og de tyske TV-folk har ment, at serien trods sine mangler kunne have pædagogisk interesse, især for de unge, der ikke direkte har oplevet tiden, hvor 'Holocaust' (ragnarok) fandt sted."²¹⁷

Der var tre omdrejningspunkter i pressen, der er gjorde sig gældende. Først og fremmest DR's begrundelse for ikke at vise serien, dernæst interessen for Vesttysklands modtagelse af *Holocaust* samt begrebet Holocaust, som i starten oftest blev oversat til ragnarok.²¹⁸ Det følgende viser, at diverse skribenter efterhånden benyttede forskellige måder til at forklare *Holocaust* på, hvilket tyder på en vis usikkerhed i forhold til seriens titel. Når Holocaust oversættes til ragnarok henviser det nemlig ikke til noget særligt jødisk eller til ordets græske betydning som brændoffer. Alene oversættelsen viser, at det var forholdsvis nyt i de danske aviser at anvende ordet med dets rette betydning.

Politiken havde en skeptisk holdning til *Holocaust*, og til at Vesttyskland og Israel ville sende den i fjernsynet: "[...] de to nationer i verdenen, som har de bedste grunde til at se med skepsis på en amerikansk underholdningsserie om jødernes tilintetgørelse, Vesttyskland og Israel, har begge valgt at sende serien i fjernsynet."²¹⁹ I indlægget fortælles om handlingen, og seriens eneste jødiske overlevende Rudi Weiss: "Den eneste af familien Weiss, der slipper gennem ragnarok [...]."²²⁰ Atter anvendes ragnarok til at beskrive jødernes skæbne under krigen, hvilket klart viser, at det ikke var almindeligt, at benytte begrebet Holocaust som udtryk for nazisternes forbrydelser mod det jødiske folk.

I Berlingske Tidendes reportage fra Washington kom den skeptiske holdning til tv-serien til udtryk således: "Hvis der er jødiske eller andre kredse i Danmark, som mener, at opfattelsen af samtidshistorie vil være tjent med fremvisningen tager de fejl."²²¹ Bent Albrechtsen skrev om en forfladigelse af historien og om NBC's enorme indtjening på serien, akkurat som de intellektuelle

²¹⁶ " 'Holocaust' i tysk TV i aften", *Berlingske Tidende*, 22.01. 1979. (Ho).

²¹⁷ " 'Holocaust' i tysk TV i aften", *Berlingske Tidende*, 22.01. 1979. (Ho).

²¹⁸ Ragnarok, i nordisk mytologi: den store kamp mellem guder og jetter, der er den gamle verdens undergang; overført på verdenskrigenes ragnarok. *Nudansk ordbog*, bind II, L-Å, Politikens Forlag, s. 765.

²¹⁹ "I aften kan tusinder se omstridt TV-film om jøde-udryddelsen", *Politiken*, 22.01. 1979. (pete-).

²²⁰ "I aften kan tusinder se omstridt TV-film om jøde-udryddelsen", *Politiken*, 22.01. 1979. (pete-).

²²¹ "Afmystificeringen af jødedrab", *Berlingske Tidende*, 22.01. 1979. (Bent Albrechtsen).

allerede havde gjort det i Vesttyskland, inden serien blev vist der. Et vigtigt aspekt i reportagen var, at Albrechtsen faktisk definerede begrebet Holocaust indledningsvis, formodentlig under påvirkning af amerikanernes tradition og brug af ordet: "Det er egentlig betegnelsen for et religiøst brandoffer, og kan også betyde umådelig ødelæggelse. Siden den anden verdenskrig er ordet kommet til at stå for nazisternes udryddelse af jøderne i Europa."²²²

Det at Holocaust begrebet siden Anden Verdenskrig var blevet anvendt som synonym for nazisternes udryddelse af jøderne, viste, at ordet blev formidlet som noget, man troede havde været der længe. Det kan også tolkes sammen med den store indflydelse, serien allerede havde haft i USA, hvor offentligheden havde taget begrebet til sig som udtryk for jødeudryddelsen. Imidlertid gav den Vesttyske debat om tyskernes tabubelagte fortid fortsat genlyd i de danske medier. Den tyske samfundsdebat blev kommenteret i både Berlingske Tidende og Politiken, og holdningen til serien blev debatteret.

I en leder kommenterede Berlingske Tidende den 24. januar DR's omstridte afgørelse om ikke at vise serien, men: "Danmarks Radios afgørelse har dog ringe betydning for det flertal af danske seere, der enten kan tage tysk eller svensk TV."²²³ Lederen stillede sig positiv over for *Holocaust*. Den argumenterede for seriens aktuelle betydning for forståelsen af det jødiske folk skæbne og den jødiske nations særlige baggrund og eksistenskamp. Den tabubelagte diskussion mellem den ældre og yngre generation om nazisternes rædselsgerninger, og de reaktioner som serien medførte i Vesttyskland, var også lederens fokus: "Serien vækker pinagtige minder i Tyskland, den fremkalder telefonstorm på TV-stationerne, og den har udløst tilfælde af sabotage mod sendestationernes antenne-anlæg."²²⁴

Presset på DR steg, da provinschefen Gerhard Nielsen stillede forslag om, at provinsafdelingen kunne påtage sig at sende serien. Dermed blev tv-teaterchef Bjørn Lense Møllers udtalelse om at: "emnet om jødernes forfølgelse er for alvorligt til at udsende i den kulørte amerikanske underholdning [...]" og *Holocaust* herefter revurderet.²²⁵

Holocaust havde vækket det tyske folk og åbnet op for den tabubelagte fortid under krigen. Jødernes skæbne kom således på den offentlige dagsorden. Den massive reaktion på *Holocaust* i form af den Vesttyske samfundsdebat blev omdrejningspunktet i mange af indlæggene i Berlingske Tidende og Politiken.

²²² "Afmystificeringen af jødedrab", *Berlingske Tidende*, 22.01. 1979. (Bent Albrechtsen).

²²³ "Tyskerne og jøderne", *Berlingske Tidende*, 24.01. 1979. (Leder).

²²⁴ "Tyskerne og jøderne", *Berlingske Tidende*, 24.01. 1979. (Leder).

²²⁵ " 'Holocaust' måske alligevel i dansk TV", *Berlingske Tidende*, 27.01. 1979. (Thast).

De dramatiske og følelsesmæssige scener blev set som årsag til den store opmærksomhed tv-serien fik. En opmærksomhed mange mente, at en dokumentationsfilm ikke formåede at få i befolkningen: "Og på den måde er den i begyndelsen udskældte "Holocaust" blevet den første beretning siden afslutningen af anden verdenskrig, der har formået at lukke øjnene op på millioner af tyskere og har fået generationerne til at tale sammen om nazitidens begivenheder".²²⁶

Reaktionerne i Vesttyskland satte DR's beslutning under yderligere pres, og lederen i Berlingske Tidende udtrykte, at: "Den samfundsdebat, som den amerikanske TV-serie "Holocaust" har fremkaldt i Vesttyskland, har gjort det umuligt for Danmarks Radio at opretholde æstetiske kvalitetskriterier for sin bedømmelse af serien."²²⁷ Lederen opfordrede til en holdningsændring, så *Holocaust* også kunne sendes i dansk fjernsyn. Endnu et indlæg i Berlingske Tidende kommenterede TV-Teaterafdelingens nye overvejelser samt argumentet for ikke at vise serien, fordi den var: "[...] kunstnerisk underlødige, men man overvejer at bringe serien – eller dele deraf – i TV-kulturfondens regi."²²⁸ Og på baggrund af den omfattende debat i Vesttyskland skrev Politikens leder:

"Når 40-50 millioner mennesker i vort naboland mod syd bliver så dybt berørt af en begivenhed, som det er tilfældet, så kan det ikke være den danske befolkning underordnet [...]. DR har afvist at købe den under henvisning til, at den i virkeligheden er en krænkelse mod de dræbtes minde, fordi den beskriver deres skæbne på en måde, der hverken opfylder kunstneriske eller historiske krav om nøjagtighed. Masse mord som underholdning. Vi respekterer dette synspunkt. Men ikke desto mindre finder vi, at det må være DRs pligt at vise filmen."²²⁹

DR's argumenter for ikke at vise *Holocaust* var mange, men i pressen herskede der en udpræget interesse for *Holocaust* på baggrund af den heftige samfundsdebat i nabolandet mod syd: "[...] den debat, der er fulgt i kølvandet i Tyskland bør også overvejes herhjemme."²³⁰

Jødeudryddelsen blev virkelig og vedkommende gennem *Holocaust* i Vesttyskland, og det gjaldt også for Danmark. Selvom danskerne endnu ikke havde set *Holocaust*, kom skildringer af ofrenes historie i pressen. Mens DR fortsat overvejede, om dansk fjernsyn skulle sende serien, kunne man læse i Politiken, at svensk tv ikke ville sende den ubeskårne amerikanske udgave af *Holocaust*. I Sverige havde man: "[...] klippet en scene bort, som fortæller om den jødiske families medlemmers oplevelser i koncentrationslejren Theresienstadt. Den har TV-ledelsen også fundet var for voldsom og distraherende for seriens egentlige budskab."²³¹

²²⁶ "Holocaust' har vækket tyskerne", *Berlingske Tidende*, 28.01. 1979. (Jytte Arntzen).

²²⁷ "Holocaust' på skærmen", *Berlingske Tidende*, 30.01. 1979. (Leder).

²²⁸ "Holocaust' måske i dansk TV alligevel", *Berlingske Tidende*, 31.01. 1979. (HO).

²²⁹ "Holocaust. DR og TV-serien der rystede tyskerne", *Politiken*, 31.01. 1979. (Leder).

²³⁰ "Omstridt film-serie på vej til dansk TV", *Politiken*, 31.01. 1979. (Peter Hertz).

²³¹ "TV-serie beskæres", *Politiken*, 01.02. 1979. (pete-).

Men hvad var seriens egentlige budskab, hvis det ikke lige netop var skildringen jødernes tragiske skæbne under krigen, hvor jo netop kz- og dødslejrene var virkeligheden for de fleste jøder? Det er bemærkelsesværdigt at tv-ledelsen i Sverige netop besluttede sig for at skære den scene væk. I Danmark blev det afgjort ikke at klippe i *Holocaust*, fordi driftsledelsen: ”[...] mener at en sådan holdning ikke alene er formynderisk over for seerne, men i dette tilfælde også er direkte uærligt.”²³² Efter alt at dømme var der en formynderisk holdning i Danmark og Sverige over for seerne i forhold afgørelsen, om hvad der skulle vises i fjernsynet. Forfølgelsen- og udryddelsen af jøderne var et tema, som ikke i første omgang kunne vises i den form, som *Holocaust* tv-serien havde.

I Danmark blev begrebet Holocaust ikke anvendt direkte synonymt for jødeudryddelsen. Den tyske debat og bevidstgørelsen af jødeudryddelsen smittede af på debatten herhjemme. Men der kom ikke en direkte erkendelse af jødeudryddelsen i form af en diskussion om medansvar og samarbejdspolitik med den tyske besættelsesmagt, samt kendskabet til det nazistiske massebord under krigen. I den danske debat sås tingene udefra og beskrev blot den hidsige debat i nabolandet mod syd: ”[...] hvor mange seere først nu fire årtier efter har erkendt naziherskabets morderiske vanvid.”²³³

5.3.2. *Holocausts* vanskelige vej til de danske tv-seere

I første omgang var anmodningen fra de tidligere omtalte organisationer, om at dansk tv skulle vise *Holocaust* på baggrund af dens pædagogiske værdi for den del af Danmarks befolkning, der ikke selv havde oplevet Anden Verdenskrig, blevet afvist. Dernæst havde TV-Teaterafdelingens chef Bjørn Lense Møller argumenteret imod *Holocaust* med den begrundelse, at serien var: ”[...] præget af en ubehagelig kommercielt bestemt blanding af det rædselsvækkende og det sentimentale, som er uden kongruens med den forfærdelige historiske baggrund, men som i denne serie reduceres til en slags aftenunderholdning [...]”²³⁴ Men en storm af læserbreve og debatten i Vesttyskland fik DR's programkollegium til at revurdere afgørelsen, og det blev besluttet, at danskerne alligevel fik lov til at se *Holocaust* over fire aftener fra den 1. til den 4. marts – i TV-Kulturafdelingens regi og altså ikke i TV-Teaterafdelingens regi.²³⁵ DR kom dermed svensk TV2 i forkøbet, og afgørelsen af

²³² ”’Holocaust’ skal ikke beskæres”, *Politiken*, 02.02. 1979. (pete-).

²³³ ”Hidsig debat om TV-serie”, *Politiken*, 28.01. 1979. (Nils-Chr. Nilson).

²³⁴ ”Sådan fandt ’Holocaust’ vej til TV”, *Berlingske Tidende*, 03.02. 1979. (Herald Holder).

²³⁵ Det fremgår af artiklen, at man ikke ville pålægge TV-Teaterafdelingen at ændre standpunkt. Derfor blev TV-Kulturafdelingen betonet at revurdere begrundelsen for ikke at vise *Holocaust*. Se: ”Sådan fandt ’Holocaust’ vej til TV”, *Berlingske Tidende*, 03.02. 1979. (Herald Holder).

sendetidspunktet må have haft en vis betydning, jf. den vesttyske erfaring med de mange millioner tv-seer. Skønt det var besluttet at vise serien, var der stadig kritiske røster i den offentlige debat, men nu med nye aspekter. Tv-seriens titel blev diskuteret, og danskernes egen fortid og erindring om jødeforfølgelserne blev kommenteret i Berlingske Tidende af Adolph Rastén, som også anfægtede tv-seriens titel:

"Selv om filmens titel er falsk og dens skildring af to familiers skæbne konstrueret. The Holocaust betyder Brændofret. Men et brændoffer er et frivilligt offer, et martyrium. De seks millioner jøder, som omkom i tyskernes gaskamre, krematorieovne og massegrave, valgte ikke frivilligt døden."²³⁶

Rastén tog afstand fra seriens titel og skrev, at i Tyskland kendtes forbrydelserne af mange millioner mennesker, hvoraf de fleste indtil dato: "[...] – indtil "The Holocaust"! – har "glemt", fortiet, fortrængt eller benægtet deres viden."²³⁷ Men hvordan forholdte det sig med danskerne og deres kollektive hukommelse? Det havde Rastén også et bud på og refererede til redningen af de danske jøder til Sverige i oktober 1943:

"Men den generation af danskere, som i oktober 1943 hjalp tusinder af jøder med flugten til Sverige, har ikke glemt hitlerismens racistiske forbrydelser. Når talrige mennesker fra krigstidsgenerationen, det mosaiske trossamfund og "Frihedskampens veteraner" så stærkt er gået ind for at få "The Holocaust" frem i dansk fjernsyn, er det ikke fordi deres egen hukommelse fejler noget."²³⁸

Organisationerne opfordrede danskerne til at se serien. Men et vigtigt aspekt i det ovenstående citat er, at deres "egen hukommelse ikke fejlede noget." De forsøgte efter alt at dømme at formidle og skabe en erindring om drabet på jøderne med solstrålehistorien om oktober 1943 som prisme. I deres opfordring til at vise serien ville de have danskerne til at erindre ud fra de samme aspekter, som de selv gjorde. Dette tyder på en stærk konsensus, hvor udryddelsen af de europæiske jøder fortrænges i forhold til erindringen om redningen af de danske jøder oktober '43. Dette er et godt eksempel på, at solstrålehistorien om oktober '43 skyggede for Danmarks mindre heltedige historier fx samarbejdspolitikken med den tyske besættelsesmagt. Danskernes kollektive erindring var således præget af den positive historie, hvori de selv var helte (krigstidsgenerationen). Men jødeudryddelsen i sig selv var også i Danmark, som tilfældet i den tyske kollektive erindring fortiet, glemt og fortrængt.

I et indlæg udtrykte redaktør Victor Andreasen alt andet end begejstring for serien. Han havde ikke selv set filmen, men det hindrede ham ikke i at kritisere *Holocaust*. Han havde derimod læst den oversatte version af Gerald Greens bog *Holocaust*, der på dansk blev oversat til Ragnarok og

²³⁶ "The Holocaust og antisemitismen", *Berlingske Tidende*, 06.02. 1979. (Adolph Rastén).

²³⁷ "The Holocaust og antisemitismen", *Berlingske Tidende*, 06.02. 1979. (Adolph Rastén).

²³⁸ "The Holocaust og antisemitismen", *Berlingske Tidende*, 06.02. 1979. (Adolph Rastén).

udgivet i 1978: "Hvis filmatiseringen blot i ringeste grad bærer præg af bogens indhold, ånd og holdning er den en hån mod det jødiske folks uhyre og ufattelige tragedie: nazisternes systematiske udryddelse af 6 millioner jøder."²³⁹ Kritikken af serien var omdrejningspunktet i debatten, og flere forskellige holdninger kom til udtryk. Man kan stille spørgsmålet, om kritikerne af *Holocaust* i virkeligheden var af den holdning, at danskerne skulle afholde sig fra at beskæftige sig med mordet på det jødiske folk. Forfatteren Hanne Kaufmann var tydeligvis af den opfattelse, at danskerne skulle forskånes for serien. Den debat, som serien havde medført i Vesttyskland, ønskede hun ikke danskerne skulle være en del af:

"Jeg var lettet, da TV-teatret afviste at bringe 'Holocaust' [...] Hvad skal det dog nytte at vise denne skrækfilm i Danmark? Har man pligt til at se den for at martres på ny? [...] Skal det kaffedrikkende fjernsyns Publikum i fire aftener tvinges ind i en debat, som alligevel ikke kommer det ved? Danmark, som var det anstændigste blandt alle Europas lande under krigen, og som først i de senere år har fået en snært af umenneskelighed, takket være indoktrinering og afsmitning. [...] De, der ikke selv har mistet nære slægtinge i dødslejrene, kan alligevel ikke sætte sig ind i de tanker og følelser, de efterlevende gør sig. [...] MÅ VI ALDRIG FÅ FRED? Må vi aldrig få ro til at være mennesker? Må vi aldrig i tryghed få lov til at vandre med vore krumme næser i sky og smile uængstelig og ikke-beregrende til verdenen omkring os? [...] Til helvede med "Holocaust". (Holocaust betyder helvede). Snart er det forår. Og jeg vil have ro til at drømme om en bedre verden."²⁴⁰

Var Hanne Kaufmann den eneste af den opfattelse, at Holocaust ikke kom danskerne ved?. Formentlig var der flere af samme opfattelse, at det enten ikke var værd at beskæftige sig med folkemordet, eller at det egentlig ikke interesserede dem. Ønsket om at beskytte sig selv og fortrænge fortidens uhyrligheder var lettere end at konfrontere sig med dette så uforståelige masse-mord. De så ikke det pædagogiske forebyggende i at oplyse og debattere om egne forhold under besættelsen og medansvaret for jødernes skæbne. Det var bedre at fortie og glemme. Hanne Kaufmann gav klart udtryk for denne holdning om at leve i ubekymret uvidenhed om fortiden og ønskede ikke at blive konfronteret med Holocaust.

Som det kom til udtryk i offentligheden forekom danskerne splittet i forhold til tv-serien *Holocaust*. Bemærkelsesværdigt var det, at mordet på jøderne var en biting i diskussionen mellem tilhængere og modstandere af *Holocaust*.

Holocaust som synonym for jødeudryddelse anvendes ikke direkte i denne periode. Holocaust blev oversat i nogle artikler til ragnarok, brændoffer eller helvede. Flere skribenter gav udtryk for, at titlen var fremmedartet, hvorfor de følte sig nødsaget til at oversætte den for læserne.

²³⁹ "En hån mod den jødiske tragedie", *Politiken*, 11.02. 1979. (Victor Andreasen).

²⁴⁰ "Til helvede med Holocaust", *Politiken*, 24.02. 1979. (Hanne Kaufmann).

5.3.3. Holocaust blev nærværende og konkret i danskernes bevidsthed

Holocaust fik sin berettigelse i Danmark og danskerne kom til at se den omdiskuterede tv-serie. Temaet som serien dækkede, fik også sin eksistensberettigelse. Begrebet Holocaust blev med serien et fænomen, og mordet på jøderne blev konkret og nærværende i den danske bevidsthed. Som overrabbiner Bent Melchior udtrykte det: "Tidsskrifter og aviser har fundet anledning til at beskæftige sig med temaet på en sådan måde, at katastrofen, som den fremmedartede betegnelse dækker over, er blevet nærværende for mange mennesker, der enten havde skubbet den langt tilbage i deres bevidsthed, eller som aldrig havde været sig den bevidst."²⁴¹ Bent Melchior gjorde op med fortrængningen af Holocaust, hvor folk i debatten om tv-serien havde erklæret: "[...] at nu vil de have fred for de der gamle historier, at det er bedre at glemme, at det er urimeligt, at vi skal se disse "stærke" og uhyggelige ting [...]."²⁴² Men Bent Melchior mente i allerhøjeste grad, at Holocaust angik danskerne, og at kendskabet til historien var vigtig, således at en gentagelse ikke ville finde sted i fremtiden. Han påpegede endvidere det vigtige i at historien var blevet nærværende for millioner af mennesker og henviste til den virkning serien havde haft i USA, Israel og Vesttyskland. Dette var Bent Melchiors motiv til, at serien skulle sendes i dansk tv på trods af seriens form.

Den øgede bevidsthed om jødernes tragiske skæbne kom i offentligheden konkret til udtryk, da der blev taget initiativ til en såkaldt Holocaustindsamling. Som følge af tv-serien følte folk et medansvar over for den jødiske befolkning og Israel. I en appel til den danske befolkning om at være med til at fuldende det nye Shaare Zadek hospital i Jerusalem søgte man at råde bod på fortidens forbrydelser mod jøderne. Det var ikke blot en appel til danskernes medansvar. Medansvaret for den skæbne jøderne havde lidt, gjaldt hele den Europæiske befolkning. Det følgende citat fra Kristeligt Dagblad antydede en erkendelse af danskernes passive rolle under krigen - en erkendelse, som medvirkede til at man tog et medansvar for jødeudryddelsen:

"Heller ikke i Danmark gjorde vi dengang nok for at forhindre menneskehedens største tragedie, og vi må sammen med hele Europas befolkning bære vores del af ansvaret. [...] Vi bør støtte Israel og være med til at løse en stor humanitær opgave. At fulende den nye Shaare Zedek hospital i Jerusalem."²⁴³

Citatet antydede en øget bevidsthed om jødeudryddelsen, der var medvirkende til, at man stod sammen om ansvaret for jødernes katastrofe. Det var samtidig også et eksempel på et lille opgør

²⁴¹ "Derfor skal vi se Holocaust", *Kristeligt Dagblad*, 01.03. 1979. (Bent Melchior). Jeg har suppleret med Kristeligt Dagblad i min undersøgelse fra den 1. til den 4. marts 1979, hvor serien blev vist i dansk fjernsyn, fordi Berlingske Tidende og Politiken udkom uregelmæssigt på grund af faglige møder blandt journalisterne vedrørende deres overenskomstsituation.

²⁴² "Derfor skal vi se Holocaust", *Kristeligt Dagblad*, 01.03. 1979. (Bent Melchior).

²⁴³ "Græd ikke - giv hellere Israel en gave gennem Holocaustindsamlingen", *Kristeligt Dagblad*, 02.03. 1979. (Uden forfatter).

med danskernes egen rolle under krigen. Det er efter alt at dømme ud fra de andre artikler jeg har beskæftiget mig med, imidlertid et enestående eksempel. En lignende artikel findes i Berlingske Tidende, der dog undlod at komme ind på danskernes medansvar.

Reaktionerne på *Holocaust* blev af Kristeligt Dagblad forudset til at blive stærke, fordi der allerede foregik diskussioner om det i hjemmet og på arbejdspladsen. Ofrene kom i fokus, og der kom en øget bevidstgørelse af nazismens forbrydelser. Idet følgende citat var det ikke blot de jødiske ofre, men også andre ofre for nazismens forbrydelser, der blev omtalt:

"Holocaust bragte det helt ind på livet af dem. Det – at det kunne ske og at omverdenen lod det ske. Forfølgelsen af ikke blot jøder, men også zigøjnere sammen med afvigere af enhver art, er en skamplet på menneskehedens historie, og ganske naturligt bliver det spørgsmål stillet: Hvordan kunne det lade sig gøre."²⁴⁴

At *Holocaust* var med til at bevidstgøre jødeudryddelsen kom også konkret til udtryk i Berlingske Tidende, som stillede spørgsmål efter *Holocausts* tredje afsnit, *Endlösung*, var blevet vist i dansk tv:

"Hvorfor skete det? Dette spørgsmål løber verden rundt som reaktion på den amerikanske TV-serie om nazisternes udryddelse af Europas jøder i trediverne og fyrrerne. Alene med dette spørgsmål har "Holocaust" – serien fået eksistensberettigelse og værdi af en lødighed, som ikke kan underkendes."²⁴⁵

Tavsheden om folkedrabet var blevet brudt, og den kollektive fortrængning heraf blev kommenteret i Berlingske Tidendes leder: "De fleste har ønsket at lukke ørene for det, at glemme det og gemme det væk."²⁴⁶ Lederen tog således et vigtigt emne op om den kollektive glemsel og fortrængning, som ikke var blevet kommenteret tidligere i pressen. En udpræget konsensus om, at Danmark i kraft af redningen af de danske jøder i oktober 1943 kunne stille sig på sidelinjen, lå fortsat implicit i tolkningen af fortidens begivenheder hos de fleste avisskribenter.

Skønt diskussionen om folkedrabet på jøderne endelig optog offentligheden, blev andre emner også kommenteret. Henrik Stangerup tog Holocaust-revisionisternes påstande op til debat og stillede spørgsmålet, om antisemitisme var vor kulturs frygteligste sygdom.²⁴⁷ Tage Taaning begrundede, at *Holocaust* tv-serien måtte laves: "[...] som illustration af "den endelige løsning".

²⁴⁴ "Efter Holocaust", *Kristeligt Dagblad*, 03.03. 1979. (Leder).

²⁴⁵ "Hvorfor skete det?", *Berlingske Tidende*, 04.03. 1979. (Leder).

Det skal bemærkes, at Berlingske Tidende den 1. marts havde et indlæg, der handlede om hvorvidt man skulle have en person med nazistiske holdninger med i paneldiskussionen. Se: "Tv inviterer ikke nazister til debatten om Holocaust", *Berlingske Tidende*, 01.03. 1979. (Sv.Aa.). Den 2. marts var en artikel om iværksættelsen af en indsamling til et hospital i Mølleløstien. Se: "Holocaust' anledning til hjælpeaktion", *Berlingske Tidende*, 02.03. 1979. (RB.) Berlingske Tidende udkom ikke den 3. marts.

²⁴⁶ "Hvorfor skete det?", *Berlingske Tidende*, 04.03. 1979. (Leder).

²⁴⁷ "Nazisten er hedningen i os alle", *Berlingske Tidende*, 04.03. 1979. (Henrik Stangerup).

Filmen skulle rejse fornyede spørgsmål i vor samtid om magtens ondskab og "ondskabens banalitet" (Hannah Arendt).²⁴⁸

Der blev dermed opfordret til diskussion af ondskab i sin egen tid. I debatten blev der imidlertid ikke fokuseret på danskernes kollektive erindring og rolle under besættelsen. Med serien blev Holocaust en realitet og vedkommende for de fleste danske tv-seere. 83 % af seerne fandt det vigtigt at vise *Holocaust*, og ikke mindre end 63.5 % af seerne fulgte med i serien.²⁴⁹ Gennem beretninger fra de overlevende fik læserne mulighed for at få kendskab til enkelte historier om jødernes lidelser. Eksempelvis kunne Olly Ritterbands personlige beretning om sin skæbne som overlevende fra Auschwitz og Bergen-Belsen læses i Berlingske Tidende.²⁵⁰ Sådanne beretninger sammen med tv-serien *Holocaust* gjorde jødeudryddelsen mere konkret, end det tidligere havde været.

Temaet blev således flyttet fra i februar måned 1979 at handle om det hensigtsmæssige i at vise *Holocaust* til i marts måned at handle om medansvaret for jødernes skæbne. Det var atter et udtryk for en øget bevidstgørelse og erindring af jødeudryddelsen.

5.3.4. Et mediefænomen uden baggrund?

Blot få skribenter havde kommenteret, at debatten ikke omfattede et dansk opgør med samarbejdet med den tyske besættelsesmagt under krigen, eller at samarbejdet med Tyskland foregik, mens udryddelsen af det jødiske folk var i gang. De omdiskuterede temaer var andre landes reaktioner på serien. Politiken havde således to indlæg om reaktionerne af *Holocaust* i Vesttyskland og Frankrig, og man kan stille sig undrende over, hvorfor disse artikler ikke kom ind på den danske reception af serien.

I Vesttyskland og Frankrig havde reaktionerne på *Holocaust* strakt sig over fortvivlet skyldfølelse i konfrontationen med nazismens forbrydelser og Frankrigs medskyld i tusinder af jødernes død i tyske kz-lejre.²⁵¹ Da danskerne havde set serien, blev det kommenteret således: "Og så begyndte TV-serien Holocaust. Vor tegner Peder Nyman forevige den forædte dansker med kaffen, kagerne og cigaren foran Krystalnatten og brændofret på skærmen."²⁵² Ironien i kontrasten mellem den velbjergede dansker og seriens tema om de jødiske ofre for nazismen afspejlede sig

²⁴⁸ "Hvorfor Holocaust?", *Berlingske Tidende*, 04.03. 1979. (Tage Taaning).

²⁴⁹ Lund 1980, ss. 56, 65. (Indland 2. og 17. april).

²⁵⁰ "Først nu kan hun tale om alle rædslerne", *Berlingske Tidende*, 04.03. 1979. (Else Cornelius).

²⁵¹ "Nazismen som ung mode", *Politiken*, 04.03. 1979. (Gitte Laustrøer), "Opgør om medskyld", *Politiken*, 04.03. 1979. (Dan Tschernia).

²⁵² "Set i ugen", *Politiken*, 04.03. 1979. (J.B. Holmgård).

tydeligt i dette citat, der implicit antydede seriens underholdende karakter gennem dens grusomme tema.

At jødeudryddelse ikke skulle gøres til underholdning blev også kommenteret i Politiken. I en omfattende artikel om Uri Yaari stod der at: "[...] vore oplevelser må ikke gøres til spændende underholdning, siger Holocaust-vidnet Uri Yaari."²⁵³ Et vigtigt aspekt ved de ovenstående citater er, at man gik væk fra at benytte ordet ragnarok for i stedet at anvende begrebet brændoffer som udtryk for jødernes skæbne. Det vil sige, at man benyttede sig af den græske betydning af begrebet fra det Gamle Testamente, hvor det hebraiske ord betyder brændoffer.²⁵⁴ Det var en tendens som også ses i andre indlæg i aviserne. I citatet af Uri Yaari ses det ligeledes, at begrebet Holocaust blev synonym med Uri Yaaris oplevelser.

Den kritiske holdning til serien gav til stadighed genlyd i debatten, mens andre udtrykte beundring og så temaet som oplysende for danskerne: "[...] det var godt, også vi fik set serien. Det havde manglet bare om ikke også danskerne kunne tale med om "Holocaust."²⁵⁵ Men fik serien debatten i gang således, at danskernes medansvar under krigen kom til debat? Ikke ifølge den kritiske Adolph Rastén. Han savnede et dansk opgør med fortiden under krigen, sådan som det var sket især i Vesttyskland og Frankrig:

"I Amerika, Tyskland, Frankrig og andre lande foregår efter 'Holocaust' en samfundspolitisk og moralsk stordebat om verdens medansvar og muliggørelsen af massakren på det jødiske folk. Skal 'Holocaust' gå i filmarkivet i TV-Huset uden et tilsvarende opgør på vore egne breddegrader?"²⁵⁶

Det var en interessant påpegning af, at Holocaust ikke førte til et dansk opgør og et medansvar for massedrabene på jøderne. Der blev debatteret i aviserne, men de temaer og diskussionsemner, der blev bragt op i Berlingske Tidende og Politiken, handlede ikke om danskernes egen fortid. Derimod var artiklernes omdrejningspunkter for marts måned præget af tv-mediets magt over publikum samt det pædagogisk forebyggende for fremtiden i at vise serien for derved at skabe mere oplysning om jødeudryddelsen.²⁵⁷ Berlingske Tidendes leder gjorde opmærksom på Danmarks eget forhold til mindretal og fordomme i den daglige omgang med udlændinge.²⁵⁸ En anden leder i samme dagblad beskæftigede sig med DR's vurderingskriterier. *Holocaust* havde jo medført dybgående reaktioner i

²⁵³ "Vi skulle igen lære at være mennesker", *Politiken*, 05.03. 1979. (Jens Branner).

²⁵⁴ Østergaard, *Den jyske historiker* nr. 90, 2000. s. 15.

²⁵⁵ "Virkeligheden var værre", *Berlingske Tidende*, 05.03. 1979. (Helge Steincke).

²⁵⁶ "Mediefænomen uden baggrund", *Berlingske Tidende*, 06.03. 1979. (Adolph Rastén).

²⁵⁷ "Eksemplet "Holocaust", *Berlingske Tidende*, 06.03. 1979. (Jens Kistrup).

²⁵⁸ "Det lille tyskerhad", *Berlingske Tidende*, 11.03. 1979. (Leder).

befolkningen da den endelig blev vist.²⁵⁹ Menneskerettighederne²⁶⁰ samt opfordring til debat om verden, var blot nogle af de temaer, der fulgte i kølvandet på *Holocaust*.

Der var et stort behov for oplysning efter *Holocaust*, og Politiken bragte et omfattende indlæg om J.B. Holmgårds personlige samling af litteratur om nazismen og SS. Her orienterede han om, hvad der var skrevet om jødeudryddelsen.²⁶¹ Tv-seriens tema blev også sat i kontekst med EF, og det blev diskuteret, hvordan man gennem denne institution sikrede demokratiet i Europa, for at undgå et nyt Ragnarok.²⁶² Bevidstgørelsen af mordet på jøderne betød, at et tabu var blevet brudt. Et eksempel på det var Bergit Forchhammer, som skrev en af de få indlæg, der handlede om fortrængningen af fortiden:

" I MORGEN vil jeg endevende skuffer og hylder, finde frem til gamle breve og dagbøger. Jeg vil anstrenge mig for at huske. Og ikke kun huske, men fortælle, skrive, advare! Til de 6 millioner jøder, der ingen gravsten fik, skal der bygges et mausoleum på min boghylde!"²⁶³

Skønt det kun var få skribenter, der som Bergit Forchhammer, erkendte sin fortrængning af fortiden, blev jødeudryddelsen alligevel tematiseret som et centralt led i debatten, der fulgte i kølvandet på *Holocaust*. Den indgik dog ikke som et hovedtema i danskernes nationale erindring, fordi erindringen om oktober 1943 stadigvæk stod stærkt i den kollektive bevidsthed om besættelsestiden.

5.4. Del-konklusion

Begrebet Holocaust som synonym for jødeudryddelsen kom i eftertiden til at betegne noget unikt. Men i perioden umiddelbart før og efter tv-serien blev ordet Holocaust kun sporadisk anvendt i den danske presse. Der skulle efter alt at dømme gå noget tid før ordet endelig fæstnede sig i offentlighedens bevidsthed. Holocaust blev først og fremmest oversat til Ragnarok og senere til brændoffer, som udtryk for jødernes skæbne under krigen.

Det væsentlige i debatten var fraværet af et dansk opgør om besættelsestiden. Det moralske aspekt i, at der var kendskab til jødeudryddelsen, mens samarbejdspolitikken med den tyske besættelsesmagt fortsatte, blev ikke et diskussionsemne i offentligheden. Havde danskerne fortrængt dette? Noget tyder på det, idet der ses en tendens til at fremme den nationale kollektive erindring om nøglefortællingen om oktober 1943.

²⁵⁹ "De standhaftige i TV", *Berlingske Tidende*, 12.03. 1979. (Leder).

²⁶⁰ "Grusomhed og passivitet", *Politiken*, 17.03. 1979. (Inge Kemp Genefke).

²⁶¹ "Her finder man viden om nazisme og folkemord", *Politiken*, 11.03. 1979. (J.B. Holmgård).

²⁶² "EF og filmen 'Holocaust'", *Politiken*, 11.03. 1979. (N.J. Thøgersen).

²⁶³ "Jeg har forsømt min vidnepligt", *Politiken*, 12.03. 1979. (Bergit Forchhammer).

I USA havde *Holocaust* bekræftet den jødiske identitet. Jødeudryddelsen var noget der berørte hele det amerikanske samfund, og det indgik som en del af den amerikanske historie.²⁶⁴ I Vesttyskland kunne man gå så langt som at sige, at *Holocaust* tv-serien var et vendepunkt i den tyske efterkrigstidshistorie hvad angik tyskernes opgør med fortiden. Debatten i Danmark klingede imidlertid hurtigt af og var ikke i nærheden af det, man så i USA og Vesttyskland. Der blev diskuteret, hvordan jødeudryddelsen overhovedet kunne ske. På den måde blev Holocaust nærværende i folks bevidsthed. Flere emner blev debatteret, men blot antydning af medansvar sås først, da der blev taget initiativ til Holocaustindsamlingen i Danmark. En konkret erkendelse af medansvar for jødeudryddelsen fik ikke central plads i den danske offentlighed, som det var tilfældet i udlandet. Diskussionen om jødeudryddelsen fremstod i højere grad som katalysator til at få diskuteret emner, der var nærværende i danskernes eget samfund og fremtid. Ikke desto mindre satte tv-serien ofrenes historie på dagsordenen og jødeudryddelsen blev således konkret og virkeliggjort. Men hvordan opfattes Holocaust i Danmark i nyere tid, og hvordan indgår det i den danske kollektive erindring?

²⁶⁴ Cole 1999, s. 14.

6. Erindringen om Holocaust i Danmark - national mindedag for Holocaust og andre folkedrab

Hvordan indgår Holocaust i den kollektive bevidsthed og erindring i Danmark, og ved vi nok om Holocaust i dag? En dansk undersøgelse i 2001 viste, at mange unge havde store huller i deres viden om det nazistiske regimes forbrydelser under krigen. Der er derfor god grund til at frygte en historieløshed blandt de yngre generationer i form af manglende kendskab til Holocaust og Anden Verdenskrig.²⁶⁵ Beslutningen om, via en national erindringsdag, at installere Holocaust i den kollektive bevidsthed har imidlertid været genstand for offentlig debat. Spørgsmålet er nemlig, om nationale erindringsdage kan øge bevidstheden og fastholde erindringen om Holocaust.

Årsdagen for den Røde Hærs befrielse af fangerne i den nazistiske tilintetgørelseslejr Auschwitz den 27. januar 1945, fastholdes som erindring om folkedrab i andre lande. Men også en del lande bruger denne årsdag til at mindes Holocaust. Siden 2003 har Danmark afholdt Auschwitz-dag den 27. januar som minde og temadag for Holocaust og andre folkedrab.²⁶⁶

Polen har benyttet dagen til at minde ofrene for Holocaust, men det er ikke en national mindedag. Holocaustmindedagen, Yom Hashoah, i Israel er lagt på den 27. dag i den hebraiske kalender, hvor både den jødiske katastrofe, og det jødiske heltemod samt modstand mindes. På dagen afholdes to minutters stilhed i hele Israel, hvor alle aktiviteter midlertidigt ophører.²⁶⁷

I Tyskland har den 27. januar siden 1996 været en national mindedag, Gedenkttag für die Opfer des Nationalsozialismus, en national mindedag til at fastholde erindringen og sikre mindet om ofrene for det nazistiske regimes forbrydelser.²⁶⁸ I Tyskland har mindedagen for nationalsocialismens ofre fået et konkret betydningsforhold i forhold til fx den danske Auschwitz-dag. Den tyske mindedag er mere end et minde om og symbol for Auschwitz. Det skyldtes at Tyskland har forpligtet sig at erindre om Auschwitz. Dermed har tyskerne taget ved lære af fortiden, hvad angår den politik, der lå bag det systematiske masse mord ved at have indført, at "Menneskets værdighed er ukrænkelig" i den første paragraf i den tyske forfatning. Dermed er det

²⁶⁵ En undersøgelse foretaget i Danmark 2001 mellem Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier og dagbladet Politiken om de unges kendskab og holdning til Holocaust viste store huller i de unges viden. De var usikre omkring omfanget samt baggrunden for forfølgelsen- og udryddelsen af jøderne. De unges viden byggede på film og tv. Imidlertid klarede de danske unge sig væsentlig bedre sammenlignet med en lignende svensk undersøgelse i 1997. www.dchf.dk/education_dk/holocaust_site/unges_viden_om_h2.html

²⁶⁶ Thomas Brudholm & Martin Mennecke, "Auschwitz under et tæppe af sne" i, Thomas Brudholm & Martin Mennecke (red.), *Erindringens fremtid. Auschwitz-dag i Danmark*, 2004, s. 19.

²⁶⁷ Young 1993, s. 271.

²⁶⁸ Lammers, *Noter*, 2002, s. 6, Brudholm & Mennecke i, *Erindringens fremtid. Auschwitz-dag i Danmark*, 2004, s. 16.

politisk blevet en konkret påmindelse om og advarsel for fremtiden om at sikre sig mod en gentagelse af historien.²⁶⁹

Beslutningen om at indføre Auschwitz-dagen i Danmark, blev i den offentlige debat et centralt emne med både fortalere og modstandere. Både akademikere og politikere skrev indlæg i dagbladene, men også mange læsere markerede deres personlige holdninger. Centralt i debatten stod Auschwitz-dagens indhold. Skulle den være en mindedag for Holocaust eller også indbefatte andre folkedrab fra det 20. århundrede. Hvilket navn ville være passende, hvilke ofre skulle mindes og hvad skulle erindres Og hvad betyder minde- og erindringsdage for bevidstheden om Holocaust og i den kollektive erindring? Det var nogle af de spørgsmål, der blev diskuteret i anledning af beslutningen om at indstifte en ny mindedag i Danmark. I den offentlige debat om Auschwitz-dagen og de problemstillinger det medførte vil være det følgende kapitels omdrejningspunkt samt spørgsmålet om, hvordan Holocaust indgår i Auschwitz-dagen og receptionen af den i offentligheden. Men først en kort introduktion til, hvordan Holocaust indgik i 1990'erne.

6.1. Holocaust i 1990'ernes Tyskland

Forskellige begivenheder var yderligere med til at sætte ofrene for det nazistiske regimes forbrydelser på den offentlige dagsorden. Dels havde tv-dramaet *Holocaust* gjort jødeudryddelsen mere konkret, som skildret i det foregående kapitel, og dels var centrale begivenheder efterfølgende med til at tematisere og konkretisere folkedrabet op gennem 1980'erne og 1990'erne.

De helt afgørende begivenheder var først og fremmest sammenbruddet i Østeuropa. Murens fald i Berlin i november 1989 og den senere forening af Øst- og Vesttyskland i 1990, betød en ny erkendelse og bevidstgørelse af nazismens forbrydelser. Østtyskland havde i den konstruerede koldkrigserindring ikke påtaget sig et ansvar for forbrydelserne eller erkendt folkemordet på jøderne. Det skyldtes, at Holocaust ikke indgik i konstruktionen af den Østtyske nationale erindring, hvor anti-fascismen som mytefortælling indgik som en vigtig del af Østtysklands statsdoktrin og legitimationsgrundlag. Østtyskland havde i den konstruerede erindring overvundet og udryddet nazismen og havde således intet med nazismen at gøre. Den del af fortiden hørte til Vesttysklands historie og erindring.²⁷⁰ Det var først i april 1990, at Østtyskland vedkendte sig ansvaret for Holocaust, og kort tid senere blev genforeningen af de to lande afgørende for, at nazismen blev

²⁶⁹ Karl Christian Lammers, "Erindring og erindringspolitik. Auschwitz i den nationale erindring i Tyskland" i, Thomas Brudholm & Martin Mennecke (red.), *Erindringens fremtid. Auschwitz-dag i Danmark*, 2004, s. 107.

²⁷⁰ Karl Christian Lammers, *Den delte erindring. Arven fra nazismen*, Nyborg, 12.09. 2002, s. 5. (MS), Lagrou, *Past and Present*, 1997, s. 215.

inddraget som et fælles ansvar. Gennem en bevidst erindringspolitik påtog det nye Tyskland sig ansvar for det nazistiske regimes forbrydelser. Erindringen om ofrene for Holocaust og nazismens andre forbrydelser blev således et centralt led i Tysklands nye selvforståelse, kollektive erindring og nationale identitet. Konkret betød det fx, at tvangsarbejdere under krigen fik mulighed for at modtage erstatninger. Ofrene for nazismen kom også i fokus gennem beslutningen om at opføre et nyt mindesmærke, Holocaust Denkmal (Mahnmahl für die ermordeten Juden) i centrum af Berlin. Det skulle fra 1990 udgøre et erindringssted for statslige forbrydelser og mindested for ofrene. Der blev også stillet nye og kritiske spørgsmål til fortiden gennem en stor mængde af litteratur, der handlede om jødeudryddelsen og det meget kontroversielle emne, den almindelige tyskers medvirken til folkedrabet under krigen. Gennem den nye erkendelse blev ofrene mindet og fastholdt i erindringen og i bevidstheden om den nazistiske stats politik.²⁷¹

I Tyskland kom der således en konkretisering og erkendelse af ofrene for nazismen. Men ofrene fik ikke kun en central placering i den tyske bevidsthed. I Danmark blev mennesket sat mere og mere i centrum, og opmærksomheden på ofrene for Holocaust blev øget i forskningen og i offentligheden.

6.2. Ny erindringskultur i Danmark

Den kolde krig var slut og dermed blev der plads til at se på begivenhederne under Anden Verdenskrig i en ny optik. I Danmark oplevede man en ny erindringskultur, da flere 50-års jubilæer blev markeret op gennem 1990'erne. Centralt for jubilæerne var en øget bevidsthed om at forsvare menneskerettigheder, demokrati og anti-nazisme. Det var staten, der tog initiativ til en iscenesættelse og jubilæum i anledning af 50-året af redningen af de danske jøder og for befrielsen. Ved førstnævnte jubilæum udtrykte statsminister Poul Nyrup Rasmussen budskab om at fastholde de værdier i nutiden, som redningen af de danske jøder var et udtryk for.²⁷²

I 1990'erne kom en mere intensiv omgang med Holocaust. Holocaust kom især i offentlighedens søgelys, da skandinaviske historikere tilsluttede sig udviklingen i udforskningen af jødeudryddelsen. Som følge af dette kom en større forståelse af Holocausts karakter i udforskningen og Holocaust fik en mere og mere central plads heri. Afgørende i den nye videnskabelige forskning

²⁷¹ Lammers, *Holocaustforskning i Tyskland før og efter 1989*, 2004, ss. 8-10. (MS), Lammers, *Erindringens fremtid. Auschwitz-dag i Danmark*, 2004, ss. 101-102.

²⁷² 50-års arrangementerne var for markeringen af den 9. april i 1990, 29. august og redningen af de danske jøder i 1993 og befrielsen i 1995. Bryld og Warring 1998, ss. 173-174.

var, at Holocaust ikke længere blot indgik i en national kontekst, men blev tematiseret som en forklaringsmodel for nationalsocialismens historie.²⁷³

I maj 2000 blev det vedtaget at oprette Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier (DCHF). DCHF's opgave var at foretage uafhængig udforskning af folkedrab for at forebygge gentagelser i fremtiden. De største opgaver blev undersøgelsen af den danske flygtningepolitik i årene forud for og under Anden Verdenskrig samt indsamling og publicering af alle kilder til redningen af de danske jøder i 1943.²⁷⁴ Formidlingen af viden om folkedrab var blevet helt centralt. Men havde indset at beskæftigelsen med dette i dansk historie var ret begrænset og ekspertisen i Danmark om folkedrab, lå meget spredt.. Derfor var det også DCHF, der stod som arrangør i forbindelse med afholdelsen af den første Auschwitz-dag i 2003. DCHF afholder fortsat Auschwitz-dagen, men centret har fået nyt navn. Fra den 1. januar 2003 blev DCHF en del af Dansk Institut for Internationale Studier, DIIS, Dansk Center for Internationale Studier og Menneskerettigheder, DCISM.²⁷⁵

Denmark fik et jødisk museum, der er tegnet af den berømte arkitekt Daniel Libeskind. Han havde også tegnet Det nye jødiske museum i Berlin. Museet i Danmark åbnede den 9. juni 2004, og viser jødisk liv i Danmark igennem 400 år. Libeskind tog udgangspunkt i det hebraiske ord Mitzvah, der kan tolkes som forpligtelse, dybfølt reaktion, engagement og god gerning. Ordet sættes således i relation til og symboliserer dermed historien om redningen af de danske jøder under besættelsen med aktiv hjælp fra de danske medborgere.²⁷⁶

Det øgede fokus på begivenhederne under Anden Verdenskrig i form af afholdelsen af jubilæerne i 1990'erne, de skandinaviske historikers tilslutning til udforskningen af Holocaust, oprettelsen af DCHF i 2000 og indstiftelsen af Auschwitz-dagen, har samlet set været medvirkende til at institutionalisere Holocaust og Anden Verdenskrig i den danske kollektive erindring og bevidsthed. Spørgsmålet er om erindringen om Holocaust fastholdes gennem denne erindringskultur?

²⁷³ Lammers, *Der Umgang mit dem Holocaust in Skandinavien nach 1945*, 2003, s. 13. (MS).

²⁷⁴ www.dCHF.dk/about_dk/om_dCHF.html

²⁷⁵ www.dCHF.dk/

²⁷⁶ www.mik.dk/Dansk_jodisk_museum.aspx

6.3. The Stockholm International Forum on Holocaust og Auschwitz-dagen

Afgørende for indførelsen af Auschwitz-dagen i Danmark var The Stockholm International Forum on Holocaust, som blev afholdt i Sverige i slutningen af januar 2000. Daværende statsminister Poul Nyrup Rasmussen var sammen med de andre deltagerlandes regeringsledere med til enstemmigt at vedtage Stockholm-deklarationen. Det internationale samfund forpligtede sig til at:

" [...] fastholde den frygtelige sandhed om Holocaust over for dem, som benægter den. Vi må styrke den moralske forpligtelse i vore folk og den politiske forpligtelse hos vore regeringer, for at sikre at fremtidige generationer vil kunne forstå grundene til Holocaust og reflektere over konsekvenserne."²⁷⁷ "Vi deler en forpligtelse til at mindes ofrene for Holocaust og ære dem som rejste sig imod den. Vi vil tilskynde til passende former for ihukommelse af Holocaust, inklusive en årlig Holocaust-mindede dag i vore lande."²⁷⁸

Det første initiativ til en institutionaliseret mindede dag var blevet taget. Folketingsmedlem Jann Sjursen fra det daværende Kristeligt Folkeparti fulgte op på dette løfte, og Poul Nyrup Rasmussen erklærede sin støtte hertil. Imidlertid blev det først i april 2002, at den nye regering med statsminister Anders Fogh Rasmussen i spidsen bekendtgjorde, at Danmark fremover skulle markere den 27. januar som Auschwitz-dag.²⁷⁹

Gennem Stockholm-konferencen påtog de europæiske lande sig et fælles ansvar. Det betød, at Holocaust ikke længere udelukkende var et tysk anliggende. Ønsket om at fastholde den kollektive erindring om Holocaust og gøre den til et fælles europæisk ansvar indgik i de europæiske landes "fælles værdier" for sammen at bestræbe sig på at forhindre en gentagelse. Årsagen for den stigende internationale interesse og bevidstgørelse af Holocaust skal ses i lyset af omfattende politiske og samfundsmæssige ændringer. Østeuropas sammenbrud var som tidligere nævnt en afgørende faktor, men også folkedrabene i det tidligere Jugoslavien og Rwanda spillede en central rolle. Imidlertid er det også ret væsentlig, at EU ønsker en skærpet bevidsthed om Holocaust. Ønsket om at holde fast i den kollektive erindring om Holocaust, placerer Holocaust i den europæiske bevidsthed, og er på den måde med til at danne en grundfortælling eller myte i EU.²⁸⁰ Det er erkendelsen af at Holocaust er sket, der er i fokus. Gennem erkendelsen af Holocaust er det håbet at forhindre, at noget lignende sker igen. Man ønsker at tage ved lære af fortiden.

Den 27. januar 2003 blev Auschwitz-dagen officielt afholdt for første gang i Danmark. Forinden havde der været mange beslutninger, der skulle tages. Hvad skulle dagen hedde, hvad skulle fokus være og hvad skulle den indeholde? Det var blot nogle af de overvejelser, der blev gjort.

²⁷⁷ Citeret efter Stockholm-erklæringen hos Poul Nyrup Rasmussen, "Hvis gentagelser skal forhindres..." i, Thomas Brudholm & Martin Mennecke (red.), *Erindringens fremtid. Auschwitz-dag i Danmark*, 2004, s. 63.

²⁷⁸ Citeret efter Stockholm-erklæringen hos Brudholm & Mennecke, 2004, s. 17.

²⁷⁹ Brudholm & Mennecke, *Erindringens fremtid. Auschwitz-dag i Danmark*, 2004, s. 17.

²⁸⁰ Østergaard, *Den jyske historiker*, 2000. ss. 18, 22.

Auschwitz-dagen var en ny udfordring i dansk sammenhæng, og derfor blev der trukket på erfaringerne fra andre lande som havde erindrings- og mindedage. Auschwitz-dagen fik navn efter den nazistiske udryddelseslejr Auschwitz i Polen, som blev befriet af sovjetiske tropper den 27. januar 1945.²⁸¹

Da Auschwitz symboliserer de uhyrlige lidelser, jøder men også sigøjnere, politiske fanger og krigsfanger m.fl. led i lejren samt hvad racistiske ideologier og totalitære regimers overgreb kan føre til. På dagen skal ofrene for folkedrab mindes, og der skal undervises og oplyses om Holocaust og andre folkedrab.²⁸²

6.4. Auschwitz-dagens fokus, navn og indhold

Auschwitz-dagen skulle altså have et bredt sigte og fokusere på Holocaust som det afgørende eksempel på folkedrab, men også inddrage andre folkedrab på årsdagen for befrielsen af Auschwitz. Auschwitz er synonym for forbrydelser mod jøder, men også andre offergrupper som sigøjnere, sovjetiske krigsfanger, politiske fanger m.fl. der blev ofre i Auschwitz-lejren. Heri lå begrundelsen for DCHF's bestyrelses valg af navnet, som skulle være dækkende for folkedrab i bred forstand. Imidlertid var et af kritikpunkterne, at Auschwitz for mange overvejende henviste til nazisternes forbrydelser på det jødiske folk, og de stillede sig derfor kritisk over for, om Auschwitz var en for snæver betegnelse for dagen.²⁸³

Formålet med den offentlige markering af folkedrab i form af Auschwitz-dagen skulle både være en dag, hvor ofrene for forskellige folkedrab mindes, men der skulle også være fokus på forbrydelserne, som det fremgik af Stockholm-erklæringen. Auschwitz-dagen skulle også benyttes til at oplyse og formidle viden om folkedrab for at forebygge og forhindre, at det kunne ske i fremtiden. Opmærksomheden på mekanismer, der sættes i gang forud for forfølgelser af bestemte befolkningsgrupper, tilfælde af racisme og folkemord skulle øges i vores eget samfund. Men også i andre samfund for at forhindre folkemord i yderste konsekvens – folkemord som fortsat i dag er en realitet. Samlet set indeholder dagen både ceremonielt og et højtideligt element. Men stadig er det

²⁸¹ Den 27. januar 1945 blev Auschwitz-Birkenau befriet af den Røde Hær. Synet, der mødte de sovjetiske styrker, var et lejr-kompleks med "blot" 9000 syge og afkræftede fanger. De fleste var blevet sendt ud på en døds-march dagene inden den Røde Hær ankom til lejren. En march hvor de fleste døde. Brudholm & Mennecke, *Erindringens fremtid. Auschwitz-dag i Danmark*, 2004, s. 15.

²⁸² www.folkedrab.dk/a-dag/Hvad_er_auschwitz-dag/

²⁸³ Brudholm & Mennecke, *Erindringens fremtid. Auschwitz-dag i Danmark*, 2004, ss. 18-20.

en temadag, hvor der bliver undervist om folkemord ud fra forskellige temaer, der skifter år for år.²⁸⁴

6.5. Auschwitz-dagen i den offentlige debat

Den internationale Holocaust- og folkedrabsforskning havde kun i begrænset omfang indgået i den danske offentlige debat og videnskabelige fortolkning. Ved at indstifte Auschwitz-dagen i Danmark ændrede dette sig. De spørgsmål, som havde afspejlet sig i den internationale forskning, indgik nu også i den danske debat. Nogle af spørgsmålene drejede sig om, hvorvidt Holocaust kunne indgå på linje med andre folkedrab, eller om Holocaust skulle ansues som et unikt fænomen.²⁸⁵

I den tidlige debat om Auschwitz-dagen i 2002 blev dagen genstand for forskellige betragtninger over, hvad den skulle indeholde, hvad man kunne erindre og mindes ved afholdelse en ny mindededag i Danmark. Debatten var præget af både positive og mere skeptiske røster om Auschwitz-dagens fokus og indhold. Et år forud for afholdelse af den første Auschwitz-dag, skrev Bent Melchior:

"Den skal ikke være en særlig jødisk mindededag. Den jødiske verden markerer mindet om Holocaust på andre dage. Holocaust drejer sig ikke kun om jøder, det er ikke et jødisk monopol. Elie Wiesel har formuleret det sådan, at vist var alle jøder forfulgt, men ikke alle forfulgte var jøder. [...] Endvidere vil jeg advare om en for ensidig tale om død og undergang. [...] Auschwitz-dagen skal for os og for kommende generationer repræsentere menneskets vilje til at overleve, menneskets ukuelige håb om en fremtid endog i en verden fuld af ondskab og udslettelse."²⁸⁶

Dagen skulle således have et pædagogisk sigte med budskabet om at holde fast i håbet om en fremtid med mindre ondskab i verdenen. Den skulle ikke markere noget særligt jødisk, men være en mindededag for de mange millioner ofre for folkedrab generelt og som advarsel til senere generationer. Men kan mindedage formidle dette budskab?

Traditionen med nationale erindringsdage har nogle problemer i Danmark. Eksempelvis den nationale mindededag den 4. maj for Danmarks befrielse, hvor traditionen med levende lys i vinduerne, efterhånden ikke er bedrevet af ret mange.²⁸⁷ Hvad betyder mindedage for danskerne, og har de brug for flere mindedage og til hvilket formål? Er det et faktum, at glemslen ligger og truer erindringen om fortiden? Eller kan man benytte nogle værdier fra dengang i dag til at bekæmpe de mekanismer, der truer bestemte befolkningsgrupper. Et bud herpå kunne være, at Auschwitz-dagen kunne være en ny linje i kampen mod højreekstremismen i Europa. Med den begrundelse ville det

²⁸⁴ Brudholm & Mennecke, *Erindringens fremtid. Auschwitz-dag i Danmark*, 2004, s. 21.

²⁸⁵ Brudholm & Mennecke, *Erindringens fremtid. Auschwitz-dag i Danmark*, 2004, s. 24.

²⁸⁶ "Bevar Holocaustcentret", *Berlingske Tidende*, 26.01. 2002. (Bent Melchior).

²⁸⁷ Niels Arne Sørensen, "Er en dansk Auschwitz-dag overhovedet en god ide?" i, Thomas Brudholm & Martin Mennecke (red.), *Erindringens fremtid. Auschwitz-dag i Danmark*, 2004, s. 83-85.

være vigtigt for Danmark at tilsluttede sig denne markering mod antisemitisme og folkedrab: "Flere andre europæiske lande benytter allerede 27. januar som mindedag for det systematiske folkemord på jøderne, så det er på tide, at Danmark tilslutter sig denne markering" skrev redaktør Per Knudsen i *Politiken*.²⁸⁸ Men hvordan sikrer man sig mod en højredrejning, antisemitisme og folkedrab? Og hvordan sikrer man, at Auschwitz-dagen ikke blot bliver en mindehøjtidelighed på Christiansborg? Otto Rühl, lektor og undervisningskonsulent ved Dansk Center for Holocaust-og Folkedrabsstudier, og Folketingsmedlem Jann Sjursen udtrykte følgende:

"Vi var flere, Jann Sjursen og undertegnede, der argumenterede kraftigt for, at dagen i Danmark ikke "blot" skulle være en højtidelighed på Christiansborg eller på Københavns Rådhus. Det var vigtigt – hvis dagen skulle have nogen betydning – at også skoler og universiteter blev inddraget. Og det var vigtigt, at det ikke "blot" blev en "mindedag" – det skulle også være en dag, der advarede og pegede fremad."²⁸⁹

Der var en bred enighed om, at dagen skulle forebygge og forhindre fremtidige folkedrab. Auschwitz-dagen skulle dermed gøres til mere end blot en mindedag. Man var meget opmærksom på, at dagen ikke blev en iscenesat og samtidig tom politisk højtidelighed. Imidlertid ændrede den offentlige debat karakter og diskussionen om hvilke grupper af ofre der skulle mindes blev det nye omdrejningspunkt. Nogle kritiserede pegede på, at de jødiske ofre fik for meget plads i forhold til fx ofrene for kommunismen. Og dermed trængte spørgsmålet sig på, hvilke ofre der skulle mindes på Auschwitz-dagen:

"De, der er meget optaget af nazisternes jødeudryddelser, søger at få gjort 27. januar – dagen for de allierede soldaters åbning af udryddelseslejren Auschwitz – til en art europæisk mindedag. Hvis antallet af dræbte skal være afgørende, må der indstiftes fem mindedage for kommunismens ofre."²⁹⁰

Flere var af den holdning, at ofrene for kommunismen spillede en for lille rolle i danskernes bevidsthed, sammenlignet med ofrene for nazismen. Men den ene offergruppe behøvede vel ikke udelukke den anden på Auschwitz-dagen? Eller kunne dagen rumme erindringer om alle ofre for folkedrab?

Det mente historikeren Claus Bryld ikke. Han havde en skeptisk holdning over for mindedage generelt og kunne ikke se nytten i at afholde offentlige mindedage, med mindre der blev stillet selvkritiske og klare politiske kriterier og mål på dagen. I en kronik argumenterede han for, at en mindedag alligevel ikke kunnen rumme alle erfaringer og erindringer, og derfor lurede faren for, at Auschwitz-dagen i værste fald kunne gå hen og blive tom ritualisering:

²⁸⁸ "4. maj", *Politiken*, 04.05. 2002. (Per Knudsen).

²⁸⁹ "Auschwitz-dagen", *Berlingske Tidende*, 13.09. 2002. (Otto Rühl).

²⁹⁰ "Bogdebat: Opret center for klassesdrabsstudier", *Politiken*, 07.12. 2002. (Jørgen Grimstrup).

”En Auschwitz-dag er udmærket, men dens betydning vil blive helt afhængig af, hvad man lægger i den. Og med officiel indblanding, statsministertale, kongefamilien på første række osv. – dvs. en iscenesættelse uden politiske diskussioner med nutidigt perspektiv ud over det mest almene – så må man forvente, at den vil blive en mindedag, som mindedage plejer at være. Hvis den skal betyde noget, må det vise sig i praksis, f.eks. over for flygtninge og forfulgte i nutidens verden.”²⁹¹

Claus Brylds pointe, om faren for at dagen kunne blive en tom ritualisering uden politiske krav og mål, er vigtig i debatten om hvilken betydning, der skulle ligge i den kommende Auschwitz-dag. Andre indlæg i Berlingske Tidende og Politiken var i højere grad præget af hvorvidt ofre for Holocaust som noget særligt skulle markeres. Ønsket om, at det skulle være en advarsel for fremtiden for at forhindre folkemord gennem undervisning samt at give håb for fremtiden, var nogle af de synspunkter, der blev fremhævet i den offentlige debat. Auschwitz-dagen skulle være en markering mod antisemitisme og mod højredrejningen i Europa. Man gjorde sig bevidst om, hvad det var man skulle erindre, for at undgå at Auschwitz-dagen ikke blev et iscenesat ritual og dens budskab glemt for de fleste.

6.5.1. Offentlig panel-debat forud for den første officielle afholdelse af Auschwitz-dagen

Godt to uger inden afholdelsen af den første officielle Auschwitz-dag blev der afholdt en panel-debat arrangeret af det daværende Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier.

Paneldeltagerne var historiker Niels Arne Sørensen, filosofi-professor Peter Kemp og tidligere overrabbiner Bent Melchior. Eftermiddagens overvejelser og bud på, hvad meningen med Auschwitz-dagen skulle være, adskilte sig ikke markant fra debatten beskrevet i det foregående afsnit. Peter Kemps holdning var, at vi mindes for at hindre gentagelsen af det frygtelige, og for at andre ikke skal opleve det samme og vi skal huske ofre for ofrenes skyld. Bent Melchior mente, at en Auschwitz-dag ville ramme hele Europa. Ved en Holocaust-dag ville det mere være for individuelle lande. Han mente, at Holocaust var et jødisk anliggende, men ikke kun et jødisk anliggende.

Det mest afvigende indslag i panel-debatten var Niels Arne Sørensen, som hævdede, at mindedage ikke er den bedste måde at erindre på. Han nævnte Danmarks fem nationale mindedage som eksempler. Med Auschwitz-dagen som minde for Holocaust og andre ofre for folkedrab havde Niels Arne Sørensen svært ved at se den tætte binding til den danske befolkning, og spurgte om Holocaust er noget dansk? Han fortalte, at det i Danmark er heltehistorien, der er det opløftende element. Det at det ikke lykkedes at myrde de danske jøder. Og han fortsatte:” I Danmark har man

²⁹¹ ”Efter Auschwitz”, *Politiken*, 22.12. 2002. (Claus Bryld).

ikke Holocaust og folkedrab tæt på sig." Niels Arne Sørensen's konklusion var, at det krævede omtanke at lave en Auschwitz-dag i Danmark, fordi danskerne ikke har de samme bindinger, som man har i andre lande. Sin kritiske holdning overfor nationale mindedage til trods betonedede han nødvendigheden af at skabe rammer for at diskutere bødlerens rolle i forhold til, hvordan ganske almindelige mennesker bliver udøvere af folkedrab.

Kritikken af Niels Arne Sørensen's udmelding var, at Danmark havde en andel i Holocaust, fx ved afvisningen af de tyske jødiske flygtninge, der forsøgte at få ophold i Danmark allerede fra 1933 og især efter 1938. Danmark afviste de flygtende, hvilket betød døden i udryddelseslejrene for mange. På baggrund af dette havde Danmark en andel i Holocaust, og derfor var det netop aktuelt at afholde en Auschwitz-dag i Danmark. Niels Arne Sørensen's pointe var at fremhæve bødlerne, uden at glemme ofrene.²⁹²

Men vedkommer erindringen om Holocaust og folkedrab ikke Danmark, fordi vi ikke, som Niels Arne Sørensen påpegede, har samme bindinger til Holocaust og folkedrab, som man har i andre lande? Nødvendigheden i mindedagen er, at der fortsat er mange steder i verden, hvor der foregår folkedrab og de mest grusomme forbrydelser mod menneskeheden. Auschwitz-dagens mål er at formidle kendskabet til folkedrab for at forebygge gentagelser i fremtiden. Det er vigtigt for danskerne at få mere kendskab til, også selvom Danmark ikke har haft Holocaust tæt på sig. Det er imidlertid afgørende at opstille faste mål og stille politiske krav til gavn for flygtninge og forfulgte i vores samfund i dag, som Claus Bryld foreslog det. Om danskerne har bindinger til Holocaust og folkedrab eller ej, er det vigtigt at udbrede kendskabet til det - både for unge og ældre i vores samfund. Auschwitz-dagen er blot en måde at gøre det på.

6.5.2. Betragtninger over politiske forpligtelser og erindringen om ofrene

Det politiske initiativ bag indstiftelsen af Auschwitz-dagen førte til debat, men diskussionen handlede fortsat også om, hvilke ofre der skulle mindes på Auschwitz-dagen:

"Men at det også er en grumset, politisk-taktisk baggrund for indstiftelsen af Auschwitz-dagen, gør den ikke mindre vigtig. Hvis den vel og mærke bruges til det rigtige, nemlig at erindre i ærbødighed, og til at bringe viden til de uvidende, så de kommer til at vide, at der er noget at erindre. Og måske når vi en dag så vidt, at også ofrene for kommunismen får en mindedag. Dog bliver det næppe de europæiske socialdemokrater, der tager initiativet."²⁹³

Fordi der lå et politisk initiativ bag indstiftelsen af Auschwitz-dagen, blev bestræbelsen på at forhindre gentagelser af folkedrab i fremtiden ikke mindre vigtig af den grund. Men hvordan kan

²⁹² Dansk Udenrigspolitisk Institut, Nytorv 5, København (kl. 16.00-18.00). Paneldebat om den kommende Auschwitz-dag den 27. januar 2003 med deltagelse af Niels Arne Sørensen, Peter Kemp og Bent Melchior.

²⁹³ "Pligten til at erindre", *Berlingske Tidende*, 27.01. 2003. (Claes Kastholm Hansen).

man forhindre racediskrimination og forfølgelse af bestemte folkegrupper? Og hvordan kan erindringen indgå i den kollektive bevidsthed, således at vi ikke "blot" mindes for at minde, men for at tage ved lære af fortidens mest grusomme sider?

Et af de afgørende bidrag i dette spørgsmål kom fra historiker Karl Christian Lammers, som argumenterede ud fra det betydningsforhold, Tyskland har givet dagen.²⁹⁴ I Tyskland er mindedagen den 27. januar mere end et minde om Auschwitz. Dagen er nemlig blevet et uundværligt element i det nye Tysklands selvforståelse og identitet. Det er indskrevet i den tyske forfatning, at: "Menneskets værdighed er urørlig, ukrænkelig. Det er enhver statslig magts forpligtelse at agte og beskytte den." Karl Christian Lammers skrev i en kronik: "Det er forpligtelsen til at respektere denne ukrænkelige værdighed, som tysk politik påtager sig, når den mindes ofrene for nazismens menneskeforagt og forbrydelser mod mennesket."²⁹⁵ Karl Christian Lammers gav udtryk for, at forpligtelsen til at fastholde Auschwitz som symbol, til at erindre menneskets ukrænkelige værdighed og ret til at bestemme over sit eget liv, manglede i den danske debat om. Argumentet var ikke blevet fremført tidligere i debatten, og derfor var Karl Christian Lammers ikke enig i, at Danmark absolut skulle have en Auschwitz-dag:

"Det er ikke tilstrækkeligt at gøre det i den internationale solidaritets navn eller fordi, stater ønsker at mindes og advare mod folkedrab – sådan som det er lagt frem, forekommer det at være et forslag til erindring eller minde uden historisk hukommelse. En dansk erindringsdag må forbindes med noget konkret og aktuelt, gerne i dansk historie, dansk nutid og danskernes eksistens."²⁹⁶

Karl Christians Lammers forslag går ud på at fastholde en politisk forpligtelse ved at indskrive menneskets urørlige og ukrænkelige værdighed. Forslaget er et af de mere konkrete i debatten om Auschwitz-dagen, man kunne tage til efterretning, og som ville gøre Auschwitz-dagen til mere end en dag hvor man mindes.

På Auschwitz-dagen 2003, havde Politiken et 16 siders tillæg om ofre for folkedrab og germingsmænd som ofre. Forsiden var præget af et billede af en stor bunke med slidte sko i alle størrelser. Billedet taler for sig selv. Temaet var folkemord og ca. halvdelen af tillægget handlede om Holocaust. I Politikens leder fokuserede man ligeledes på ofrene for det nazistiske regime; jøder, sigøjnere, handicappede, homoseksuelle, socialdemokrater, liberale, kunstnere, russiske og polske soldater, Jehovas Vidner og såkaldte "asociale individer." Med udgangspunkt i ofrene var

²⁹⁴ Den tyske præsident Roman Herzog besluttede at gøre 27. januar til mindedag for nationalsocialismens ofre. Siden 1997 har den tyske Forbundsdag højtideligholdt den 27. januar. Mindedagen i Tyskland hedder ikke Auschwitz-dag, men Mindedag om nazismens ofre.

²⁹⁵ "Auschwitz må ikke udvandes", *Information*, 27.01. 2003. (Karl Christian Lammers). På grund af at KCL's argument er vigtig i debatten, har jeg benyttet kronikken fra *Information*.

²⁹⁶ "Auschwitz må ikke udvandes", *Information*, 27.01. 2003. (Karl Christian Lammers).

temaet for artiklen folkemord og gjorde opmærksom på det 20. århundredes grusomme historie. Den centrale budskab var, at vi burde huske i stedet for at glemme samt at i dag skulle vi lære af historien:

"[...] dagen i dag er en passende anledning til at erindre om, at det 20. århundrede er brolagt med blodige ideologiske eksperimenter. Som sådan er Auschwitz symbolet på en kollektiv menneskelig tragedie, som vi altid bør huske på. Glemsomhed er bødlernes bedste allierede."²⁹⁷

I Politikens særtillæg blev Holocaust fremhævet og tematiseret som noget unikt, fordi det var det mest konsekvente forsøg på at gennemføre et systematisk masse mord på alle medlemmer af en bestemt religiøs race. Imidlertid indgik Holocaust på linje med andre folkemord i særtillægget, men der var fokus på ofrene, ofre for folkedrab og udøverne af folkedrab som ofre.

Den første officielle Auschwitz-dag blev vel overstået. Den var blevet afholdt med en temadag på Københavns Universitet med 11 forskellige workshops. 300 gymnasieelever havde deltaget i arrangementet med emner som etnisk udrensning, nazisme, kommunisme og flygtningepolitik. Eleverne kunne debattere og høre nærmere om hvad der lå bag nazisternes had mod jøderne, og hvorvidt Holocaust kunne have foregået i Danmark. Auschwitz-dagen blev også markeret om aftenen på Københavns Rådhus med 1000 inviterede gæster, hvor bl.a. stats- og udenrigsministeren og overlevende ofre for Holocaust og andre folkedrab holdt taler. Det var et arrangement iscenesat af instruktøren Peter Langdal, hvor også Prins Joakim deltog.²⁹⁸ Med udgangspunkt i Claus Brylids overvejelser rejser der sig et spørgsmål: Var Auschwitz-dagen allerede blevet en iscenesættelse uden politiske diskussioner med nutidigt perspektiv ud over det mest almene?

6.5.3. Erindringen om Holocaust på Auschwitz-dagen

Hvordan indgik Holocaust i Auschwitz-dagen, og hvilken vægt blev der lagt på mordet på det jødiske folk i den offentlige debat? Bent Melchior var som tidligere citeret, en af dem der i 2002 talte for, at dagen ikke blot skulle markere mindet om Holocaust, fordi den jødiske verden allerede markerede mindet om Holocaust på andre dage.

Jaques Blum og Eva Bøggild havde imidlertid en anden holdning end Bent Melchior. De mente, at Holocaust kunne komme til at stå i skyggen af andre folkemord og udtrykte deres bekymring i deres bidrag til debatbogen *Erindringens Fremtid*. De var opmærksomme på, at det jødiske og altså Holocaust blev nedtonet på Auschwitz-dagen, og at Holocaust ikke blev fremhævet som noget unikt. De gav flere eksempler herpå. Ved mindehøjtideligheden på Københavns Rådhus den 27.

²⁹⁷ "Mørkets hjerte. Glem ikke Auschwitz", *Politiken*, 27.01. 2003. (Leder).

²⁹⁸ 27-1 programfolder, 2003, Bagsiden.

januar 2003 stillede de sig kritiske over for om der blev favnet for vidt. Der var bl.a. vidneudsagn fra Auschwitz og Bosnien samt indslag af afrikanske trommesoloer. Blums og Bøggilds stillede spørgsmål ved, om man mistede fokus, og om dagen blev udvandet, ved at favne så vidt. De frygtede også, at ofrene for Holocaust i fremtiden vil indtage en mindre plads.²⁹⁹

For at finde svar på dette analyserede de to forfattere også den offentlige debat. Det mest iøjnefaldende i deres gennemgang af indlæggene var pointeringen af, at Auschwitz-dagen ikke alene skulle handle om Holocaust, og dermed ikke skulle indgå som det særlige folkemord, det var. I deres bidrag skrev de: "Den oftest benyttede forklaring på, hvorfor Auschwitz-dagen skulle dreje sig om andet end Holocaust, var, at Auschwitz ville komme til at "stå i vejen" eller "fylde for meget" i forhold til den opmærksomhed, som andre rædsler, folkedrab, etniske udrensninger og masse mord fortjente."³⁰⁰

Der var også skribenter i pressen, som var kritiske over for valget af mindedagens navn Auschwitz fordi: "[...] det medvirkede til at flytte den uønskede fokusering på Holocaust over til folkedrab i almindelighed, og væk fra jøder og over på også andre folkeslag og befolkningsgruppers lidelser." Begge forfattere var dog ikke i tvivl om, at de mange indslag i debatten om Auschwitz-dagen gav deres bidrag både ud fra interesse og medfølelse for de mange millioner af mennesker, der er og var ofre for andre menneskers grusomheder.³⁰¹

I min undersøgelse er jeg også stødt på tilsvarende tendens, som de to forfattere udtrykte. Jeg mener dog, at det skal ses i lyset af, at man netop i Danmark fra begyndelsen har: "[...] modificeret Stockholm-erklæringens prioritering af Holocaust og i stedet valgt at fokusere på Holocaust som et – om end afgørende – eksempel på folkedrab."³⁰² Ønsket om at gøre dagen til en folkedrabsdag med en global horisont er også det budskab, flere skribenter har taget afsæt i. Dermed har de givet udtryk for, at dagen skal rumme Holocaust, men også andre folkedrab.

Men det er da bekymrende når statsminister Anders Fogh Rasmussen i sin tale ved den første officielle afholdelse af Auschwitz-dagen på Københavns Rådhus i eksemplerne på folkedrab, ikke nævnte folkedrab på det jødiske folk.³⁰³

²⁹⁹ Jacques Blum & Eva Bøggild, "Du skal ikke tro, at Holocaust var noget særligt" i, Thomas Brudholm & Martin Mennecke (red.) *Erindringens fremtid. Auschwitz-dag i Danmark*, 2004, s. 147.

³⁰⁰ Blum & Bøggild, *Erindringens fremtid. Auschwitz-dag i Danmark*, 2004, ss. 148-149.

³⁰¹ Blum & Bøggild, *Erindringens fremtid. Auschwitz-dag i Danmark*, 2004, s. 151.

³⁰² Brudholm & Mennecke, *Erindringens fremtid. Auschwitz-dag i Danmark*, 2004, s. 20.

³⁰³ Blum & Bøggild, *Erindringens fremtid. Auschwitz-dag i Danmark*, 2004, s. 160, Statsminister Anders Fogh Rasmussens tale på Københavns Rådhus ved Auschwitz-dagen den 27. januar 2003, *Det talte ord gælder*, Se: www.stm.dk/Index/dokumenter.asp

6.5.4. Undervisning og oplysning om folkemord på Auschwitz-dagen 2004

Nødvendigheden af Auschwitz-dagen blev igen taget op til overvejelse i pressen. En uge før den anden officielle afholdelse af Auschwitz-dagen blev der stillet spørgsmålet i et indlæg i *Berlingske Tidende*: "Hvad tjener en sådan diffus mindededag til?"³⁰⁴ Skribentens argumentation byggede på, at i stedet for en mindededag burde man fokusere på historieundervisning: "Her hjælper kun kontinuerlig, solid og nøgtern historieundervisning, og vi har pådraget os et stort og grimt ansvar ved at forholde flere årtiers unge den historieundervisning."³⁰⁵

Auschwitz-dagen blev dog afholdt på skoler, gymnasier og kommuner landet over med undervisnings- og mindearrangementer. Der blev undervist i temaet "tilskuer eller beskytter," som temamæssigt adskilte sig fra 2003. I 2004 var det blevet besluttet at sprede sig ud over hele landet og afholde workshops i byerne København, Roskilde, Odense, Århus, Esbjerg og Ålborg. Der blev rejst spørgsmål som handlede om de etiske spørgsmål og dilemmaer i forbindelse med folkedrab, hvor eleverne kunne overveje deres eget ansvar. Ville man selv være tilskuer eller beskytter?³⁰⁶

Afholdelsen af de forskellige workshops i de seks store byer i Danmark var naturligvis ikke det samme som en kontinuerlig historieundervisning. Imidlertid kunne eleverne lade sig inspirere ud fra de problematikker, der bliver rejst i forbindelse med folkemord. De kunne arbejde videre med temaet folkemord på deres respektive skoler samt inddrage det i historieundervisningen. Men argumentet om en kontinuerlig historieundervisning i folkedrab var væsentlig fordi emnet i den offentlige debat og den videnskabelige forskning har været af begrænset størrelse i Danmark. Auschwitz-dagen, om man så synes den er diffus eller ej, kunne i fremtiden give anledning til at skolerne vil undervise i Holocaust og folkemord.

Politikens leder dagen efter Auschwitz-dagen gjorde spørgsmålet, om ansvaret for folkemord bliver en abstraktion, til det centrale fokus. Lederne rettede opmærksomheden på Europas historie med Holocaust: "Hvis vi nu koncentrerede os om Auschwitz og dermed arbejdede med at forstå hvorfor og især hvordan vi skal sikre, at den katastrofe, eller rettere bare forspillet og optakten til den, aldrig igen skal overgå Europa, kunne vi måske samtidig opbygge et politisk beredskab, der gjorde det til en selvfølge, at en sådan umenneskelighed heller ikke må ramme andre kontinenter."³⁰⁷ Atter var de mest markante synspunkter, at undervisning og oplysning er vigtig for

³⁰⁴ "Mindedagens ulidelige lethed", *Berlingske Tidende*, 24.01. 2004. (Kastholm).

³⁰⁵ "Mindedagens ulidelige lethed", *Berlingske Tidende*, 24.01. 2004. (Kastholm).

³⁰⁶ Afdelingen for Holocaust- og Folkedrabsstudier havde i samarbejde med historiske institutter på landets universiteter arrangeret mindededagen. De mange workshops havde forskellige emner på programmet for ugen, der skulle markere Auschwitz-dagen. Brudholm & Mennecke, *Erindringens fremtid. Auschwitz-dag i Danmark*, 2004, s. 23.

³⁰⁷ "Folkemord", *Politiken*, 28.01. 2004. (Leder).

ikke at opleve gentagelser samt at skabe politiske mål og rammer for at hindre folkemord i fremtiden. Folkemord må ikke blive en abstraktion, men noget man straks politisk reagerer overfor og søger for at undgå.

Diskussionen, om hvilke ofre der skulle mindes, kom også til udtryk i Peter Wivels anmeldelse af debatbogen *Erindringens fremtid. Auschwitz-dag i Danmark*. Han tog udgangspunkt i Auschwitz og dermed fokuserede på Holocaust. Peter Wivel fremhævede statsminister Anders Fogh Rasmussens tale på mindedagen i 2003, hvor Auschwitz ifølge Jacques Blum og Eva Bøggild, fortonede sig på sidelinjen blandt andre folkemord og overgreb andre steder end i Auschwitz: "Med denne udenomssnak, vil man skaffe sig et såkaldt alibi," skrev Peter Wivel og opfordrede til at begynde med sig selv og fokusere på Holocaust. Han fremhævede Jacques Blum og Eva Bøggilds argumentation om at: "[...] tage Auschwitz på os i stedet for at lede efter alibier." Altså at tage udgangspunkt i Auschwitz og Holocaust, fordi det er det 20. århundredes værste forbrydelse.³⁰⁸

Nedtones Holocaust ved også at fokusere på og inddrage andre folkemord og samtidig tage udgangspunkt i Holocaust? Det mener jeg ikke, men det er nødvendigt til hver Auschwitz-dag, at gøre sig klart at udgangspunktet skal være konkret, således at menneskets værd er i centrum så det ikke bliver en mindedag med statslig iscenesatte tomme ritualer og politisk retorik.

6.5.5. Holocaust i fremtidens erindring

Temaet på Auschwitz-dagen i 2005 var gerningsmænd. Der var fokus på de mennesker, der begik forbrydelserne eller på anden vis gjorde sig medskyldige i folkedrab.³⁰⁹ Men hvor stor en del af de 18 workshops handlede om gerningsmænd under Holocaust? Det gjorde seks workshops, hvoraf fire af dem alene omhandlede gerningsmænd under Holocaust og i to af dem indgik emnet om gerningsmænd under Holocaust som en del af flere emner om gerningsmænd. I alt udgjorde temaet om gerningsmænd under Holocaust således en lille tredjedel.

At Holocaust ikke fik mere plads sammenholdt med at man vil: "[...] fokusere på Holocaust som et – om end afgørende – eksempel på folkedrab"³¹⁰ var således ikke tilfældet på Auschwitz-dagen 2005. Holocaust spillede en meget lille rolle i beskæftigelsen med det 20. århundredes folkemord på denne Auschwitz-dag. Der blev ikke primært taget afsæt i Holocaust, og der blev ikke

³⁰⁸ "Intet alibi for Auschwitz", *Politiken*, 31.01. 2004. (Peter Wivel).

³⁰⁹ www.folkedrab.dk/a-dag/workshop/ Afdeling for Holocaust- og Folkedrabsstudier ved Dansk Institut for Internationale Studier (DIIS), havde igen i år taget udgangspunkt i en workshoprække, der blev afholdt i samarbejde med historieinstitutterne på universiteterne i Ålborg, Århus, Esbjerg Odense, Roskilde og København, hvor elever og lærere fra Danmarks ungdomsuddannelser kan tilmelde sig dagens arrangementer

³¹⁰ Brudholm & Mennecke, *Erindringens fremtid. Auschwitz-dag i Danmark*, 2004, s. 20.

givet meget opmærksomhed på Holocaust som noget unikt, hvilket fremgik af oversigten over workshops.³¹¹ Blot en enkelt workshop drog det systematiske masse mord på det jødiske folk ind i det, der skulle være workshoppenes omdrejningspunkt; om danske mænd på østfronten og i de tyske koncentrationslejre.

Ofrene for Holocaust på Auschwitz-dagen fyldte heller ikke meget, og fik ikke meget plads sammenlignet med andre folkedrab. Hvis man ser tilbage på tilslutningen til Stockholm-erklæringen og det møde, som Europarådets undervisningsministre den 18. oktober 2002 afholdte i Strasbourg, virkede Holocaust meget nedtonet. På mødet vedtog man en erklæring om indstiftelse af en: "Day of Remembrance of the Holocaust and for the prevention of crimes against humanity." Ved Stockholm-erklæringen og Europarådets vedtagelse var intentionen at Holocaust skulle indgå som det eneste tema og ikke blot som et udgangspunkt for en mindedag.³¹² Auschwitz-dagen i Danmark blev imidlertid ikke afholdt i overensstemmelse med disse vedtagelser.

Men gør det noget, at Auschwitz-dagen favner så vidt og ikke "blot" beskæftiger sig med Holocaust og Holocaust som noget særligt? Som jeg har vist i eksemplerne i dette speciale, har jødeudryddelsen og det, der senere blev kaldt Holocaust stået i skyggen af mange andre begivenheder under Anden Verdenskrig. Nu da der efter så mange år er kommet en erindringsdag, hvor der er mulighed for at oplyse om Holocaust, burde man benytte Auschwitz-dagen til at tematisere og formidle Holocaust som noget unikt og give mere plads til det. Auschwitz-dagen kan rumme Holocaust og andre folkedrab, men Holocaust burde i mine øjne indgå mere markant og for eksempel også tage afsæt i danske forhold under besættelsen, som ikke er blevet belyst tilstrækkeligt.

Auschwitz-dagens nødvendighed for at forhindre fremtidige folkemord er meget væsentlig. Verden er ikke fri for systematisk vold og folkemord. Mennesker bliver fortsat krænket. Men for at forebygge og undgå dette i fremtiden skal der mere til end mindedage til. Der skal konkrete, politiske mål og krav til.

³¹¹ www.folkedrab.dk/a-dag/workshop/oversigt/ Emnerne for de 18 workshops spændte fra gerningsmænd under Guatemalas borgerkrig, kvinder som gerningsmænd, læger som gerningsmænd, gerningsmænd i Rwanda, gerningsmænd under Stalins styre, unge gerningsmænd i Cambodja, gerningsmænd i Bosnien, gerningsmændenes psykologiske univers, kz-fanger som gerningsmænd, gerningsmændene i Saddam Husseins folkemord på kurderne, almindelige mennesker som gerningsmænd under påvirkning af propagandafilm, Genève-konventionen om beskyttelse af fjenden, tilgivelse af et familiemedlem som deltager i folkemord, om mediernes rolle i folkemordet i Rwanda, om gerningsmænd der lever på fri fod, som har begået forskellige folkedrab, gerningsmændene efter et folkemord og hvad man skal stille op med dem, gerningsmænd i Bosnien og til sidst om danske SS-mænd.

³¹² Blum & Bøggild, *Erindringens fremtid. Auschwitz-dag i Danmark*, 2004, ss. 157,158.

6.6. Del-konklusion

Beslutningen om at indføre Auschwitz-dagen og dermed installere Holocaust i den kollektive bevidsthed og erindring rejser spørgsmålet om, hvorvidt mindedage kan øge bevidstheden og fastholde erindringen om Holocaust. Som Auschwitz-dagen 2005 afspejlede, blev Holocaust ikke fastholdt og erindret, som det oprindeligt var tiltænkt.

Imidlertid har Auschwitz-dagen en afgørende værdi i formålet om at oplyse og formidle om Holocaust og andre folkedrab for at fastholde den historiske hukommelse i den kollektive erindring. Problemet er, at Auschwitz-dagens budskab kun når ud til meget lille gruppe mennesker. Efter alt at dømmes er det kun et mindretal af danskere, der kender til Auschwitz-dagen. Det er altså en dag, som de færreste ved hvad drejer sig om. Dette kunne være et af Auschwitz-dagens mål, at ændre på dette i fremtiden og forsøge at nå ud til en større målgruppe i befolkningen samt at fastholde den historiske hukommelse i den kollektive erindring med faste politiske mål og krav til forbedringer af menneskets ve og vel.

7. Konklusion

Redningen af de danske jøder i oktober 1943 har stået som stjernefortællingen i den danske erindring og historieskrivning. Fokus på den nationale folkelige solidaritet og indsats er begivenhederne indgået i en national, narrativ konsensus. Med det store fokus rettet på grundfortællingen om redningen af jøderne blev andre historiske begivenheder sat i skyggen af den positive fortælling. Det vidtgående samarbejde med den tyske besættelsesmagt fortsatte indtil 1943, mens der var kendskab til det systematiske massebord på det jødiske folk. Det har været nedtonet i formidlingen og erindringen om besættelsestiden. Departementschefernes plan om interneringen af de danske jøder i Danmark har heller ikke været erkendt, men derimod fortrængt i den kollektive erindring. Det var i stedet modstanden mod nazismen og den patriotiske synsvinkel på besættelsestiden, der som konstrueret fortælling blev anvendt i samfundets omgang med den nationale fortid. Disse værdier var identitetsskabende og samlede det danske folk efter Anden Verdenskrig. Modstanden mod nazismen og den patriotiske vinkel på fortolkningen af fortiden, var en tendens, der ligeledes kunne spores i mange af de andre tidligere besatte lande i Europa.

I formidlingen og receptionen af Holocaust i Danmark kom mordet på de europæiske jøder til at stå i skyggen af den positive historie om redningen af jøderne. Danmark isolerede sig derved fra jødeudryddelsen og den internationale Holocaust forskning, som det er fremgået af denne analyse.

De udsendte korrespondenter fra Berlingske Tidende bragte omfattende skildringer om jødeforfølgelsen og mordet på det jødiske folk i deres reportager fra Nürnberg-processen. Trods de detaljerede beretninger fra Nürnberg-processen, var den overvejende tendens dog, at de skrev deres artikler ind i en dansk national sammenhæng. Der var således ikke tavshed om jødeudryddelsen, men i receptionen af mordet på jøderne blev det ikke tematiseret eller sat ind i en kontekst som et systematisk massebord på én befolkningsgruppe. Nürnberg-processen italesatte ikke jødeudryddelsen, som det særlige det var, og derfor gjorde pressen det heller ikke, kun lejlighedsvis. De skrev om det enorme antal ofre for nazismen, og de antydede noget, der var langt større end det, de i virkeligheden formidlede det som.

Den marginale opmærksomhed på ofrene for nazisternes folkemord var et fænomen, som afspejlede sig i det meste af Europa. Der skulle gå mange år, før ofrene for nazismen kom på journalisternes og i det hele taget den offentlige dagsorden. Retssagen mod Eichmann blev et vendepunkt i formidlingen og receptionen af mordet på det jødiske folk. Flere ting gjorde sig gældende. Dels blev jødeudryddelsen omtalt som et folkemord og senere som Holocaust, og dels

blev det gennem de overlevendes vidneafhøringer berettet som det systematiske masse mord, det var.

Det systematiske masse mord blev tematiseret og beskrevet som et folkemord. Holocaust blev så at sige opdaget som en journalistisk historie og blev en nyhed i pressen 16 år efter Anden Verdenskrigs afslutning. De danske korrespondenter fra Berlingske Tidende og Politiken holdt dog fast i den nationale vinkling på deres beretninger om retssagen mod Eichmann. Det var hyppigst ikke de danske, men de udenlandske journalister, der gjorde brug af begrebet folkemord.

I den fyldige dækning af Eichmann-processen var forbrydelserne mod det jødiske folk i centrum. Retssagen markerede overgangen til en større bevidsthed om jødeudryddelsen, der ikke længere var tabu. Det nazistiske regimes masse mord stod heller ikke længere i skyggen af andre af nazismens forbrydelser. I modsætning til Nürnberg-processen italesatte Eichmann-processen altså Holocaust, og omverdenen interesserede sig i høj grad for det.

Der blev anvendt meget spalteplass på beskrivelserne af Eichmann. Han skildredes som et menneske og noget djævelsk, beskrivelser der stod i stærk kontrast til hans helt almindelige udseende. Det var til stor forundring for omverdenen. Han blev anklaget på vegne af det jødiske folk og blev gjort ansvarlig for seks millioner menneskers død.

Retssagen mod Eichmann handlede om mere end til at få ham straffet. Eichmann-processen skulle skabe en forbindelse mellem de overlevende som var kommet til Israel efter krigen, og de indfødte israelere. De havde hidtil set med foragt på de overlevende. Pludselig skulle de unge generationer have kendskab til Holocaust, som skulle indgå i deres kollektive bevidsthed. Trækket var led i Israels legitimation af sig selv som stat og for omverdenen. Derfor indgik Eichmann-processen som en vigtig del i dannelsen af en ny israelsk kollektiv identitet. Det havde afgørende betydning for Israels nye politiske og sociale behov, og derfor var bevidstheden og erindringen om Holocaust vigtig. Tidligere havde staten Israel ikke været interesseret i at integrere Holocaust i den israelske identitet og kollektive erindring. Det var nederlagets historie og symbol på svaghed, som ikke passede ind i billedet af en stærk og uafhængig stat. I retssagen mod Eichmann var det hensigten fra Israels side, at sætte fokus på jødernes lidelseshistorie, som blev anvendt som legitimeringsgrundlag for jødernes ret til deres eget land.

Det blev der imidlertid ikke reflekteret over i pressen. Kun lejlighedsvis. De danske aviser gav udtryk for, at Israel moralsk set var berettiget til at afholde retssagen mod Eichmann, men politisk var der ikke udbredt sympati for Israels handlinger i forbindelse med retssagen. Det israelske

projekt i dannelsen af den nye kollektive bevidsthed og nødvendigheden af Israel som selvstændig stat, stod der ikke meget om i Berlingske Tidende og Politiken.

Formidlingen og receptionen af Holocaust ændrede sig atter i slutningen af 1970'erne med det amerikanske tv-drama *Holocaust*. Tv-dramaet satte for alvor Holocaust på den offentlige dagsorden og placerede Holocaust som noget unikt. Holocaust vandt således indpas som tema, og tv-serien skabte en omfattende mediedebat. Især i det tidligere Vesttyskland blev der rokket ved den fortrængte fortid om forfølgelsen- og udryddelsen af det jødiske folk og tyskernes rolle heri. Et tabu var blevet brudt i Vesttyskland, og der var ikke længere samme tavshed om emnet. Ofrene kom i fokus og jødeudryddelsen blev konkret og virkelig gennem den fiktive historie om den tysk-jødiske families skæbne op til og under Anden Verdenskrig. Tyskernes opgør med fortiden blev fyldigt dækket i pressen, men et dansk opgør med fortiden blev ikke genstand for en offentlig debat

Holocaust som synonym for jødeudryddelse blev ikke indoptaget i den danske offentlighed. I begyndelsen var der tvivl om ordets betydning, og der blev lagt forskellige betydninger i ordet Holocaust. Der var heller ikke meget velvilje til at vise det amerikanske tv-drama *Holocaust* i Danmark. Men efter pres fra jødiske organisationer og fordi *Holocaust* fik en enorm indflydelse hos den amerikanske og især den vesttyske befolkning, fik danskerne efter megen polemik også lov til at se serien.

Det viste sig hurtigt i pressen, at *Holocaust* mere end tre årtier efter Anden Verdenskrigs afslutning rørte ved et følsomt emne. Nogle skribenter ytrede sig i om, at mordet på jøderne ikke vedkom danskerne og refererede til redningen af de danske jøder i oktober 1943 i argumentationen for ikke at vise *Holocaust*. National stolthed og det danske solidariske fællesskab gennem nøglefortællingen om Oktober 43, blev fremhævet som værdier. Der kom imidlertid ikke en erkendelse af et medansvar for jødeudryddelsen, og der kom ikke noget opgør med de danske forhold under besættelsen. Et opgør med fx samarbejdspolitikken med den tyske besættelsesmagt mens der var kendskab til den systematiske udryddelse af jøderne. Det er et eksempel på at, den jødiske skæbne i Europa ikke indgik i den danske kollektive bevidsthed og erindring, som efter alt at dømme var påvirket af grundfortællingen, og de værdier redningen af de danske jøder var et udtryk for. Nogle skribenter gav udtryk for, at det var bedst at isolere sig fra historien om den europæiske Holocaust. Andre var bekymrede for, hvilken indflydelse serien kunne have, og for at antisemitisme ville blusse op igen. Imidlertid var der mange som pressede på og opfordrede til at se tv-serien, hvis ikke i dansk så i tysk tv.

I år 2000 blev det besluttet på Stockholm-konferencen, at indføre en særlig mindededag for Holocaust. For Danmarks vedkommende blev Auschwitz-dagen en minde og temadag for såvel Holocaust som andre folkedrab i det 20. århundrede. Det pegede flere kritikere på som et problem, men dette til trods fik Danmark i 2003 således en ny national mindededag.

Auschwitz-dagen blev højtideligholdt den 27. januar sammen med en lang række andre lande. Flere kritikere så ikke nytten i mindedage generelt, fordi der er en overhængende fare for at glemme i stedet for at huske på mindedage. Også andre kritikpunkter rejste sig i debatten, og flere henviste til, at Auschwitz-dagen kunne blive en politisk iscenesat begivenhed uden indhold. Hvis Auschwitz-dagen skulle gøres konkret, var det et vigtigt argument i debatten, at indføre et punkt i grundloven om mennesket ukrænkelighed. Altså en politisk forpligtelse, som Tyskland har indskrevet i sin forfatning.

Men bliver Holocaust erindret og bliver bevidstheden om den jødiske katastrofe øget ved afholdelse af Auschwitz-dagen? Den første afholdelse af Auschwitz-dagen vidnede om en iscenesættelse af erindringer. Auschwitz-dagen må ud fra Pierre Noras teori om stedernes betydning siges, at være blevet et erindringssted for Holocaust i den kollektive erindring. Imidlertid bliver Holocaust, som det indgår på Auschwitz-dagen i Danmark, fremhævet som et systematisk folkemord, men det indgår på linje med andre folkemord i det 20. århundrede.

Ved den første afholdelse af Auschwitz-dagen i 2003 havde fx Politiken et særtillæg om folkemord, hvor hovedparten handlede om Holocaust. Det handlede også om Holocaust i 2005, men der var ikke noget særtillæg. Kun lidt under to sider i Kultursektionen. Her kunne man læse om interviewet med den jødiske forfatterinde Janina Kats, der opfordrede til at tale om tilintetgørelse og sagde om den jødiske erfaring, at den: "[...] er unik, fordi det var første gang, at et folkefærd blev kollektivt dømt til undergang. Nogle betragter denne dag som en mindededag for alle folkemordsofre, men det er en udvanding af Auschwitz."³¹³

Så hvad skal vi bruge institutionalisering af Holocaust til, hvis selve erindringer om Auschwitz bliver udvandet? Auschwitz-dagen er vigtig for at erindre og minde Holocaust, fordi den levende erindring falder bort med denne generations bortgang. Men Auschwitz-dagen som årsdag for Auschwitz befrielse er blevet et erindringssted for Holocaust i den kollektive erindring, altså en form for erstatningserindring, der skal erstatte den levende erindring. Det er imidlertid bekymrende hvis Holocaust ikke fremstår som unik og kendskabet til Holocaust ikke kommer ud til en bredere

³¹³ "Lad os tale om tilintetgørelse", *Politiken*, 27.01. 2005. (Adam Holm).

del af befolkningen end den gør p.t. Det er bekymrende at forestille sig en forenklet formidlingen af de historiske fakta om Holocaust i takt med, at den generation, der oplevede Holocaust, går bort.

Holocaust er kommet på den offentlige dagsorden, og det er blevet et nationalt anliggende og ansvar, men der bliver ikke givet den centrale og afgørende opmærksomhed om emnet. Der bliver produceret film om emnet og museer er i stand til at formidle jødernes skæbne til et meget bredt publikum, en popularisering, som man især er vidne til i USA. Som det blev set med tv-serien *Holocaust*, tog den amerikanske befolkning den til sig og Holocaust er blevet en del af den fælles amerikanske historie. Spørgsmålet er, om Danmark har taget Holocaust til sig. Hvis man ser på afholdelsen af Auschwitz-dagen, og debatten om den, så spiller Holocaust ikke en afgørende rolle i danskernes bevidsthed og kollektive erindring. Herhjemme har Oktober 43 skygget for Holocaust, så den aldrig har fået samme opmærksomhed, som i de andre europæiske lande. Holocaust har i mine øjne fortsat ikke fundet vej i den danske selvforståelse, fordi man har skjult sig i lyset af den positive historie. Som følge af dette har Holocaust ikke passet ind i den danske nationale bevidsthed og der bliver således ikke givet plads til den i den danske kollektive erindring.

8. English Summary

After World War II the extermination of the European Jews did not play a central role in the public mind or in the media. The formerly occupied countries attempted to repress and to play down the scale of the genocide and there was hardly any consciousness or acknowledgement of this in collective memory. For more than a decade after the liberation of Europe, only few historians were occupied with the "Final Solution of the Jewish Question."

The focal point of this thesis is not the historical events themselves, but rather how Holocaust was interpreted and communicated in the Danish press. The questions examined in this work are what was communicated about Holocaust in Denmark – and how this information has shaped Danish consciousness of World War II. To answer these questions, I have analysed the public debate about some of the crucial historical events, all of which have represented different interpretations of Holocaust. These events are: The Nuremberg-process 1945/46, the Eichmann trial 1961, the American tv-series *Holocaust* from 1978 and the Danish commemoration-day Auschwitz Day, which was first held in 2003. The analysis of these events is based upon Danish newspaper articles concerning the extermination of European Jews as well as the public's reception of this information. My purpose has been to illuminate the signs of a collective memory in the articles concerning these events.

The German action against the Danish Jews in the first days of October 1943 was a failure due to the spontaneous reaction of the Danish population. Most of the Danish Jews were helped to Sweden and rescued. One question of this thesis is thus how this rescue in 1943 has influenced the interpretation and the perception of Holocaust in Denmark. The rescue of the Danish Jews was used as a historical and mythical point of reference for patriotic and national purposes. It soon came to dominate public opinion and writing of history. In my analysis I have argued that there were tendencies to interpret and communicate facts about Holocaust with a national perspective. This is made obvious in the newspaper articles relating to the Nuremberg-process in which national topics and patriotic sentiments were given equal attention as the facts revealed about Holocaust itself. Holocaust wasn't perceived as theme until the Eichmann trial 1961. This event presented for the first time the nazi extermination of the Jewish people as a systematic mass murder, and it was covered comprehensively in the Danish press. Holocaust gained footing as a theme when the American tv-series *Holocaust* aired, which made the murder of the Jewish people real and concrete – especially in German consciousness and collective memory. In Germany and in the United States there was an extensive debate concerning the share of guilt and responsibility for the murder of the

Jews. However, in Danish public debate there were only few signs of the Danish people taking stock about their own role in the German occupation of Denmark 1940-45 as well about their part of responsibility for Holocaust.

Holocaust is today a joint European matter and the European nations have assumed joint responsibility for Holocaust. With the Danish institution of Auschwitz Day, Denmark has placed Holocaust in collective memory and consciousness. Still, can Auschwitz Day increase the awareness of Holocaust and thus commit Holocaust to memory? In the public debate several historians have pointed out that Holocaust in future memory does and will not take up a great part of the study of genocide. Even though Holocaust in present day is seen as a unique genocide, on the Danish Auschwitz Day Holocaust is compared to other genocides and does only take up a minor part of the study of genocides in the 20th century.

9. Litteratur og kildefortegnelse

Litteratur

ADAM, UWE D.: *Judenpolitik im Dritten Reich*. Düsseldorf 1972.

ALY, GÖTS: *Endlösung. Völkerverschiebung und der Mord an den europäischen Juden*. Frankfurt/M 1995.

ARENDT, HANNAH: *Eichmann in Jerusalem. A Report on the Banality of Evil*. Penguin Books. New York 1994. (1. udg.: Viking Press, New York 1963).

BAK, SOFIE LENE: *Jødeaktionen oktober 1943. Forestillinger i offentlighed og forskning*. Museum Tusulanums Forlag. København 2001.

BAK, SOFIE LENE: "Jødeaktionen oktober 1943" i: HANS KIRCHHOFF, JOHN T. LAURIDSEN, AAGE TROMMER (red.): *Gads leksikon om dansk besættelsestid 1940-1945*. Gads Forlag. København 2002.

BAK, SOFIE LENE: "Jødepolitik i Danmark. Deportation eller uddrivelse? Den tyske faktor i redningen af jøderne i oktober 1943" i: HANS KIRCHHOFF (red.): *Nyt lys over oktober 1943*. Syddansk Universitetsforlag. Odense 2002.

BERTELSEN, AAGE: *Oktober 1943. Oplevelser og tilstande under jødeforfølgelsen i Danmark*. Jydsk Centraltrykkeri. Århus 1952.

BERTELSEN, AAGE: *Oktober 1943. Oplevelser og tilstande under jødeforfølgelsen i Danmark*. Gyldendal. Viborg 1993. (5. udg.).

BLOXHAM, DAVID: *Genocide on Trial. War Crimes Trials and the Formation of Holocaust History and Memory*. Oxford University Press. Oxford 2001.

BLUM, JACQUES & BØGGILD, EVA: "Du skal ikke tro, at Holocaust var noget særligt" i: THOMAS BRUDHOLM & MARTIN MENNECKE (red.): *Erindringens fremtid. Auschwitz-dag i Danmark*, Lindhardt og Ringhof. København 2004.

BLUDNIKOW, BENT: "Stille diplomati og flygtningehjælp" i: HANS SODE MADSEN (red.): *"Føreren har befalet!" Jødeaktionen 1943*. Samleren. København 1993.

BREITMAN, RICHARD: *The architect of Genocide. Himmler and the Final Solution*. Bodley Head. London 1991.

BROWNING, CHRISTOPHER: *Ordinary Men. Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland*. New York 1992.

BRUDHOLM, THOMAS & MENNECKE, MARTIN: "Auschwitz under et tæppe af sne" i: THOMAS BRUDHOLM & MARTIN MENNECKE (red.): *Erindringens fremtid. Auschwitz-dag i Danmark*. Lindhardt og Ringhof. København 2004.

BRYLD, CLAUS & WARRING, ANETTE: Besættelsestiden som kollektiv erindring. Historie- og traditionsforvaltning af krig og besættelse 1945-1997, Roskilde Universitetsforlag, Frederiksberg 1998.

BRYLD, CLAUS: *Kampen om historien. Brug og misbrug af historien siden Murens fald*. Roskilde Universitetsforlag. Frederiksberg 2001.

COLE, TIM: *Selling the Holocaust. From Auschwitz to Schindler. How History is Brought, Packaged, and Sold*. Routledge. New York 1999.

COHEN, AKIBA A. (et al.): *The Holocaust and the Press. Nazi War Crimes Trials in Germany and Israel*. Hampton Press. N.J. Cresshill 2002.

GOLDHAGEN, D.J.: *Hitlers Willing Executioners. Ordinary Germans and the Holocaust*. Alfred A. Knopf. New York 1996.

GERSTEIN- BERETNINGEN: VFZG, 1 og 5, 1953-57.

HARTMAN, G.H: *The Longest Shadow. In the aftermath of the Holocaust*. Indiana University Press. Bloomington 1996.

HERBERT, ULRICH: *Best. Biographische Studien über Radikalismus, Weltanschauung und Vernunft 1903-1989*. Verlag J. H. W. Dietz Nachfolger. Bonn 1996.

HERBERT, ULRICH: "Vernichtungspolitik. Neue Antworten und Fragen zur Geschichte des 'Holocaust'" i: ULRICH HERBERT (red.), *Nationalsozialistische Vernichtungspolitik 1939-1945. Neue Forschungen und Kontroversen*. Fischer Taschenbuch Verlag. Frankfurt am Main 1998.

HILBERG, RAUL: *The Destruction of the Jews in Europe*. Burlington 1961.

HILBERG, RAUL: "Developments in the Historiography of the Holocaust" i: A. COHEN, J. GELBER, C. WARDI (red.): *Comprehending the Holocaust*. Verlag Peter Lang GmbH. Frankfurt am Main 1988.

"Historikerstreit": *Die Dokumentation der Kontroverse um die Einzigartigkeit der nationalsozialistischen Judenvernichtung*. Piper. München 1987.

KIRCHHOFF, HANS: "Den glemte interneringsplan" i: HANS KIRCHHOFF (red.): *Nyt lys over oktober 1943*. Syddansk Universitetsforlag. Odense 2002.

KIRCHHOFF, HANS: "Augustoprøret" i: HANS KIRCHHOFF, JOHN T. LAUDRIDSEN, AAGE TROMMER (red.): *Gads leksikon om dansk besættelsestid 1940-1945*. Gads Forlag. København 2002.

KIRCHHOFF, HANS: "Indledning" i: HANS SODE-MADSEN (red.): *"Føreren har befalet!" Jødeaktionen 1943*. København 1993.

KRETH, RASMUS & MOGENSEN, MICHAEL: *Flugten til Sverige. Aktionen mod de danske jøder oktober 1943*. 1995.

KULKA, OTTO, D: "Major Trends and Tendencies in German Historiography on National Socialism and the Jewish Question" i: YISRAEL GUTMAN & GIDEON GREIF (red.) *The Historiography of the Holocaust Period. Proceedings of the fifth Yad Vashem International Historical Conference*. Yad Vashem. Jerusalem 1988.

LAMMERS, KARL CHRISTIAN: *Fascination og forbrydelse. Den nazistiske tid 1919-1945*. Akademisk Forlag. København 1992.

LAMMERS, KARL CHRISTIAN: *Det ny Tyskland. Fra sammenbrud til genforening 1945-1992*. Akademisk Forlag. København 1992.

LAMMERS, KARL CHRISTIAN: *Vejen til Auschwitz. Det nazistiske Tysklands mord på Europas jøder*. Gyldendal Uddannelse. København 2000.

LAMMERS, KARL CHRISTIAN: "Holocaust i den historiske og kollektive erindring" i: *Noter*. Nr. 153. Juni 2002. Historielærerforeningen for Gymnasiet og HF.

LAMMERS, KARL CHRISTIAN: *Nazismens epoke. Førerstat, Volksgemeinschaft og racekrig*. Schönberg. København 2003.

LAMMERS, KARL CHRISTIAN: "Erindring og erindringspolitik. Auschwitz i den nationale erindring i Tyskland" i: THOMAS BRUDHOLM & MARTIN MENNECKE (red.): *Erindringens fremtid. Auschwitz-dag i Danmark*. Lindhardt og Ringhof. København 2004.

LUND, ERIK: *Avisårbogen 1979. Årets begivenheder i ind – og udland*. Dansk Pressehistorisk Selskab. København 1980.

MARRUS, MICHAEL R.: *The Holocaust in History*. Meridan 1987.

MARKOVITS, S. ANDREI & NOVECK, S. BETH: "West Germany" i: DAVID S. WYMAN (red.): *The World Reacts to the Holocaust*. Johns Hopkins University Press. Baltimore and London. 1996.

NOVICK, PETER: *The Holocaust and Collective Memory. The American Experience*. London. Bloomsbury 2001.

Trial of the Major War Criminals Before the International Military Tribunal. Nuremberg 14. November 1945 – 1. October 1946, Official Documents. Volume 1, Nuremberg, Germany 1947.

OFER, DALIA, "Israel" i, DAVID S. WYMAN (red.): *The World Reacts to The Holocaust*. The Johns Hopkins University Press. Baltimore and London 1996.

RASMUSSEN, POUL NYRUP: "Hvis gentagelser skal forhindres..." i, THOMAS BRUDHOLM & MARTIN MENNECKE (red.): *Erindringens fremtid. Auschwitz-dag i Danmark*. Lindhardt og Ringhof. København 2004.

REITLINGER, GERALD: *Die Endlösung. Hitlers Versuch der Ausrottung der Juden Europas 1933-1945*. Berlin 1956.

ROSKIES, DAVID G.: *Against the Apocalypse. Responses to Catastrophe in Modern Jewish Culture*. Harvard University Press. Cambridge Mass 1984.

SEGEV, TOM: *The Seventh Million. The Israelis and the Holocaust*. Hill and Wang. New York 1993.

SCHEFFLER, WOLFGANG: *Judenverfolgung im Dritten Reich, 1933-1945*. Berlin 1960.

SHAFIR, SHLOMO: "Remembering the Holocaust in Germany" i: DAN MICHMAN (red.), *Remembering the Holocaust in Germany, 1945-2000. German Strategies and Jewish Responses*, Vol. 48. New York 2002.

SCHOENBERNER, GERHARD: *Der Gelbe Stern. Die Judenverfolgungen in Europa 1933 bis 1945*. Rütten & Loening. Hamborg 1961.

SCHOENBERNER, GERHARD: *Jødestjernen. Jødeforfølgelser i Europa fra 1933 til 1945*. Samleren. København 1979.

SMITT, THORKIL: "Om at undervise i Holocaust" i: *Noter*. Nr. 153. Juni 2002. Historielærerforeningen for Gymnasiet og HF.

STRÆDE, THERKEL: "Vejen til Auschwitz" i: HANS SODE -MADSEN (red.): *Føreren har befalet! Jødeaktionen 1943*. Samleren. København 1993.

SØRENSEN, NIELS ARNE: "Er en dansk Auschwitz-dag overhovedet en god ide?" i: THOMAS BRUDHOLM & MARTIN MENNECKE (red.): *Erindringens fremtid. Auschwitz-dag i Danmark*. Lindhardt og Ringhof. København 2004.

YAHIL, LENI: *Et demokrati på prøve. Jøderne i Danmark under besættelsen*. København 1967.

YOUNG, JAMES E.: *The Texture of Memory. Holocaust Memorials and Meaning*. Yale University Press. New Haven and London 1993.

ZANDER, ULF: "Holocaust at the Limits. Historical Culture and the Nazi Genocide in the Television Era" i: KLAS-GÖRAN KARLSSON & ULF ZANDER: *Echoes of the Holocaust. Historical Cultures in Contemporary Europe*. Latvia Preses Nams. Riga 2003.

ØSTERGAARD, UFFE, "Forord" i: Hans Kirchhoff (red.): *Nyt lys over oktober 1943*, Syddansk Universitetsforlag. Odense 2002.

27-1 programfolder, København 2003.

Tidsskrifter

JØRGENSEN, TORBEN: "Udforskningen af folkemordet på de europæiske jøder" i: *Den jyske historiker* nr 90. 2000.

ØSTERGAARD, UFFE: "Holocaust, folkedrab, folkemord og europæiske værdier" i: *Den jyske historiker* nr. 90. 2000.

LAGROU, PIETER: "Victims of genocide and national memory: Belgium, France and the Netherlands 1945-1965" i: *Past and Present*. Nr. 154. 1997.

BROZAT, MARTIN: "Hitler und die Genesis der Endlösung. Aus Anlass der Thesen von D. Irving" i: *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte*. 1977.

Manuskripter

LAMMERS, KARL CHRISTIAN: *Den delte erindring. Arven fra nazismen*, Nyborg, 12.09. 2002

LAMMERS, KARL CHRISTIAN: *Der Ungang mit dem Holocaust in Skandinavien nach 1945. Dänemark und Schweden im Vergleich*. Gastvorlesung ZVGE. Freie Universität Berlin 1. December 2003.

LAMMERS, KARL CHRISTIAN: *Holocaust forskning i Tyskland før og efter 1989*. Minoritetsstudier 09.03. 2004.

Aviser

Berlingske Tidende & Politiken

Systematisk i perioden vedrørende:

- Nürnberg-processen: oktober 1945 - oktober 1946.
- Eichmann-processen: juni 1960, april 1961- august 1961, december 1961 - maj 1962.
- *Holocaust* tv-serien: januar - marts 1979.
- Auschwitz-dagen: januar, maj, september, december 2002, januar 2003, januar 2004, januar 2005.

Information

Systematisk i perioden vedrørende:

- Auschwitz-dagen: 27.01. 2003

Kristeligt Dagblad

Systematisk i perioden vedrørende:

- *Holocaust* tv-serien: 1-3 marts 1979.

Opslagsværk

Niddansk ordbog, bind II, L-Å, Politikens Forlag

Internetbaserede kilder

http://www.dchf.dk/education_dk/holocaust_site/unges_viden_om_h2.html

http://www.dchf.dk/about_dk/om_dchf.html

<http://www.dchf.dk/>

http://www.mik.dk/Dansk_jodisk_museum.aspx

http://www.folkedrab.dk/a-dag/Hvad_er_auschwitz-dag

<http://www.stm.dk/Index/dokumenter.asp>

<http://www.folkedrab.dk/a-dag/workshop/>

<http://www.folkedrab.dk/a-dag/workshop/oversigt/>